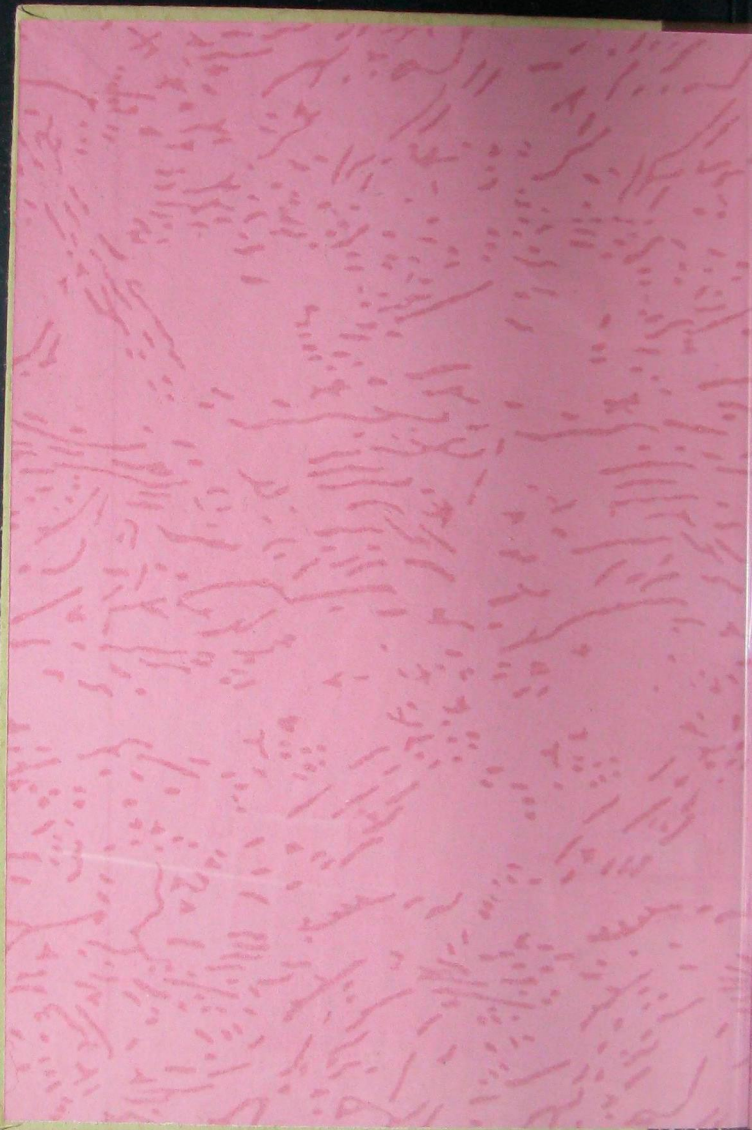

173847/5

Зервоний
шлях

1931

5

op.

5

7

39

42

46

54

55

60

61

62

69

78

34

38

39

2

4

7

8

173847

ПЕРВОНІЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО - ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ФЕДЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНЬ РАДЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ (ФОРПУ)

1931.

№ 5

(95)

ЦЕНТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО ПИСЬМЕННИЧЕСТВА
173847

Бібліотечний знак

99

5

9
ТРАВЕНЬ

1931

Українська Книжкова Асоціація

Україноліт. № 168/зб. 7/VІ 1931.
Зам. 4087. Тираж 5.540.

1931

ЗМІСТ

	Стор.
Л. Чернов-Милошійченко. Травневий марш. Поезія	5
Є. М'якота. Дружба. Повість	7
Ст. Крижанівський. Пожежа на коксобензолному. Поезія	39
Л. Квітко. Із книги „Тракторний цех“. Поезія	42
І. Дубинський. Кривавий яр. Уривок із роману „Контр-удар“	46
Дм. Надійн. Перша вправа. Поезія	54
П. Байдебура. Товариш Йоган. Оповідання	55
М. Пронченко. Шахтар-ударник. Поезія	60
Л. Рувинський. До нових рейдів і боїв. Поезія	61
О. Мар'ямов. Тайван. Нарис	62
В. Коряк. Художня література на сучасному етапі соціалістичного будівництва	69
Є. Перлін. М. Горький пролетарський письменник	78
І. Ткачук. Революційно-пролетарська література на Західній Україні	84
А. Комашко. За пролетарську гегемонію в просторовому мистецтві	98
А. Річицький. Матеріали до консолідації української пролетарської літератури	109
Постанова Бюро комуністичної фракції ВУСПП'у від 19/IV 1931 р. в справі консолідаційних зборів харківської організації ВУСПП'у	112
Б. Цукер. Годінер. До характеристики літературного портрету	114
Хроніка	117
Бібліографія	128
Г. П. — К. Гордієнко. „Повість про комуну“. В. Педінюк — М. Романівська. „Марійка“. Повість. Л. Старинкевич — Загоруйко П. Манівцями. Роман. Гр. Костюк — Платон Гайворонський. Нотатки оборонця. І. Каганов — Чарлз Діккенс. Домбі й син. Роман.	

173847

ЛЕОНІД ЧЕРНОВ - МАЛОШИЙЧЕНКО

ТРАВНЕВИЙ МАРШ

Першого Травня
Соняшний бубон
Б'є над будівлями,
димом укритими.

Першого Травня —
Питання руба:
— Що ми зробили?
— Що маєм зробити?

Хвиля крові і жовчі
В наші кордони б'ється,
Та — переможнього Жовтня
Непереможна фортеця.

Знаєм:
Сьогодні
Мільйони очей
Пильно вдивляються в наші кордони,
Гнів робітничий
пече

Осатанілі корони.
Встаньте!

Прокиньтесь!
Скиньте їх!

На барикади!
В шанці!
Факт.
Телеграма:
— В Індії
В серці країни —
Повстанці.

Прапор червоний сяйне над гарматами,
Зуби кордонів розтулить.
Першого Травня
у нас

святкуватиме

Ціла
земна
куля.

День волохатий
Роздмухав міхи,

Кличе невір на зводи;
Ударні бригади.
Ударні цехи.
Ударні заводи.

Хай прапорами уквітчана воля
Має над струнами
наших орбіт.

Першого Травня —
Великий огляд:
— Що ми зробили?
— Що маєм зробити?

1931.

Є. М'ЯКОТА

ДРУЖБА

ПОВІСТЬ

Широко, як молодість, ріка розлилась, а по ній у перламутрі хвиль бадьора пісня. Грізно злітають акорди утомно відбиті в грудях заводських кварталів... Міст залізними пащами вгруз у береги, де на їхній чорній родючій землі, високо вгору здіймалося покарбоване заводами димне місто.

Знайомий верескливий гудок одірвав Степана від приємного сну. Щодня він виконує його строгий наказ, — миттю вдягтись й рушати на завод. І мабуть через те, що не має права пролежати зайву годину, відчув раптове незадоволення. Але, приєднавшись на вулицях міста до сірої лави робітників, що текла кожного ранку на фабрики й заводи, незадоволення хутко зникло. Він став частиною строкатої юрби, що несла в своїх м'язах могутню силу, під вдарами якої змінялось обличчя старого світу. Захоплювався почуттям жагучої життєрадості, що дивилась на нього з найменших дрібниць. Нужда ще з дитинства ганяла Степана по закуренних кузнях майстрів, у вічному смороді диму та горілки. Хвиля робітничого руху вирвала його звідти, кинувши на чорний ґрунт, що зростив сміливі думки й пориви молодого робітника. Вони розцвітали строгим блиском очей підчас палких нарад з товаришами, або всміхалися м'якою мудрістю чола над любими книжками пізно вночі.

Зараз він ішов залізним мостом, пустивши за вітром комір сорочки. Втопив погляд у могутню ріку, що котила прудкі хвилі перед його очима. Міст здригався від гуркоту численних селянських возів, гудки фабрик перегукувались з пароплавами, які незграбно повертаючись, відпливали від пристані.

Червоне сонце, наче допіру викотилось з горна, сягало своїм промінням гуркоту та гармидеру, що здіймався навколо. Гамір праці приглушував величну просторінь, затуляв серпанком буйної рослинності.

Вагонний завод на околиці. Вихопився за місто й застиг сірою в диму громадою, а далі немає дороги — степ, круті з запалими узбіччями взгір'я. Двері цехів відхиляються, пропускаючи в своє коване нутро десятки сотень робітників. Степан пройшов повз ряд піднятих на домкрати пасажирських вагонів до своєї бригади. На верстаках, кожен на своєму місці, розташувались робітники і, спираючись на тиски ліктями, жваво, як завжди, томоніли. До початку роботи лишалося кілька хвилин і Саша Щур, з худим профілем літній робітник, розповідав про свої пригоди.

На дотепних місцях вибухав сміх. Щура це ще більш захочувало. Мова йшла про місто Берлін, про білих німкенів, добре пиво й важку працю. Поодаль стояв білявий незнайомий юнак і захоплено слухав. Він очевидно не знав, що Саша розповідає лише уривок з «Тисяча й одна ніч», так шуткуючи звали Щура робітники, і тому дивувався з несерйозної аудиторії.

— Ну, що ж тобі на те Йоганна? — здивовано запитав хтось з гурту.

— Гут- гут! Руський приходить ще... — під загальний регіт закінчив Щур.

Степан невимушено посміхався, іноді захоплюючись оповіданням цього українського «швейка», що під час імперіялістичної війни попав у полон до німців, щиро сприймаючи цивілізацію «ворогів». Він приніс і до нас акуратність та точність кваліфікованого робітника. Коли загув останній гудок, всі розійшлися до роботи.

— З тобою напару буде робити ось цей молодий чоловік, — вказуючи на незнайомого пальцем, звернувся до Степана Митрич.

— Вагон № 1030, капітальний ремонт.

Степан не без задоволення взявся вибирати струмент. Це була перша самостійна й відповідальна робота, що її доручив йому бригадир. За кілька хвилин розшукав потрібний вагон і, зайшовши в порожнє купе, оком майстра оглянув магістралі парового опалення.

— Ось тут будемо й працювати. Але спершу давайте закуримо й познайомимось.

— Степан Будний.

— Микола Бистров. — І вони, наче давні знайомі потисли один одному руку. Степан запитав Бистрова, де він працював, чи добре ознайомлений зі слюсарною спеціальністю та вагонним ділом.

— Працював у механічних майстернях, потім на комсомольській роботі, але знов потягло на виробництво.

— Це не вредно, — засміявся Степан. — Виробництво вам трохи розімне кров.

Робота закипіла жваво й весело під міцним напруженням м'язів, зі скреготом розкручувались рури, що від довголітньої служби іржею закипіли на звертках. Цепні ключі з силою в'їдались у твердий метал, викришуючи загартоване зуб'я. Виявилось, що Бистров зовсім не мав уяви про вагонне виробництво, і Степан охоче розповів йому про поділ праці.

— Слюсарна робота поділена між бригадами збірного цеху, — витираючи брудним рукавом піт, не перестаючи працювати, розповідав він Бистрову. — Бригада нижнього поставу ремонтує букси, взагалі нижчу частину вагона, друга бригада ремонтує обшивку. Наша ж бригада ремонтує лише опалення. Є ще бригади столярів і кровельників. Роботу виготовлення деталей виконують підсобні цехи: ковальський, токарний, деревообробний. — Зрозумілими словами виклав Степан принцип організації праці в заводі...

Робота, видно, страшенно незручна, треба було підлазити під дивани і, зігнувшись, ворочати важкі ключі. Піл, що його зняли у них над головами теслярі, пролазив у кожному пору спітнілого тіла і засмальцована мазутом одежа неприємно липла до плеч... Цех рокофат, як роздратований до божевілля звір, робітники лазили поміж вагонів, як мурашки в коріннях столітнього дуба. Пневматичні молотки з хвилинними перервами здійснювали такий гуркіт, що в незвичайної до такої обставини людини хутко крутилась голова.

— Ху, та й уморився ж — важко просопів Бистров.

— Попервах така праця за пекло здається.

— Нічого, звикнете, — посміхавсь Степан.

Йому трохи не подобався Микола. По незвичних його рухах можна було судити, що він давно вже не працював. Навіть рубать ручним зубилом вже забув, бо так вайлувата промазав молотком, скривавивши пальця на лівій руці. — Апаратчик, — подумав він про нього. Але все ж неприхована ширість Миколи йому подобалась.

Знявши з котла арматуру, Степан дбайливо склав її в ящик, щоб нести до верстату, а Миколу направив на медичний пункт зробити перев'язку. Але, злязючи з вагону, мало не наступив ногою на спину Шипкові, що тут же під вагоном шабров підшипники.

— Стоп, стій. Йолки зельоніє. Що ти, як гидра капіталістичеська носися над моєю головою? Курить є?

Пара безтурботних хлоп'ячих очей блиснула разом з білими зубами. Шипко, ставши на ноги, випростав зігнуту спину.

— Ми тут з Савичем — поспішив він повідомити Степана. — Як під Перекопом. Шабримо букси. Сьогодні наказали зібрати на носках. — І хвацько ткнувши до рота цигарку, зупинив чорнороба, що ніс важку деталь. — Е, ти, лебідка електричеська, дай сірника.

— Та ну тебе. Ради сірника буду скидати й піднімати.

— Чудак. А як же ти, хотів, гроші даром брать? — Той, давши прикурити, глянув невдоволено на Шипка. — Ну, тепер же піддай.

— Піддам, піддам, братішка наш Будьонний, — піддавав, поправляючи військовий кашкет чорноробові, очевидно недавно мобілізованому.

— Ну й мотор тобі папаша приладнав сил на 20,— зробивши непристойний жест, сміявся Шипко. Його довгі, худі, забруднені пальці енергійно стискували цигарку, наче намагаючись видавити з неї якийсь животворчий сік.

— Що це тебе, Стьопо, не було в клубі?

— Ніколи та просто, якось, і не хочеться йти.

— Ну, це вже ти, брат, того... Мартин і той навіть був, тебе хотів бачити. Якись підручники хотів дістати. А заріс, заріс, як гадюка. Впізнати не можна... Ледве вмовив зіграти партію на більярді.

— Ну й що ж?

— Пильнував йому суху. От що значить постійний тренаж. Знаєш як він раніше мене обігравав? Шарика не дасть ковтнути...

— Заходь сьогодні, якщо хочеш. Тільки знай, грошей ні в зуб. Бо я ж тобі не хвалився,— костюм синій з кантами на штанах дозволив собі купити.

Степан зручно вмовив на плечі ящик і, думаючи весь час про Мартина, пішов до верстака. Високий, трохи згорблений від постійної в зігнутому становищі праці, ставав у нього перед очима Мартин, якому хлопці наврочили бути Архімедом, або все життя ганяти з цеху в цех колеса з-під вагонів...

Нудний запах йодоформу війнув Миколі в обличчя. Дві сестри жалібноці хутко перев'язували поранених робітників. Ставили термометри, записували прізвища і фах потерпілих. Їхні білі халати, як паруси, тремтіли в його очах. Двоє великих вікон виходило на заводське подвір'я, сплутане павутинням рейок. Навантажені залізом та лісом вагончики сунулись взад і вперед, повертались на колах, перекочуючись з одної колії на другу. Нагріте літньою спекою повітря, здавалось, ось-ось закипить в скаженому гаморі заліза та пари.

— Покажіть руку. Що у вас таке?— враз почув над собою заклопотаний голос сестри.

Микола мовчки простяг руку. Злегка защемів від промивання палець і біла, як сніг, марля міцно вмотувалась вправними рухами.

— Все?— спитав він з подякою в голосі, коли маленькі ножки клацнули, відрізаючи кінчики бинта.

— Хвилинку зачекайте, я вас запишу.

— Прізвище? Цех? Фах?— заскакали перед Миколою запитання.— Скільки років працюєте в заводі?

— Один... Почуття образи не то сорому раптом здавило горло і він замість,— день, вививив — рік, але якось незграбно й полохливо...

Коли загудів на сніданок гудок, Степан розвернув загорнутий в газету пакунок і жадібно накинувся на їжу. Снідати сходились у ленкуток, поважно розсідались на лавах під плякатами. Робітники розмовляли про все на світі, аж поки в половині перерви секретар цехосередку починав бити шматком заліза у буферну тарілку.

Це було гасло про початок цехових зборів. Нашвидку вибирали голову й секретаря, що діловито сразу ж вмощувався писати протокола.

— Зараз, товариші, ми будемо обговорювати пропозиції виробничої комісії,— почав збори голова.— У питаннях техніки безпеки. Тут є цілий ряд пропозицій, що їх мусимо виконати найближчим часом.— Маса загомоніла присовуючись до столу.

— Встановити для вентиляції два пилосмоки. Суперечок не буде?

— Давно пора,— несміло вививив хтось з гурту.

— Замість простих горен для нагрівання заклепок, встановити електричні нагрівателі — візки.— Хвиля недовір'я пройшла по здивованих обличчях.

— Як це?

— А так, по-німецькому,— вставив Щур.— Геть вугляний дим з цеху.

— Це ти, Саша, щось арапа запускаєш,— озвався, поправляючи попелясту борідку в блискучій от шмаровидла спецовці, дідок.

— Ну, от, брехати буду. В Берліні коло них працював.

— Правда, товариші,— перебив замішання голова.— Я сам бачив цю штуку. Вклав заклепку пів хвилини і горить. І тобі ні диму, ні смороду.

— Ну, так дайш, в чом дело,— не стернів зацікавлений Безбородько, підсовуючись до електромонтера, щоб впевнитись, чи такі дійсно може існувати така штука.

Далі було затвердження ще кількох пропозицій, але дрібніших і не таких цікавих. Коли перелік був закінчений, Степан згадав ще одну важливу річ. Це про інструмент. В заводі ж це одно з болючих питань.

Він встав і, не хапаючись, почав доводити потребу в доброякісному струменті.— Легкі каліцтва— це для нас стало звичайною річчю,— говорив він.— А коли струмент був з високосортної сталі— випадків непрацездатности було б значно менше.

Його пропозицію охоче записали, а саме: вимагати від виробничого відділу зробити обстеження заводської інструментальні, викинувши геть ненадійний струмент, замінивши його струментом з високосортної інструментальної сталі.

Коли збори закінчились, робітники жваво заговорили про те, як би все добре так виконувалось, як постановляється.

— А ви знаєте?... Ще забули одно поставити,— звернувся до робітників густин бас.— Встановити на базарі вентилятор, щоб ціни не підносились...

— Постановимо й про це у другий раз,— відповів посміхаючись секретар і нахилився дописувати протокол. Різотонний гомін злітав з уст робітників. Починали розходитись.

Два короткі гудки задржили над заводом і коли стихли, в цеху спершу несміливо а потім разом заgrimіли молоти...

Під шабаш, коли Микола остаточно починав сваритись зі своєю втомою, розбираючи розрубні, які ніяк не розкручувались, плюнув брудною лайкою на ключі, що, зриваючись, гупали з дзенькотом об стінку вагона. Його лице з кучерявим білим волоссям і рівно розрізаним на двоє тупим підборіддям, довірливо повернулося до Степана, коли той промовив:

— Особливо не захоплюйся. Коли що не ладиться— краще спочинь.

Вони, як два вибагливі пасажири, посідали в вагоні, розпочавши жваву балачку.

— Сьогодні ми чимало зробили,— радо повідомив Степан.— Завтра вже під легша, хоч і замислувата робота.

— Громадяни, приготуйте ваші квитки,— голосом меткого контролера гукнув Шипко, зайшовши у вагон.

— Йди, йди. Я тобі вже приготував,— заміряючись молотком, сміявся Степан.

— Ну, в такому разі дайте закурить і посуньтесь,— розіпхнувши хлопці змінив тона Шипко. Микола здивовано подивився на чудакуватого юнака, охопленний ніяковістю.

— Знайомся, мій напарник Коля,— щоб розвіяти ніяковість, хутко промовив Степан.

— Кажеш, парень свій? Устроївся до нас на роботу? Ну, щож, я хлопец славий,— відрекомендувався Шипко.— Боротись вкупі будемо за народ.

— Так ти вже, значить, сам собі хазяїн?— випускаючи кільцями синювату димок, звернувся він до Степана.

— Да, капітальний ремонт доручив Митрич. Робота вся ж знайома, як п'ят пальців.

— А я мабуть з Савичем до віку не розлучусь. Розповідаю якось йому картини «Панцерник Потьомкин». Виявилось, що й він був у команді броненосця, механіком біля корабельних машин.

— Що ти?

— Ого. Моряк старий у мене Савич. Пообіцяв йому півпляшки, щоб толково розказав про все.

— Так слухай, ти й мене візьми в компанію.

— Гарзд. Ну, я пішов, бо зараз загуде.

Коли Шипко пішов, вони й собі взялись складати струмент під довге ривчання гудка. Біля верстака вже зібралась майже вся бригада і, оточивши вмивальний заковувала рукава.

— На завтра треба виписати труб 2 дюйми,— звернувся по - діловому до Митрича Степан.

— Ну, як новий слюсар робить?

— Нічого собі,— відказав запираючи ящик. За день роботи він відчув у собі приязнь до товариша. Здавалося, коли б на завтра їх розлучили в роботі, було б сумно, чогось не вистачало б...

Надвечір, коли Степан вдягався, думаючи десь погуляти, двері розчинилися і на порозі став Мартин. Він неохоче кинув привітання і, з гуркотом присовуючи до столу стільця, сів розкинувши довгі ноги. Чорне волосся, злегка закручуючись, небало звисало йому на чоло і, попровляючи його, Мартин, з вигнутими вилицями справляв вражіння стомленої, майже виснаженої людини.

— Ну, Мартине, що нового?— прибираючи зайвий розкиданий одяг, невимушено гукнув Степан. — Як живемо? Чи люблять дівчата?

— Ясно. Ще б пак, не любити таке золото. Вчора Ганна так на мене задивилась, що аж цеберко з помями перекинула.

Ганна, некрасива, дебела молодиця працювала в заводі вбиральницею, і правила робітникам за привід до неймовірних пліток про численні її романи з червоно-армійцями та пожежниками.

— Ех, ти, «пленитель». Шипко навіть би від цього відмовився,— сміявся розхитуючись Степан.

— Слухай, Стьопо,— підвівсь Мартин, нахилиючись до столу, заваленого в безладді книжками,— Шапошников - Вальцев у тебе є?

— Задачник? Здається, десь валяється... Зараз пошукаєм.— Через кілька хвилин Степан знайшов підручник і подав його Мартині. Той, перекинувши обкладинку, незадоволено протяг:

— Частина перша, збірник альгебраїчних задач. Мені ця непотрібна. Другої частини нема?

— Другої нема. А першу вже закінчив?— спитав зацікавлено.

— Та наче б то засвоїв. Скільки на це пішло часу!

— Ого, так ти, браток, далеко вже пішов,— дивуючись з Мартинових здібностей, вів далі Степан.— Сінус на косінус опанував, тригонометрію вже кінчаєш.

— Та це ж не все, багато ще мені вивчати залишилось.

— Мартине, ти герой,— захоплено гукнув Степан.— Хіба можна було б не дивуватись з такої чортячої впертості цього юнака, що у важкій роботі та нестатках прокляв усе на світі, виколупуючи стомленим мозком пізно ночами дорогий кришталі знання.

Ось і зараз він серйозним напруженим поглядом почав ритись серед друкованих рядків, вибираючи собі книжку з політичної економії...

Стьопа колись вчився разом з Мартином. У вільний од роботи час вони схилились над столом, країни складними завданнями молодий мозок. Розходились стомлені, почувавши засвоєне щось нове, що з кожним разом відкривало ширші обрії. Не було в них нудіння од застою, що його почували інші хлопці, тупцюючись по старих шляхах робітничого життя.

Але Степан ніколи не сходився з Мартином у поглядах. У Мартина була якась ворожість до всього, він до кожного питання підходив критично, висловлюючись лише від свого я. Скажім, коли Степан захоплювався громадською роботою, комсомолом, новим життям, то у Мартина цього не було. Замість захоплення, у нього швидше якась покора, сліпа і абсолютна. Будь-який його вислів «інакше й бути не може» ніколи не сходив йому з уст, коли товариші захоплювались, або, обурюючись, сприймали якесь питання. Його девіз: завжди у життя є радість, треба виривати її, хоч би важко це було, бо воно завжди віддає її сильнішому. Хлопці часто насміялись з цього зашкарублого трафарета, що його сприйняв цей молодий робітник.

— Ось він і зараз набере книжок, стисне Степанові руку і піде додому. Пробуй його чимсь вразити — марна втрата часу,— розглядаючи його сутулу постать, думав Степан. Але зрештою наважився.

— Вечорок сьогодні, Мартине, прекрасний,— підходячи до розчиненого вікна показав він.

— Ну й що з того?

— Та, звісно, нічого, але не завадило б погуляти.

— Погуляти, кажеш? — не одриваючись од книжки повторив Мартин. — хлопцями скучнувало.

— Та чого ж, і дівчата будуть. Казав Шипко познайомлю з гарними.

— Я кращих бачив,— байдуже кинув Мартин.

— Слухай, голубе, ти починаєш мене сердити. Де б ти їх таких гарних мі бачити?

— Ого. Скільки хочеш,— потягнувшись, засміявся Мартин. — Не хотів зі мною на іспити їхати, там би побачив.

Степан зрадив, що Мартин весело забалакав. Часто його хлопці допікали, з прихованим глузуванням називали його «манахом» і взагалі безнадійною людиною.

Крихіткі вершечки дерев радо похитуються мабуть того, що вони вищі ніж заржавілі покрівлі крихітних будиночків. Душною денної спеки вже немає. У розчинені вікно летиться приємна прохолода і, разом з м'яким сутінком, починає павутинити кутки кімнати якоюсь урочистою темрявою.

Мартин поважно запалює сірник, обережно підводить до кінчика пом'ятої проворними пальцями папіроси і, затягнувшись, неохоче починає розповідати.

Десять далеко за стіною, на вулицях чути, як на брукові, разом з човганням багатьох ніг, б'ється вечірній гомін. Свіжий і веселий, як після дощу трава. Степанові хочеться міцно взяти Мартина під руку і безтурботно ступати тротуаром, вперто розсікаючи своїми тілами потоки натовпу. Але розповідь дедалі дужче захоплює вала його. Степан уміє слухати, бо змалку цікавився, як ідуть справи його товаришів...

— Минулого року восени я поїхав складати іспити до ВИШ'у. Велике місто приголомшило мене, наче якогось селянка, що вперше з гливікої ріллі став на асфальт, переляканий дзенькотом трамваїв.

Найкраще місто нашої країни, про яке ще змалку мріяв, зустріло мене зі всією ворожістю, мало не вибивши ґрунт з-під моїх ніг. Я почував себе не гаразд підготовленим і тому кожна неприємна дрібниця ставала мені поперець шляху. Почалося це з першої черги за іспитовими посвідками, яку я, вкрай виснажений, одержав о 12 годині ночі. Оселили нас у військових касарнях, далеко за містом. Спершу все ж мені подобалося, я там зустрічався з прекрасними хлопцями, які вже по кілька разів приїздили пробувати щастя. Але там було мало наших робітників, здебільшого, це селяни та службовці. Поринувши в спостереження та нудні повторення дисциплін, які зразу ж витіли з голови, я ледве згортав набридлий підручник і здав кілька письмових робіт. Але мої хвилювання та нерівноважність дедалі почали посилюватися. З байдужістю минав двері розкішних їдалень, наче мені до смачного обіду нема ніякого діла. Маленький грошовий запас приходив до кінця. Гарненька мешканка того міста, що разом зі мною складала іспит, мені рішуче подобалась. Я поклав собі, чого б то не стало скласти іспит і бігав, як автобус од однієї купки до другої в бездонних коридорах інституту в надії почути хоч краплину кінцевого знання, залучивши його до своєї нерозважної голови, яка рішуче від цього відмовлялась.

З математикою мені не повелось і, вийшовши годині о 9 вечора з іспитувальної залі, повагом спускався тротуаром на головну вулицю. І що я бачу? Та дівчина в легенькій блузці кольору стиглих абрикос весело ступала поперед мене. Її рожеве обличчя горіло щастям, якоюсь невимовною радістю світилися риси брів, губ. В них було написано, що вона розв'язала всі заочотні завдання. Але натовп цього не знав, даючи дорогу цій прекрасній юнці. Здивовано в слід за нею озирались поважні громадяни і мабуть заздрили мені, коли я, зрівнявшись з нею, почав розмовляти. Професор, бач, на логаритмах зіштовхував її на слизке.

— Та старому це не вдалось. Хіба, зрештою, можна* було припускати, щоб ця тямуща юнка чогось не знала. Вона охоче почала розповідати про різні мудрощі математики, на яких саме її мучили і в яких я сам не твердо розбирався. Але, щоб

не зрадити свою некомпетентність, ретельно підтакував. Я щиро хотів щоб вона не схилила. І це для мене ще більш робило її недосяжною.

Але не встигли ми зробити якийсь десяток кроків. Нас зустрів поважний юнак у пенсне, і поцілувавши в знак вітання її руку, мені лише кисло посміхнувся.

— До побачення, товариші, — гукнув я їм услід, почувавши, що я зайвий і не знаючи, що мені робити.

— Мартине, ти закохався? — не спускаючи очей з закутаного п'яною товариша допитливо гукнув Степан.

— Признатися, трохи було, — гірко правив Мартин. — Хоч кругом мене було всім весело, я не дуже радів. Власне, яка в мене була перспектива? Кілька ж дисциплін я склав задовільно і от просто шкода було тої праці.

Але найгірший день прийшов разом з зачатком фізики. Випивши на сніданок уранці усього дві шклянки чаю, я голодним простояв аж до 6 год. вечора перед дверима у натовпі таких як і я майбутніх студентів. Зрідка рипіли, відчиняючись, великі двері, віючи на нас якимсь холодним жахом. Признатися, о 10 я вже зовсім відмовився брати до серця цей жах. Хотілося десь добитися до найрозумнішого професора, обізвати його дурнем, як би це не було дивно, скласти всі свої манатки й гайда на вокзал. Та чим далі, я вже починав губити й це останнє почуття образи. Мене покликали несподівано. Виштовхавшись наперед, я зайшов до аудиторії. На дошці, потираючи лоба вмазаними в крейду руками, безнадійно щось розв'язували два юнаки.

Гордий професор, почувавши себе так, як цар на троні, сидів за столом і коротко задавав питання. Та хороша дівчинка теж сиділа біля нього і хоч як це їй личило, я все таки їй не заздрив і не хотів сидіти поруч.

— Закон Гука? — не дивлячись, холодно кинув в мій бік професор.

Я цього не сподівався. Підручник фізики професора Цінґера багато років існував без цього закону і, довірившись цьому вченому ерудитові, я зубрив лише те, що було в підручнику.

Потім він це саме запитав у цієї юнки. Як ця дівчина зналась на тонкощах фізики! Похাপливо відповідала, наче спішила на побачення, дивуючись чого причепився до неї цей дідуган.

— Так, так, — з протязом говорив він. — Фізику ви знаєте досконально — підкреслюючи своїм поглядом, мовляв, мене це аж ніяк не стосується... А мені що? Все ж таки я подав йому кілька правильних відповідей. Правда, соромно було перед дівчиною. Ну, нічого не вдієш.

Після першої невдачі я виявив йому своє блискуче розуміння «спектральної аналізи» та «еквіваленту корисної дії парових машин». Його ж це не задовольнило і, коли дівчина пішла, він пальцем визначив моє майбутнє біля дошки. Задачу на закон «Архімеда» та з електрики на закон «Фарадея» я не розв'язав. Власне, мізок мій вже odmовлявся працювати. Професор щось поставив собі до зошита, як мені тоді здавалося, подібне до гвіздків для моєї труни. Вийшов я опівночі на вулицю, проклинаючи Архімеда, що любив купатись у ванні і відкрив свій закон. Скажім, коли б він купавсь у Дніпрі або в морі, цього б ніколи не було. Дали б мені задачку, ну на одне якесь тіло, а то на злиток різних металів. От і визнач, скільки там чого було?

— Мартине, так ти йдеш проти науки? — сміявся Степан. — Волів би, мабуть, щоб мати змалку, купаючи славного Архімеда, якоесь помилившись, опатрала його в гарячій воді, відбивши йому назавжди охоту купатись.

— Зажди, Стьопо, ти ще не такого заспіваш, коли тебе буде питати зневажливо якийсь учений муж, гордо ворущачи масними губами. Розкажи йому електрику, він її знає, і це дає йому привід глузувати з тебе. Я уявляв собі, як у цього професора коли-небудь на квартирі гасне електрика. Він помацки виходить зі свого кабінету, наткнувшись на свою дружину. — Ти, тюттій, куди лізеш, — гримить на нього жінка. Професор розгублений, в його кімнатах порушено спокій, не горить електрика. Гнів жінки його штовхає на блискучі думки — викликати телефоном монтера. За кілька хвилин приходить монтер і в кімнаті знов світло.

— Що сталося, — розпитує професор.

— Та, срунда, перегоріло дещо...,— киди на прощання монтер зневажливий погляд на цього вченого.

— Професор називається,— яхидно, мов окропом, ошпарює його образою жінка— не знає, дурень, таких простих речей. Живи з таким, він за монтера не справиться...

Хлопці кілька хвилин одчайдушно реготали. Од цього сміху нервувались десь за стіною сусіди, а на подвір'ї, мабуть, якийсь активний член житлокоопу, ухилившись од санітарних правил комунгоспу, зачув з розчинених вікон буйний регіт, перелякався на смерть і, тікаючи, наскочив прямо на паркан, що зрадливо затаївся в темряві.

— Але нема найлютішої образи, як образа од любої дівчини,— вів далі Мартин.

Нічна краса міста раптом обернулася мені на пекло, коли я зайшов до скверика. В гушавині каштанів, на лавочці я помітив пару. «Вона» — гукнула вся моя істота. Потихеньку підкрався, хоч і знав, що вони зараз в такому стані, що можуть бачити лише самих себе. Передчуття мене не обдурили. Вона і той самий у пенсне.

— Ти знаєш, Льоню, професор мене сьогодні похвалив,— не знати як раділа дівчина. А мені й повезло, як би ти знав. Я складала разом з тим юнаком, що проводив мене. Пам'ятаєш ти за нього страшенно сердився? Ах, який він дурень, який дурень,— голосно сміялася дівчина.

Я захоловув від образи, наче підо мною розступилася земля. Дурень, гупали в моєму мозковій молотом слова. Дурень, дурень, дзвенів на розі за сквером трамвай, блискаючи вогнем, немов показуючи мені язика.

Біг, задихаючись образою, що її кинули на мене ці чарівні вуста. Кожна дрібниця здавалось, переслідувала мене на вулиці. Навіть у темних місцях повіі, пропонуючи мені кохання, гукали вслід: «Дурачок, дурачок, боїся».

Сівши на трамвай, щоб їхати до вокзалу, я вмовистив біля вікна, вдивляючись, як глузуючи гнались за мною освітлені будинки. Проклинав місто і закипав постановою, приїхавши додому, вивчити все до гвинта.

Схилившись почував себе розбитим, приниженим, наче допіру хтось поламав мені ребра, повикручував кістки. Навіть не чув, як, голосно гукаючи, кондуктор пропонував мені купити квитка. Сторонні вже почали звертати на мене увагу, як на цікавий виняток, і кондуктор, щоб уникнути непорозуміння, шарпонував мене кілька разів за руку. Під загальний сміх я догадався в чому річ. Вже у вагоні потягу, заспокоюючи дражливий почуття, що від них от — от здавалось мала на череп'я розлетітись голова, я опам'ятався...

Ще кілька хвилин хлопці сиділи в темряві. Степан умів щиро слухати пригоди похмурого товариша. Навіть не вірилось, як це Мартин закохався в ту напівфантастичну дівчину, що, сама не знаючи того, стільки болю завдала юнакові.

— Очевидно, якась неманка,— розважливо гукнув він до Мартина.— Не знає хліб береться, робити нічого, ну й вивчилася.

— Не в тому справа. Я хочу довести, що здібний на це кожен, аби охоче брався до справи. Зараз моя мета — це вища школа.

Це — для мене питання життя чи смерті.

— Слухай, друже, кожна слаба людина, на мою думку, стає перед такою дилемою. Ти ж дужий і впертий, це ознака нашої кляси. Хіба тобі до лиця ця розхвилюваність і нерівновага?

— Ти хочеш сказати, що я перебільшую? Нічого подібного. Я лише хочу перемінити працю, вона мене ні крихти не цікавить, а лише зв'язує. Та й кому яке діло, що Мартин кацає під вагонами колеса, носить букси й виконує різну корисну роботу. Не буде його, знайдуться сотні подібних. Я навіть радий буду, що звільню місце якомусь безробітному...

Коли Степан крутнув вимикач, яскраве світло залило кімнату. Біля столу в лій самій позі, що й завжди, сидів Мартин, тримаючи на колінях кілька книжок. Світло надавало йому якоїсь особливої виразливості, що говорила про впертість і рішучість.

— Здається ми довгенько вже сидимо, ніби перепрошуючи, заговорив він до Степана.— Ти ж мав намір іти гуляти?

— Що значить — ти мав намір? Я хотів з тобою десь поблукати.

— Ні, дякую. Та й до речі це, мабуть, нудно. Вчора Шипко затяг мене до більярдної. Але я вже забув як і кий тримати.

— Ні, браток, тебе додому я не пушу. Підтягай костюма на всі заставки, набирай прекрасного вигляду, трохи виправсь і ходім. Бо мені, знаєш, рішуче починає неподобатись твоя негромадськість, якась замкнутість...

2. Нічна темрява чорним шовком огорнула місто. Денне життя погасло, як заводське горно після останнього гудка. В тисячі дверей камінного міста хлюпнув солодкий спочинок. Ніч. Таємна й хвиљна. Гудуть на тротуарах юрби, гріючи свої тіла в прозорому промінні електрики, що править зараз за нічне сонце. В повітрі бухкає невловима музика, соромлива й неспілива, як перший весняний грім. Численні садки й скверики, подібні до оаз одвічних пустель, що удень такі порожні й самотні, тепер шумлять привалом стомлених у напруженій денній праці.

Вони напугають їх радістю, подібною до холодного струмка й кокосового горіха, у прохолоді розкішних пальм. Спочинок солодкий лише після важкої щоденної праці. Строкатою дугою повзуть примхливі алейки поміж квітників й кучерявого дерева.

Механік сміливо жбурнув запаланий клубок темряви в очі натовпові, що раптово розмотавшись, зник, як міраж. Він скоро починатиме крутити фільм, під його міцною вправною рукою скоро застрекотять, поспішаючи людські почуття, що народжуються й відмирають в нашу складну бурно - прекрасну епоху...

Трое сиділи на ослончиків під похилою яблунею. Двоє юнаків і одна дівчина. В них од довгої суперечки, здавалось, вивітрився вже запал, зійшовши на рівну ділову розмову. Шипко, з властивою йому несерйозністю, щось доводив кремезному товаришеві, поважно називаючи його Левом. Лев справді заслуговував на таке найменування: поперше, він був у півтора рази більший од Шипка як досвідом, так і зростом. Крутий лоб його суворо виступав наперед, недбало підведений пасом виткого волосся. Праве око велике, як вікно, з тінню розгубленої юначої синяви, над лівим оком зморшка чи шрам, гаразд цього не можна було роздивитись. Але цей рівчак наче говорив про впевненість і про те, що цій людині знайоме життя. Ліве ж око було якесь маленьке, приплюснуте, зовсім не здібне виконувати покладену на нього функцію. Воно одцвіло, вилявши свої чари від осколку бандитської гранати. Дівчина деякий час зовсім не втручалась до розмови. Вона, здавалось, не помічала перехресних поглядів юнаків, що проходячи кидали на неї, від яких так ніяково робиться взагалі дівчатам. Просто сиділа й слухала, почувавши повагу до Лева й його сліпе око не справляло на неї неприємного вражіння, а навпаки нагадувало про щось цінне й дороге, яке віддає цей товариш для революції.

— Що ж, завтра цю справу розберуть і винних покарають, — не хапаючись закінчив Лев.

— Знаємо, як їх карають, — протестував Шипко. — А ви, робітники, оддувайтесь за дурного інженера.

— За що ж він тоді бере гроші, збудувавши таку нагрівальну піч?

— Нічого не вдієш, ти ж, поки що, кращою не збудуєш?

— Та, здається, до цього б не думався, щоб дим, замість пускати його в димар, пустити робітникам у вічі.

— Що ж пропонуй своє, допоможи як зробити краще, тобі подякують.

— Знаєм цю дяку. Он Мартин запропонував зробити похилі колії, щоб не качати скати, а вони самі качались. Так і засохло...

— Ти що? — суворо запитав Лев, — не розумієш чи так, аби посперечатись. Сам знаєш скільки потрібно грошей для мартинової пропозиції.

— Гаразд, а чому його не посилають вчитись? Як він не комсомолец, то думаєш нічого й не вартий? Як на мене, він більше користи приносить за наших чуботрясів активістів, що без малого не стріляються через командировки.

— Тобі за око дуже дякують? — помовчавши гукнув Шипко. — Робиш так, як і робив...

Ці слова якось різче пролунали для Лева. Нутрянний біль вирвався з середини й гаряче застиг у горлі. Здавалось, він ніколи не соромився своєї вади, але тут, біля Галі?..

— Ну, що ж,— стримуючи біль, вимовив з протягом він.— Я був робітником. Навіки ним і залишусь. Чуботряси ж назавжди залишаться чуботрясами,— кінчив він гордо.

Саме в цю мить, повільно виділяючись з натовпу, до них підійшов з Мартином Степан.

— Левові й Галі наше поважання,— схопивши обох разом за руки, вітався Степан. Галина рука хутко ковзнула шорсткою долонею, але маленькою й теплою.

— Не поспішай, голубонько, тріснутий мозоль я помітив,— нахилився він до неї. Що, мабуть, ніякі креми не пособляють?

— Це вам, здається, більше личить.— Сховала за спину руки, від чого напружились раптово груди, надаючи всій її постаті якоїсь особливої привабливості.

— В тебе ж такий бездоганний комірець,— сміючись закінчила вона.

— А ти мабуть би хотіла мене зимою й літом бачити в шкірянці з розстебнутим коміром червоної сорочки?

— Це вже справа мого смаку,— строго обірвала Галя, коли Степан надто близько присунувся до неї.

— Ну, не буду, не буду — виправдувався він.— Про що ви тут цікаве розмовляли? Продовжуйте.

— Та тут Шипко громив усіх направо і наліво — несміло почав Лев.

— Шипить, як сельтерська вода на зборах і скрізь,— невдоволено додала Галя. Шипко здивовано відкривав очі.

— Ну, золотко, цього я не ждав. Я, можна сказати, не сельтерська вода, а сироп справжнісінький.

Товариство не чекало такої сміливості від нього й вибухнуло сміхом.

Галя: — Пусті, Степане, бо зі сміху лопну,— виривається й хоче йти вона.

Шипко: — Що ти, Галю, не лопайся, поживи, на кого ж ти покинеш несвідоме жіноцтво (показує на хлопців).

Лев повеселішав. Він був старіший віком за останніх, а може через те, що життя пройшов суворе, завжди був похмурий. Тепер він відчув себе вісімнадцятилітнім юнаком, наче допіру тільки вирушив мандрувати на завод, ледве зіп'явшись на ноги.

Коли Галя запропонувала трохи походити, хлопці охоче згодились, пустивши її з Левом усередину. Але йти всім разом було незручно. Стрічна публіка спинялась обминаючи їх гурт, проводила зацікавленими поглядами. Біля круглої естради жваво товкся народ. Це місце було подібне до водовороту, де замість хвиль, купчилися на поверхні веселі голови різної масти й крою. Таке скупчення, здавалось, оглушало Мартина й мимоволі наводило на дивування: чого тут так товчуться? Навіщо всі збились сюди, знімаючи такий галас, наче це щось вельми конечне. Музика трубить у рувчкі мідяні інструменти, намагаючись заглушити заялозену мову чоловіків, що труться біля дам, схожих на поважних верблюдів. Галасливі юнаки кружляють біля дівчат, немов попали в якесь сільце й, вириваючись з нього, ще більше заплутуються, розгублено натикаючись на нього, зриваючи сміху непримуденого й легкого.

Його раз - у - раз охоплювало почуття, що він тут, серед цього галасу зайвий і непотрібний, попрощався й пішов, нетерпляче поспішаючи, наче хтось вже давно чекав його вдома.

Коли Степан оглянувся, Мартина вже не було. Він хотів вилятись, але саме в цей момент біля них опинилась Катря й двос дівчат з тютюнової фабрики.

Катря, як і Галя працювала в механічному цеху їхнього заводу, була активна з пропагаторським нахилом особа, загалом же невірнорозважена й тупувата комсомолка.

Ця тупість, здавалось, починалася з її невдалого качиноного носа і розходилась по всій товстуватій дебелий постаті. Дівчата з тютюнової йому були незнайомі. Шипко ж навпаки, своїм вітаням показав що знає їх, і, очевидно, щоб підтвердити це, гукнув:

— Хай живе змичка легкої з важкою індустрією.

Дотеп, пущений в такому ідеологічно «втриманому» сенсі, справив на всіх приємне враження. Музика після коротенької передишки гримнула марша. Всі рушили здвигнуті течією натовпу, ріді, що так вдало закінчилося вітання, схоже до імпровізованого мітингу.

— Я, товариші, оце лише з цікавої лекції. Була в клубі будівельників — інформаційним тоном, похапливо повідомляла Катря.

— Читав молодий професор на тему нового побуту «Як треба жити». Обізнаний блискуче з марксизмом, різними філософами. Народу битком набито.

Її маленькі очі захоплено блискали після кожного слова. — Ми, — каже, — не вміємо жити, любити, працювати.

— Ну, та що ж, він всього вас там навчив? — зацікавившись такою темою коротко запитав Шипко.

— Звісно. Треба було б слухати.

— Щось не віриться мені в існування такої науки, де за гривеника можна було б всього навчитися, — розрадливо заперечив Лев.

Катря ніяково змовкла. Степан вважав такі лекції за модний тепер вибрик, на якому підробляють випадкові вчені, гастролюючи в провінції.

— Любов, конешно, штука цікава, — значно протяг Шипко. — Вопрос серйозний, коли з жіночого боку є відповідний «ответ».

— Це ти по собі почуваш? — перебила Галія.

— Та, признатись, по весні находити таке міщанство. — Дівчата з тютюнової пирснули сміхом. — Замри, знімаю, — рвучким рухом втиснувся він між дівчат, коли раптом хлопнула темрява і його, мов полум'ям, обдало теплом. Натовп повалив до екрану. Шипко знітився. — Ну тепер можна йти подрімати, кіно - сеанс починається.

— Та й лобур же ти — зневажливо кинула йому Галія, ховаючись за Лева.

— Хто, я? Це, золотко, недооцінка...

— Правих чи лівих? — сміючись запитав Степан.

— Та обох, — випалив Шипко, по-хлопчачому схопивши під руки двох дівчат. Опинившись посередині, він, очевидно, відчував себе якнайкраще.

— Пішли, — твердо скомандувала Галія.

Степан почував за ними не поспішаючи. З дівчат його ніхто не цікавив, крім Галі, цієї стрункої, завжди уважної дівчини. Коли непевне ступивши, раптово дотикався її плеча, кров частіше, гаряче бігла до серця. От перед ним ясніє над білою постаттю невиразна пляма її лица, тут серед натовпу, що застиг, оглядаючи карколомні виверти радісного кіна. Хто вона? Це питання вже не раз нерозгаданою таємницею приголомшувало Степана й губиться десь біля блискучих цятко очей у ніжних рисочках вигнутих брів цієї дівчини. Він набирається одваги й, зробивши кілька кроків, протискується до неї. Майже хлопчача підбрита шийка трохи повертається і йому виразно видно тонкий ніжний носик. Короткі кіно - написи злегка ворухуть грайливу лінію уст. — «Женю, його зараз ввіймають», — схвильовано шепотить вона до подруги. Постає її напружується. Хтось довгий спереду заваджа дивитись і вона намагається стати вищою, але так вередливо й зворушливо, як це роблять маленькі діти, що одразу хочуть стати дорослими.

Степан хоче підійти ближче, але його опановує якась дурнувата розгубленість. Круг його все набира приємної незвичайності й урочистості, десь там далеко спереду на екрані хлопотить море, він уривками почина захоплюватися картиною. Впливали з туману кораблі розкішним пір'ям білих парусів. Фантастична дівчина невідомих земель випиналась у чарівному танку перед доісторичним могутнім богом вогню. Вона, рвучко кружляючи, поправляла на крутих, обвіяних звірячою хтливистістю стегнах, шматок грубої шкіри, який не зовсім точно виконує своє призначення. Круг неї товпляться відважні напівголі юнаки, виблискуючи слонячими м'язами, загартованими солоним духом морських вод й небезпечним полюванням на звіря.

Дівчина комусь із них сьогодні віддасть на поталу божевільним пестошам свої повні груди десь на березі моря, в пальмових чагарниках.

Бистрі кадри нестримано летять все вперед і вперед. Дівчину змінює якийсь бог з довжелезними іклами. Реве хвилями буринне море, кинувши, як тріску, корабель на гранітний риф. Дрижить розколюючись палуба. Раптом все щезає, тільки хвилі, окрілені перемогою, завзято полощуться на полотні екрану.

Вражіння од видовища непевно поглиблюється, і тоді, згадуючи, що стояла осторонь його. Кожен її рух, поворот, раптовий сміх покатувався в якусь суцільну лінію

міцно, вузлик за вузликом, ніжно й дивно в його душі, викликаючи щоразу внутрішній крик ритмічної радості й захоплення.

Коли всі рушили до виходу, він спустив її з очей і, вийшовши на вулицю, став, не знаючи що робити.

— Стьопо, йди сюди, — гукнув на нього Шипко. Він ішов з тими дівчатами, що лише сьогодні познайомився Степан. Чорноока дівчина весело посміхалась до нього і він зрозумів, що вона нічого не матиме, коли він проводить її додому. Хоч і різкий перехід між нею і тією дівчиною, що принесла йому стільки хвилювання, та в нього вже не було надії її знов тепер зустріти. Він охоче пристав до компанії і разом з Шипком поспішав їх розважити. За кілька хвилин вони змішалися з натовпом, що, як пас велетенської машини, сунувся вулицею...

В небі, подібно до розсіпаного гарячого вугілля, дотлівають зорі. Вечірню неврівноваженість змінила нічна тиша, наспівуючи лише їй чутну тьмю мелодію. Листя дерев прилипло до гілля, молоді кори й солодко мружаться. Темрява притрусила їх пахливого сажено і силється в погнуті, як тоненькі палички, завулки, глухі й сонливі. На ослоні, біля самої хвіртки, сидить парочка, сплівшись руками, невідомо тягнучись одне до одного. Дівчина сміється, вириваючись і ніжною рукою показує на ліхтар, що ледве блимає десь угорі над ними. Юнак вже здається в такому стані, що нічого не хоче помічати, крім дівчини й темряви, що зближує їх, вгортаючи в корону прекрасної тіні, в якій можна бачити лише очі й відчувати голос тіла.

Вночі свої закони. І парочка не помічає Лева й Галі, підставляючи одне одному уста для жагучих поцілунків.

Лев радісно ступає обіч Галі. Надхненна молодість. Здається він її й крихти не згубив на фронтах, а несе й зараз в собі грайливий її рубін.

— Молодцювата пара, — хвилюючись говорить він Галі. — Вони зовсім втрапили здібність когось помічати, крім себе. Але далі чогось бракує для розмови слів. Тисячна юрба зборів чи мітингу здається так не заваджає говорити, як один Галин погляд, пушений зблизка з цих блискучих, трохи задуманих очей.

— Ти, Лев, і зараз красномовний? — злегка притулившись теплим плечем, сміється Галія. Та Лев хоче заперечити. Йому зараз бракує слів, не вистаєє повітря. Здається, його м'язиста рука притиснута до Галі, красномовніш розмовляє, переливаючи, як ніжні слова, приємне тепло. Тиха ніч наблизилася його до неї, давши волю буйному почуттю, такому непомітному серед гуркоту трудового дня. Воно вирвалось як вправний хижак, помчало мріє по грайливих просторах юності, то знов котилось до серця, здавлюючи, як тиски залізо, розхвилювані Левові груди.

— Я, Галю, маю з тобою серйозно побалакати.

— Скільки хочеш, — не розуміючи Левової гарячкості, жартівливо сказав вона.

— Ти когонебудь любила?

— До чого це? — наче з острахом широко відкрила очі.

Лев зрозумів, що це запитання було якесь недоречне, необдумане кинуте в тишу.

— Так. Просто мені хотілось знати, — ніби змазуючи щось грізне, неминуче поправив він.

— Не розумію...

— От я й хочу, щоб ти мене зрозуміла, — наче розпарений якоюсь духотою, почав Лев. — Я хочу сказати, що люблю тебе. — Потім змовк, наче тільки зараз помітив, що вони спинились біля воріт. Галія була приголомшена вибухом таких слів. Її відомо була Левова приємна близькість до неї. Але такою вона ще не знала.

— Знаєш, Галю, знаходять такі хвилини, що здається от — от розлетиться голова, як дурне череп'я, тоді хочеться впитись якимсь дивним, гарячим почуттям твоєї близькості. Ти знаєш, коли спокій ночей переходить в якийсь неясний разючий гул? Коли кожна дрібниця нервує, впливає на тебе, наче удар тупого заржавілого ножа. Тоді так хочеться тебе, твоєї теплої дружби.

Галія безпомічно дивилась на нього, десь під очима в неї виступила червона фарба й пекуче почала заливати все лице. Вона злякано дивилась в скуласте Левове лице. Він, здавалось, питав чи згодна вона бути йому за дружину. Його єдине око з викликом дивилось на неї і погляд розходився по всьому тілі, обікаючи груди.

— Слухай, Лев,— поклавши на його могутні плечі обидві руки, промовила Галія.— Прости, не сердься, але все це якось несподівано. Я ще молода, хочу вчитися. Любов же, сам знаєш, не така проста штука... Далі вона запнулася і змовкла.

Та Левові болячіше за ці слова не могло нічого бути. У свідомість вихопилась його незгойна вада — сліпе сплутане око. І він, здавалось, ладний був вирвати й друге, щоб не дивитись зовсім.

— Будьмо, як дотепер, не коханнями, а друзями. Я знаю, ти хороший...

Вона, хапаючись, наче робила який злочин, раптом схопила його обіруч за шию, міцно притулила до високих грудей і, на мент зацікавившись, впиалась поцілунком.

— Ну, от і годі — хвилюючись зашепотіла вона, в'юнким рухом вирвалася, тікаючи до хвіртки гукнула: — Ну, леопард ти хижий, згода? Хай живе дружба?

— Ясно,— ледве спромігся вимовити а прощання Лев і, повернувшись пішов, поспішаючи додому.

Розхвилювана кров повільно входила в свої береги. З ріки доходило тривожне гудіння пароплаву і ледве чутний плюскіт крил. За околицями поле й ліс. Хороше вийти на гору і впасти на розхристані пухкі груди землі й лежати так довго - довго. — Але завтра ж на роботу, — раптом згадав Лев. Треба йти спати. Та дарма, — він знає, що сон буде неспокійний. Гіркі думки будуть до ранку копірситись в гарячій голові.

— Для Галі він лише друг. — Ось, здається, що по ньому знов гарячою хвилею котиться її поцілунок. Але якийсь нещирий і короткий. Він же — гидота, сліпий. Хіба може широко поцілувати його вродлива юначка? В такі хвилини, здається, що Краще б та бандитська граната одірвала йому голову, ніж лише споганила вроду. Хіба він не знає, що був колись гарний? Не одна дівчина тремтіла, задивившись, коли він ставний на коні вривався перший в захоплене містечко...

Щоб не турбувати вночі господиню, Лев на літо перебивався спати в садок. Тут, під старою вихрястою грушею, далеко приємніше було спати, ніж в задушливій кімнаті. Сам змайстрував собі ліжко, набив соломом матрац і ложе готове для його мужнього тіла. Навившись прямо з цеберки на колодязі води, закури в вправ на ліжко. Великий двірський пес підійшов до нього, лизнув руку і замурчавши подався углиб саду. Тихо.

В кожної людини є приємні й дорогі спогади, зважаючи на те, як вона пройшла своє життя. Були ці спогади і в Лева, приємні й різні, як сяйво зоряне хвостів, що відважились один по однім стрибати в безкраїм просторі неба. Десь на сході непевно врозтіч заgrimів грім, вітер боязко колихнув Левову уяву. Давно це було. Він, соромливий юнак, з зорею на кашкеті, обвіяний вітром бурхливих од повстань степів, зупинився з загонем в одному селі на ночівлю. Коли зійшов місяць і партизани не звертаючи уваги на накази командирів, на вигоні біля школи стали широким колом, підпоїли гармоніста й шпар яблуком. Тут же, мов з - під землі, вирости в колі стрункі дівчата, вибиваючи з червоноарміяцями босими ногами гучні такти танцю.

Ой, яблукко, стій годі катитись

А червоні партизани вміють веселитись,

співало, вихрячись коло. Біля тачанок, дзенькаючи вудилами, хропли гарячі коні. Лунко десь у вербах пахтів став. Лев задивився на якусь селяночку, а через кілька хвилин тут же біля кола, гарячково здавлював її пахучий стан.

— Хочете, йдіть до нас ночувати, — гостинно запрохувала його дівчина. — У нас клуня здорова. — І тут же вирвалася, соромлячись своїх слів. Такі ж самі здорові клуні були і в їхніх сусідів, і як вона сказала таку недоречність.

— З охотою, — не знаючи звідки береться таке нахабство, в'язнув Лев. — Почекайте хвилинку, ось доручу товаришам напоїти мого коня. — Але товариш Тронька сам шукав Лева, щоб доручити йому таку ж саму справу. По недовгій суперечці виявилось, що його «мадама» трохи клишоного салдатка і буде не від того, щоб проїхатись з ним на козацькому коні до ставу. До речі, там десь є і сад, а яблука ще смачніші ніж у раю. Словом, Тронька погодився, маючи на думці повторити на собі казку про Адама.

— Ну, Євочко, ходім, — звернувся він до салдатки, груди якої здавалось от-от розітнуть кохту...

У клуні на соломі лежав Лев і мовчки цілував їй волосся. Ольга мовчала... Він шухав устами її пружкі груди й теж цілував. Десь глибоко в торішній соломі стрекотів цвіркун. Ольга одсовувалась і важко дихала.

— За що ви б'єтесь? — наважилась порушити мовчання Ольга.

— За комуна, — засоромився, що в такому стані говорить за таку велику річ.

— За комуна й за бідних, — непевно поправляв себе Лев.

— А наша вчителька казала, що ви б'єтесь за гроші, — дивуючись, вела далі Ольга. — І комуна ваша вроді колишньої панщини.

— Не вір їм, то куркульська провокація, — просив її не вірити Лев, ніжно притискуючи до себе, завмирав.

— Ти не спиш? — знов починала Ольга. — Не спи, в тебе такі великі хороші очі, їх можна бачити і вночі. Волосся в тебе м'яке, — м'яке, як шовкова у вчительки хустка.

Та стомлений Лев дрімав, почувавши як щось розливається в грудях гаряче й ніжне.

— Не спи, — злякано пестила йому волосся Ольга. — У заячих засідах банда. Я сама бачила, як попович їхав туди повідомляти.

— Що, банда? — гарячково схопився Лев. — Де?

— В заячих хуторах, а верховодить нею вчителька й попович, він вроді охвицер. Що, ти вже йдеш? — тулилась, відчуваючи близькість розлуки Ольга, — нас тут ніхто не знайде.

— Справді? Ти не брешеш? — хапався Лев, згадавши, що на ніч зупинився командир в школі. Біг, збиваючи росу городами, через тини. Ось і школа. На подвір'ї дрімають стомлені вартіві. Раптом: — стій! Руки вверх!

— Це я, Лев. Хіба не впізнали? Негайно хочу бачити командира.

— Геть, невдоволено цвиркнув крізь зуби Шалдиба. — Командир спить, будеш турбувати вночі, пацан.

— Важлива справа. Треба дозарізу, — стримуючи гучне калатання серця, гукає Лев.

Зайшли в темний коридор. Можна? — не хапаючись заторохкотів у двері Шалдиба. Відповіді не було і він, згідно інструкції, впершись ногами, рвонув двері. В темній кімнаті шамотіння кількох людей. Лев гукнув на двір. Миттю перед ними виросло ще двоє.

— Світло, — прорізав напружене мовчання Шалдиба і взяв на ізготовку. Разом з блиском світла два чоловіки загули у вікно. Їм у слід заgrimіли на вигін самотні постріли.

Командир зв'язаний лежав біля ліжка з запнутим білою хусткою ротом. Прямо над ним з наганом у руці стояла в чорному струнка вчителька, але не встигла вона кинутись до вікна. Лев схопив її за в'юнкий поперек, а Шалдиба влучним ударом вибив з її рук нагана.

Лев качався з нею по долівці, а вона, як дика кішка, дерла йому своїми пазурами горло.

— Взять, — коротко скомандував Шалдибі командир. — Єсть, — миттю одірвало двоє од Лева вчительку.

— Товариш командир, я маю відомості, що в Заячих хуторах стоїть банда і вони вже підтверджуються.

— В ружожо, — наказав командир і ординарці, як машини, кинулись виконувати наказ.

За кілька хвилин біля школи, на вигоні в темряві грізним профілем вишикувався загін. А край села починалась розстрільня з дозорами. Загін, розсипаючись в цеп, вітром загав за село. Лев мчав попереду, оддавши відомості командирові. Крізь густу перестрілку виразно чув, як вили, зриваючись з цепів собаки... Далі він нічого не пам'ятав. Щось спалахнуло, вибухнувши перед ним. Мишко звівся цапа і він, падаючи на землю, ще чув, як різало нестерпним болем ліве око...

— Сліпий буде, — очунаючись почув над собою голос лікпома. — Шкода, молодцюватий хлопчина...

На другий день святкували остаточну перемогу. Банда була ліквідована цілком. Політком казав промову, наставляючи в селі незаможницьку владу. А надвечір виринули з піснями. У хвості загону їхав маленький обоз і в задку з пораненими лежав Лев. Мишко мружив на нього розумні очі, сердито фиркав і рвався наперед. Він не звик ходити в обозі й жалкував, що міцно прив'язаний повід до полудрабка.

— Хто там?— сердито гукнув командир, коли спинилась задня підвода. Та дівчина хоче попрощатись з Левом, чи що,— роздражливо розмотуючи віжки обізавсь погонич.

Справді. Над Левом нахилилось заплакане обличчя. Він одразу ж пізнав Ольгу.— Прощай,— гукнула вона й одскочила вбік, коли рвонули коні. Левові щось заболіло в грудях, він хотів підвестись і кинуть головою на прощання, але не міг.

— Що вона?— несміливо запитав він погонича, коли коні почали братись на гору.

— Стоїть та плаче, бідна. Н - но - о. Ідол,— лютував погонич, потім повернувся, глянув співчуваючи на Лева й промовив:— Вже далеко, от там, біля млина,— показував батоном і мружив очі в далечинь, наче там було загублено Левове щастя...

3. Товариші ми всі, але не друзі... Принаймні, так філософствує, закуривши перед початком важливої роботи Щур. Що значить друг для молодого робітника? Це просто напарник, що працює поряд з ним. Одержує рівно стільки ж грошей, любить покурити добрий тютюн. Ну, звісно, й загнати уміє там де слід. Ніколи люди так близько не сходяться як в щоденній роботі.

Робота — це вдячний ґрунт, де можна вивчати людину. Зав'язати з нею міцну дружбу, або виточити вовчу ворожість, гостру як лезо.

Степан працював з усім народом — грубим і освіченим, з однодумцями й різнодумцями, але більше за все любив працювати з Щуром, слухати його безкраї оповідання про Берлін, та людність німецьку.

Бистров же за плечима не мав такого багажу, як Щур. Та дарма, він здібний був на вдалі дотепи. До речі, хлопець був освічений.

Одного дня він таки признався, що з слюсарню спеціальністю ніколи в світі не мав діла. А просто бачив, як люди роблять. Степанові подобалась така одвертість. Він цінував Миколіне вміння орієнтуватись і охоче навчав його всього. Таким чином, прикриваючи хити Бистрова перед бригадою, робота в них йшла на всі сто. Степан здав капітальний ремонт на добре, зарекомендувавши себе непоганим слюсарем.

— Працюють добре, бісові комуністи,— посміхався Митрич.— Здружились так, що мабуть і водою не розлілеш.

Покірний слуга цеху — дим, гамір, що від його важкими подихами колеться, розлітаючи на дрібні скалки громохкого граніту, натягнута, як струна раптова тиша... Здається лише одна присутність робітників, примушує різнотонно вібрувати гаряче повітря, згинатись у дуги товсте плискувате залізо. Тут чути розмірене й чітке дихання важкої праці. Солоний піт летиться гарячою кров'ю в крицеві отвори заводських машин. Хай вивершить ідеї - пориви покійних предків, що лише в праці - боротьбі вбачали обличчя нового світу.

Піт - кров завше повинна литись так, як вічно летить на землю соняшне тепло. Лише в проміннях цього ручаю народжуються незнані обрії творчої думки. Ваблять в мантию даль космічних розгонів нездланих смільців.— Хай їм буде соняшна путь...

Бистров вже не такий, як був спершу: він виконує Степанові поради. Працює довго, без перерви, з захопленням. Він цілими днями наспівує щось собі під ніс, часто регочеться з формальних розпоряджень адміністрації.

А й справді, сьогодні було з чого переготатись. Перед обідом кур'єр на видних місцях вивішував накази за підписом директора. Це була маленька об'ява:

„В виду того, що товариш Зет
утопився, приказом по заводу
считаю его уволенным с работы“.
(підпис)

— Ха - ха,— регочеться Бистров.— Слухай, Стьопо, а як би товариш Зет не підкорився наказові директора. Як ти думаєш, щоб з того було?

— Не знаю, — не одриваючись од роботи, посміхається Степан. — Мабуть, за допомогою профспілки доведеться би відновити на посаду «дух» товариша Зет...

Взагалі Бистров довго морочився, поки звук до заводських порядків. То кілька день забуде повісити на табельну дошку марку. Йому виносять догану, як за свавільну неявку на роботу, не платять за ці дні грошей.

— Дозвольте ж, товаришу, я всі ці дні працював. Вам же можна це перевірити за табелем бригадира, — звертався він до табельника.

— Я працюю за встановленим порядком. Можете жалітись куди завгодно тільки, будь ласка, не одривайте од роботи, — чулась суха відповідь.

Довелось йому довгенько побігати в завком, поки скасували догану й виплатили гроші за по формі «прогуляні» дні. Такі сценки відбуваються кілька разів на день з найрізноманітніших приводів. І почали зникати тільки тоді, як Бистров вже зовсім втягся у виробництво.

Він вже навчився витирати кінцями брудні руки. Це зразу ж позитивно відзначилось на його постаті, вкрай забрудненій мазутою і червоним суриком. Повільно на побитих його руках починали гоїтись рани, що він їх так щедро діставав, як наслідок невірних прийомів праці.

Словом, Щур заявив, що з нього таки будуть колись люди. Хоча Бистров ще й не знає твердо, що мічиком не свердять, а лише нарізають у дірках різьбу.

В роботі між ними панувала товариська лагідність. Якось хапались один перед одним, не звважаючи зовсім, хто більше з них переробить. Скажім, коли щось треба було принести або зробити незручне, на цьому ґрунті часто в робітників виникали суперечки. У них же навіть і признаку цього не було. Степанові робота здавалась легкою й приємною. Бистров завжди розповідав якусь дрібницю з романтичних пригод або з свого власного життя, надаючи їм такого значення й свіжості, що інколи вони мало не лопались од реготу.

Так бігли, заступаючи один одного, довгі літні дні. Коли перед гудками на шашбаш приходила втома, розпливаючись болісною муттю по всьому тілі, Бистров сідав на ящик зі струментом і закурюючи починав: — Ох, і важко б бути робітником, сукиного сина... Хоч би вже скоріше неділя.

— Робота ще нічого, а от збори втомлюють, — приєднувався співчуваючи Степан.

— Подивившись, ох, і живуть же люди, — вів далі Бистров. — Літо, ідуть на курорти, спочивають собі в холодку. А ти роби на їх... Як би примусити їх робити вагоні, тоді б знали, як легко їздити потягом на курорт.

— Пішки б ходили до моря — сміявся Степан.

— Нам теж курорти, — повторював Бистров Митричеві слова. — Тільки й різниці: курортники купаються в морській солоній воді, а ми в морі власного солоного поту.

— Ага, розшолопав таки, що в морі солоні вода. Я з ним минулого літа майже місяць купався, вилежуючись на березі моря, — повідомив Степан.

— Де, в Криму?

— Ну да, попитай в нього, як він засумував тоді за жінкою.

— Мені ж ще не доводилось там бути, — жалкував Бистров. — Але одного разу був у будинкові відпочинку, тут, недалеко, на березі Дніпра з путьовкою окрпарткому. Силою вирвав.

— А ти що, був секретарем райкому?

— Да, признаться, в свій час. Тільки не думай, що це така приємна посада. Знаєш село?

— Та, здається, трохи.

— Восени багнюка, зимою холод, а влітку польові роботи. От і попрацюй серед такої комсомолії, що на досвітці охоче міняє доповідь про міжнародне становище.

— Думав на виробництві менше буде зборів, засідань, — важко зідхав Бистров.

— Е, це ще дякуй, що зараз літо. А от прийде осінь: політшкола, партзбори, профзбори, комсо - збори, — перелічував вигукуючи Степан. — Завихряться, загуде громадська робота. В клубі оживуть, як навесні трави, різні гуртки — наукові, напівнаукові й різні...

— Це так, як каже Митрич, пішла балаканина, а толку? Як од покійнички, що перед смертю балакала, та все казна що.

Хлопці разом засміялися.

— Що ж ти хочеш від нього? Митрич — це напівсвідомий пролетаріят, — беручись до роботи, пояснював Степан.

— А все таки, Стёпо, в цих словах є частина правди. Ти знаєш, мені іноді здається, що в нашої країні багато є таких, що намагаються стати більше Ціцеронами, аніж продуктивними силами.

— Нема нічого дивного. Добре знаєш, що там, де колись ми розмовляли лише багнетами, зараз розмовляємо агітацією й пропагандою. Сказати, що словам ми надаєм більше уваги ніж ділу, на мою думку, не можна.

— А от оцей заплутаний клубок питань, що марно зветься китайськими. Хіба не одривають нашої уваги од практичної роботи в нашої батьківщині?

— У пролетаріяті нема переваг над батьківщиною. Батьківщина пролетаріяті — скрізь і неадармо робітництво й наша партія зараз рветься думками туди, де на революційних барикадах ллється кров.

— Ти не Стёпа, а прямо остання відозва Комінтерну, — з легкою іронією погоджувався з Степаном Бистров.

— Казав би це Шипко, я б цьому повірив. А то говорить колишній секретар райкому.

— Ша, Стёпо, хай живе солідарність, — вигукував маленьку суперечку Бистров.

Шипко був в комсомольському осередкові відомий, як запеклий ідеолог гіперболізації. Скажім:

коли в газетах повідомляли про розтрата темних дільців, обурений Шипко, безсховісно перебільшуючи числа, розпинався перед хлопцями, «що, мовляв, ми так господарюємо, що ось - ось злетимо в повітря». Навіть в особистому житті він все перебільшував. Варто було дівчині побути з ним один вечір, він ретельно запевняв Степана й інших товаришів, що вона вже стала його коханкою. Ось і зараз він може прийти до хлопців і коли буде трохи зломлений, то розмалює так, що незнаючий чоловік не поквапиться викликати швидко допомогу.

— Будь-якого лікаря можу купити (це значить обдурити), — завжди хвастався Шипко. — Но імено пролетарську совість, по бюлетеню не болю. Хоча моя організація дуже цього потребує... А чого? Та тому, що вона нежна, як пташка. Хіба їй тут під вагонами лазить в мазуті? Їй, можна сказати, пісню співати по театрах і різних операх.

— Чуєш мотор гуде? Думаєш, так собі, з дуру? Все, брат, ритм свій має. В заводському масштабі розгон чуєш? Та куди тобі, бубна в тебе, а не серце...

Сміялися хлопці з Шипка і Шипко з ними сміявся. І через це важко було сказати чи він серйозно, чи ні.

Заводська комсомольська організація нараховувала 300 чоловіка. Сто з них були мертві душі, як їх вже звикли називати. Крім цих було ще чоловіка 200, не охоплених організацією з невідомих причин. За ці причини говорилося на засіданнях бюро, численних зборах та активах, але справа посувалася мляво. Всі погодилися на тому, що мляве зростання через погану якість роботи осередку. Отже, на осінь натискували педалі, щоб поповнити цей прорив. Степан, член бюро й зав ЕКО колективу, що складався з кількох цехосередків.

Робота складна й клопітна, бо питанням заробітку цікавиться робітнича молодь. Всілякі перекидки з цеху в цех, з однієї роботи на іншу, эле відбивались на заробітку молоді. Питання з тарифними розрядами — найнебезпечніше місце. Часто було так, що молодик заслужовував своєю кваліфікацією більший, аніж мав він, розряд. Молодь в цій ділянці була на останньому місці. Скажім, легше було перекинути з цеха в цех молодого аніж старого, що за десятки років звикся з однією роботою. Так само й розрядами. Охочіше давали старим, ніж молодим, хоча вони того й варті. Мовляв, несмієний може легше прожити на нижчу плату.

При заводі була велика школа ФЗУ. Вона давала щороку виробництву чоловіка 80 кваліфікованих робітників, завод згідно плянів не міг використати цілком нову силу. Частину переводили на біржу, як безробітних, розсилали по інших заводах, а

частину залишали в себе. І на цьому ґрунті виникали численні незгоди. У всі комісії, що скликалися з таких питань, з правом рішучого голосу від комсомолу входив Степан. Змагатись, відстояти молодь перед адміністрацією, було в нього за бойове гасло.

Так день - у - день вивчаючи зле надруковані циркуляри керівних органів, метався як муха в окопі. Бо все майже приходилося робити в наднормовий час.

Ось і зараз одержав директиви: негайно повідомити ЦК про стан броні на виробництві, тарифікацію молоді й про те, як виконується постанови останніх пленумів.

Од секретаря допомоги не жди. Він хоч і платний робітник комсомолу, але завжди занятий. Побалакавши з ним, Степанові здається, що в цієї людини йшли до якогось часу всі справи, як коліщата машини. Раптом одного разу зуб'я викришилися і все пішло шкереберть.

Переплутавши свої обов'язки, він навіть починав відставати від життя. А все нерви. — Нерви, чорт би їх забрав, — скаржився секретар, змішавши всі папери в шухлядах, що справляли вражіння, ніби допіру там стався землетрус.

— Так що сказав Бухарін? — з досадою в голосі допитував він Катрю.

— Викинув гасло: збагацуйтесь. Потім відмовився, — пояснювала Катря.

— Ну, я ж так і знав, — нервувалася секретар. — Наплутають, наплутають, а ти оддувайся за них перед масою.

— А ти не дуже дмись, — радив Шипко. — А то ще луснеш. Скажуть тоді, от, мовляв, невитриманий елемент у комсомолі завівся.

— Ти, Шипку, бузи мені тут не розводь — цікався секретар. — Чому не відбулись загальні збори вашого цехосередку?

— А я що, по серіях читаю? На чудеса нездатний та й не вірю в ці вигадки.

— О - о! Вже розкрутився, пішов крутити маштабом. Підожди, дай нам тут зі справами розквитатись, ми за вас візьмемося, — гарячково перегортав тонкий папір циркулярів, що ніяк не слухався пальців і демонстративно не хотів перегортатись.

— Ти, Васю, не турбуйся. Їм, що прийшли, наговорили сім кіп вовни й змілись, — доброзичливо порадив техсекретар, вайлуватий дебелий хлопчець, що за все своє життя й разу не встиг власно здати протоколи.

— А ти, Васю, в нас можна сказати, голова?..

— Що ти плетеш, дуринда? — глянувши, що вже нікого нема, гукнув секретар. — Краще Стюпу сходи поклич. Тільки ж ти, барило, поки докотишся, другий гудок прогуде і всі розійдуться.

— Ну, що ти, Васю? — геройськи схопився Барило. — Я миттю. — Але вже в дверях він зачепився за якусь комсомолку, що зайшла платити членський внесок. Двері жалібно заскиглили.

— От ще буза. Щипається... — зневажливо протягла дівчина, поправляючи блузу.

— Внесок прийміть, — подаючи на стіл білет, офіційним тоном звернулася вона до Васюка. Але той, здавалось, не дочув. Він дивився, як Барило протискувався серед робітників, що поспішали по шабашу додому.

— Умри несчастная, — безнадійно сплюнув Васюк.

— Хіба цюмо Барилі знайти Степана?

— Ну, не затримуй, я не машина, вісім годин одрбила. Совість вам тоже треба мать.

— Це хто? — здивовано глянув на дівчину Васюк. — Ковалівна? Хоч ти б вже не кричала, розгортаючи білет жалівся Васюк. — За цілий день такого накричат. Мекдоналдові лише побажав би.

— Та я нічого, — розглядаючи Васюка, починала співчувати Ковалівна. На її думку, заклопотаність Васюкові була до лиця. Вона нахилилася, подаючи гроші й діткнувшись його руки, відчула незрозумілу приємність.

— Бачу — тепло проказала вона. — Ніхто з нас дарма хліба не їсть.

— Тож. А гроші, товаришко, треба платити справно, — весело порадив їй Васюк, віддаючи білет. — Будьте хоч ви, комсомолки, прикладом для лобурів та гультивів.

— Постараємось, — по - військовому відказала дівчина і зникла в дверях.

— З якого вона цехосередку?— згадував Васюк. Треба записати її до активу, послати на дитроботу і т. д. — Але перевтомлена пам'ять зраджувала Васька. І він вдруге починав перерахувати листа з підшефного села.

— Найшов,— радісно гукнув Барило, мало не висадивши дверей.

— Ура,— схопився зі стільця Васюк.— Хоч раз за все життя Барило виконав вчасно доручення.

— Ех, Васю, ти ще мене не знаєш—значно протяг Барило, ліниво всаджуючись за протоколи...

Задоволено відкашляючись у бруднувату хустку, з гуркотом поспішаючи, заходить Степан. Лице трохи зблідле від втоми, рухи поважні, стримані.

— Стьопо, на, читай,— посміхаючись дає йому листа Васюк. Лист довгий, пом'ятий нерівним писанням.

— Дорогі товариші шефи.

Степан важко опускається на стілець. Васюк схиляється на нього і разом читають, мовчки, кожен про себе.

— Ще Володимир Ілліч Ленін за свого життя завіщав нам нераз, а здається поряд тричі: учитись, учитись, учитись. Ми, комсомольці села Браїлівки вже кілька разів обговорювали цей вопрос. Діло таке, що в нашому селі нема школи. А її треба до зарізу. Вже давно всією громадою селяни ухвалили будувати школу. Вже наготували сохи та крокви, так вони й досі лежать у нас на вигоні, біля сільради. Вже навіть були вилазки несвідомого елемента куркульського підпасака Івана Парюшки на предмет похіщення дубової сохи, для собствених шкурних цілей і нужд. Та в ето время біля Прокопенкового двору гуляло кілька наших комсомольців і несмотря на тьомное время, вони в корні пресікли таке безчинство. От через це, ми й просимо вас приїхати й привезти взривчаті вещества, котрі ви обіщали приставити несколько місяців назад. Обіщали усілями зірвемо кам'яну скелю в Горішньому куті. Бурки ми вже приготували давно. З тої скелі закладемо красний хундамент під школу. Просимо це зробити негайно, бо як вам известно дерево не залізо, можуть од дощу поритись й почать гнити... Хай рознісється взрив у наших глухих кутках. Він буде салютом щоб селянство скорше вилазило з забобонів і темноти.

Привіт вам усім од нашого осередку, пишть як ви живете й негайно приїздіть...

Писав под диктовку всіх комсомольців секретар Браїлівської сільради, завідующий сельбудом, член редколегії стінгазети «Нове Село» комсомолец Петро Губенко.

— Ну, що ти на це скажеш?— нетерпляче схопив Степана за плечі Васюк.

— Симпатичний парнишка цей Губенко,— зраділо повторював Степан.— Хай рознісється взрив у наших глухих кутках...— Поет, матері його ковінька. Треба негайно їхати.

— Ясно, Стьопо. Обіцяли, обіцяли, та й забули. Чорт би його забрав, чого воно в нас так виходить,— хапався Васюк.

— Отже, знай. Організацію цієї справи окладається на тебе. Бери з собою Лева, кого хочеш. Тільки, будь ласка, зроби.

— Ясно, ясно,— сміявся Степан,— без Шипка ця штука не обійдеться.— За динаміт я вже балакав з секретарем партосередку. Пообіцяв дістати на гранітному кар'єрі,— пояснював Васюк, тут же пообіцявши написати статтю до газети про нові методи шейфської роботи.

— Значить на неділю буде все готове?

— Дайош,— завзято потискуючи Васькові руку, гукнув на прощання Степан.

— І мене з собою візьміть,— напрохувався, що весь час мовчки слухав, схилючись над протоколами, Барило.

— Та куди тобі. Що ти п'яний? Ти ж не втєчеш од запаленого йнота і разом з динамітом вибухнеш, розсипавшись на клепки,— мало не падав од сміху Степан.

— Ех, Стьопо, ти ще мене не знаєш,— виправдувався ображений Барило.— Я як схочу (голосно почав і раптом зірвався). Та що вам говорити, хіба ви мене знаєте?

— Не, Барило. Замири!.. Я вже тебе розкусив і знаю, що ти за ягода. А зрештою, як до суботи вправишся з протоколами. Та тільки куди тобі нещасному?— махнув безнадійно рукою Васюк.

— До суботи?— байдуже протяг Барило.— Та я тобі на завтра все закінчу на зубок.

Васюк широко відкрив здивовані очі. Не вірилось, що Барило пообіцяв на завтра всі протоколи. Кілька годин тому він переконано заявив йому, що це роботи, принаймні, на місяць.

— А може, чорт його зна?— дивувався Васюк, як Барило завзято полинув у роботу.

Бувають же в людей різні зміни характеру. Але всеж не вірилось, щоб така мамула в строк виконала якесь доручення...

4. Зібрались на вокзалі раніше призначеного часу. Їхати мали з Степаном Лев, Шипко, Бистров теж згодився, але не прийшов. Під загальне здивовання, з пакунком під пахвою, з'явився й Барило. Вітаючись з товаришами, він безкрайо радів, витираючи спітнілий лоб, радів, що прибув вчасно. Хлопці агітували їхати Галю. Вона, здається, погодилась і всі нетерпляче чекали на неї, наче на потяга.

Сповнений пасажирами вокзал гудів, як вулик. Під перонами човгали стомлені паротяги, моргало яскраве світло сигнальних ліхтарів і всім було весело. Шипко розповідав, що набивалась з ними їхати, як представник од жінвідділу тов. Баклажкіна. Але він її переконав, що жодного мітингу вони там улаштувати не будуть.

— Та й зрештою, хіба рука їм їхати зі старою халявою, що має язик, мабуть довгий за річку Дніпро.

Галю з'явилась трохи знервована піднесенням. Всі по черзі з нею вітались, ніби не бачили її вже кілька років. Шипко навіть спробував витягти з рук собачку в якійсь поважній дами, яка міцно тримаючи ремня, гасала як навіжена за носіями, що перли її вантаж, мабуть такий важкий, як і телеса цієї поважної господині. Він це робив, як признався Степанові, не з якихось там переконань. А просто «побузить», сьогодні ж субота. Та й до річі:

— Хіба ж може чесний робітник без зневаги пропустити повз себе цю непманську гидру...

В станційному буфеті сиділо кілька хлопців з їхнього заводу. Вони завзято пережигали шклянки, ніби в середині в них сталась пожежа. Заклопотаний офіціант їх про щось попереджав, пасажири розсовувались, бо кожную хвилину міг спалахнути скандал.

— Ви що тут піднімаєте?— прощтовхавшись, звернувся до них Степан.

— Поки що у нас усе стоїть. Піднімає нічого,— задирикувало відповів йому зухвалій гуляка.

— Йдіть краще спати,— коротко й строго порадив їм Лев.

— Сам іди спати. Ми їдемо...— Куди?

— Прямо.

— Хай їм чорт,— звернувся до товаришів Шипко.— Тут за цим слідкує ДПУ. Хай собі хлопці їдуть.

— Куди вони там їдуть?— одходячи, сердито обірвав він Шипка.

— Ну, куди? Принаймні, в ригу й район.

— Комсомолія скрізь шляєтся, нігде од них не спасься.

— Не шляєтся, а за ділом їде,— спробував пояснити одному з гуляк Барило.— А от ви тут бузу третє? Ясно?

— Брось, Барило. Все одно не вислужишся на вожда.

Не дійши Барилові слова до свідомости гульця.

Зачувши цю відповідь, засміялась гарненька пасажирка, що сиділа трохи оддала. Йому здалось, що вона посміхнулась з його прізвища.— От прізвище, червоніючи, думав він про себе, прощовхуючись у двері.— Мабуть і познайомитися з гарною дівчиною ніколи не доведеться. Знайомтесь, Барило,— штовхався, сердючись од такої прикрости. Коли прийшов потяг, поспішаючи сіли в один вагон, зайнявши ціле купе.

— Вагон на ять,— пробував пояснювати стороннім пасажирам Шипко.— Недавно з капітального ремонту.

Під загальну радість потяг рушив, м'яко похитуючись. За вікном, здавалось, поповз невідомо куди, гомінький вокзал. Хтось спробував затягнути пісню. Але поважна статура столітнім тоном ретельного службовця почала доводити:

— Граждане, песні співать во время хода поезда не разрешається.

— А через що?— задирикувато цікавився Шипко.

— А через те, що не полагается.

— Ой, умру,— зареготався Шипко.— Я про такого служаку читав десь у Винниченкових оповіданнях.

Служака розгубився од вихору сміху в купе. І, пригадуючи що треба робити в такому випадку, почав:— Граждане, нужно строго держаться порядку, а то заплатите штраф 3 карбованці.

— Ой, нате десять, тільки дайте посміяться,— видувив з себе Шипко, не в силі стримати сміх.

Служака ще більше розгубився. Такого, щоб пасажир сам пропонував штраф, ще не було в його довголітній практиці.

— Не понимаю, чого його так реготаться,— ступаючи згідно інструкції вглиб вагону, обурювався він.— Пропаший молодой народ.

З ним, здавалось, погоджувались старенькі пасажири, мимоволі похитуючи сонливими головами в такти бистрих коліс... Лише десь за вікном захлинаючись, протестував гудок потягу.

— Гей, моя любя, соціалістична Україно!

— Скільки по твоїй землі розкидано шахт, заводів, міст, сіл, містечок?— таке питання задав Степан, вдивляючись в очі безкрайому степові. Їх шло п'ятеро. Дужих молодих, поєднаних спільною думкою. Хіба манливе буяння задимлених горизонтів може непомітно диміти для вражливих юнаків? Хіба далечинь не стоїть перед ними, повна хвилюючих, несподіваних обіцянок?

Все здається несеяжним, повним принади. І так хочеться випити світ тягучим поцілунком. Хочеться зірви - головою мчатись у ранішній траві. Випередити того коника, що, як маленька кузочка, курить пилом біля могил десь далеко - далеко. Власними ногами обійти всю землю, дйткнутись босими підощвами всіх просторів.

Йшли прямо в степ, повз налиті жита, що таємно шепотіли колоссям в стиглій задумі. Завзяті пастухи зустрічали їх маленькими юрбами, виштовхуючи наперед сміливіших, щоб попросили закурити. Очоче показували дорогу вишліфованими кійками наваня, не хапаючись, в простір.

— Красота,— захоплювався Шипко.— Все тут спокійно, живе не хапаючись, втягуючи в свої жили цілющу кров степів. Але так жагуче, що здається от - от луснуть якісь невидимі жили і потече червона кров.

— Ти, Шипко, як артист на сцені— вдало порівняв Барило.

— А що ти думаєш? От хай навіть Лев скаже, як він дивиться на таку красу?

— Одним оком,— сміючись відповів Лев.— Хіба ти не знаєш?

Всі зареготались і надали ходу. Село виринуло перед ними несподівано в глибокому яру. Воно лежало, як у колиці, сонно позіхаючи недільного ранку. Сонце вже починало серйозно припикати, коли гурт дійшов до перших хат. Жваво загавкали собаки і прудкі хлопчачи з криком: «Шехви їдуть», вітром помчались до сілради. Їм назустріч вийшов поважний Петро Губенко, автор того листа, що перед поїздкою з ним докладно ознайомились всі товариші.

Після коротенького спочинку всі рушили в Горішний кут по скелі.

— Не підходьте, серденько, так близько,— застерігав Шипко вродливу селянську дівчину, що він порівнюючи за короткий час зміг здобути в неї прихильність.

— В мене в руках динаміт. Серце гупа, температура підвищується. Коли б ще не стало вибуху. Тоді й кісточки наших не познаходять.

— Тю, хай йому лих, — соромливо посміхалася дівчина.

Степан, ідучи з Левом, зарані обмірковував, як будуть підривати і хто палитиме ґнота. Погодились, що Бариліві цього не доручати ні в якому разі, хоч як би він того не домагався.

Скеля в Горішньому куті була з сірого міцного граніту. Вона випнула своє велетенське черево в початку розмитого дощами яру. Народу зібралось сила. Вивалила майже вся Браїлівка, старе й мале подивитись на диво.

В той час, коли хлопці заряджали, провіряючи неглибокі бурки, сковзаючись по скелі, дерли майже до крові долоні, натовп поважно дискутував. Молодь казала;

що зірвуть каміння, не залишаться од скелі ні праху. Старіші заявляли, що — чортівного батька. Поппікають, поппікають та й поїдуть. Не така, мовляв, скеля. Це вам не пухка рілля, а камінь. Задурно городяни клопочуться...

— Так, готово, — нервувався Степан. — Команду подає Галя. На перший раз палимо лише п'ять бурок.

— Розходьтесь, — командував Лев, обдивляючись прикриття в промоїнах яру. Але ніхто й з місця не рушив.

— Розійдись, — лютував Губенко. — Каміння високо полетить, вб'є ще кого, тоді одувайся.

П'ять юнаків держало в руках запалені фіоти, що диміли ледве помітно.

— Капсулю в динамітні патрони закладено як слід, — гукнув Степан до Галі, що на знак повинна махнути червоною хусткою. Для більшої безпеки Лев організував з місцевих комсомольців цеп, щоб подалі одтиснути натовп. Але останні поблажливо ставились до своїх «дездемон», дозволяючи їм подивитись зблизька.

На горі Галя застигла, як диригент перед початком опери. Легенький вітрець бавився її підстриженими кучериками. Червона хустка знята догори. Хлопці уважно застигли над бурками.

— Увага. — Хустка, як кров хлюпнулась в повітрі. Дорога кожна секунда. От уже вправними стрибками відділились від скелі запалювачі і щосили мчать до прикриття.

Дівчата, пройняті інстинктом самоохорони, теж кинулись тікати.

Задрижало розколюючись повітря. Скеля заворушилась, наче в ній проривався вулкан. Вибух! — каміння з свистом помчалось у повітря. Здивований натовп кинувся бігти щосили.

— Ого, — гомоніли заспокоюючись селяни. — Вони як так рватимуть, то каміння вистаить і на місток. — Справді, вирвало таки на диво багато. Величезні брили граніту, сповзши з свого вічного місця, застигли, не знаючи, що робити далі. Вибухи повторювались кілька разів. І, коли вся поверхня скелі зморщилась силою ботюків, селяни рішили, що якби можна було так будувати, то каміння б вистаило на стіни й дах, і два містки.

Пройняті захопленням, важливою роботою сьогоднішнього дня, заглиблені в дорогу справу хлопці поринули в розмову з селянами, агітуючи їх зараз, не гаючись розпочати перевозити каміння брили на вигін, де будуть урочисто закладати фундамент під школу.

Радий за допомогу шефів, голова сільради заклопотано метушився поміж дядьків, що визирали спокійно напружуючи великі очі, в напрямі села, звідки мали дохвилини з'явитись перші підводи...

Сонце, вибившись на певну путь, немилосердно палило розчервонілі потилиці браїлівської громади. Тремтять брижі від спеки мерехтять. Здається, що земля запалилась якимось невидимим вогнем і, замість полум'я, виділяє грайливі струмені вугляноквасного газу.

Шехви увага всього натовпу...

Горішній кут мав вдалу назву. Саме тут, від поколотої вибухами скелі починалось узбіччя крутої гори, покритої на сході глибокими проваллями й яругою. На дні яру навіть не відчувалась спека. Гаряче соняшне проміння сюди майже не доходить. У зарослому, волохатому днищі яру дзюрчить холодний струмок.

Барило, розжарений від спеки, поспішаючи забіг наперед і вигідно схилившись до струмка, діткнувся губами животворної рідини. Він сьогодні попрацював на славу, перекидаючи через величезні брили граніту своє важке вайлувате тіло.

— Гляди, Барило, луснеш, — сміючись застеріг Шипко, що йшов трохи позаду хлопців. Але Барило так був зайнятий своєю справою, що, замість відповіді, ворухив лише конячими ніздрями, з жагою втягуючи холодну воду.

Трава зелена і слизька, як лід. Галя мало не впала, та Лев вчасно піддержав її за талію, розгублено зчервонівши.

Шипкові також ніколи в таких випадках не бракувало гречности. Але хіба він винен, що його попередив Лев.

— Падай ще, Галинко,— беручи її за руку, соромливо попрохав Шипко.

— А ви не затирайте мене,— іронічно гукнув він до Степана й Лева.— Тепер демократія.

Вирвався раптовий сміх, як вихор десь в траві, над головою. А спереду Барило вже напившись встав, розправляючи на колінях штани.

— Ну, Барильце, накачаєшся?— схопивши його за плечі запитав Степан.

— Ясно,— не хапавсь з відповіддю Барило.— Вода, як самий настоящий нарзан.

— Та не може бути?— допитливо глянула Галя.

— Ну, от. Я ніколи не брешу. Дивись як поправився.

Всі по черзі скоштували «нарзану», щедро при цьому вихвалюючи Барилу за здібність відшукати завжди щось корисне для свого шлунку.

— А тепер, товариші, пропоную вилізти по цьому схилі до гору,— хапаючись за куці бур'яну, запропонував Шипко.

— Чим ці яруги поступляться перед важким шляхом десь у горах відважних альпіністів? Лізу першим і викликаю на цей геройський вчинок Галя й інших.

Барило, вважаючи себе за інших, сразу ж кинувся на круту стіну, але коріння чебрецю обірвалось і він зсунувся, піднявши стовп пилу на дно яру.

— Ну й Барильце,— сміявся Степан.— Одважний і проворний, як ніколи.

— Він сьогодні з честю виконав своє завдання,— вставив і свою похвалу Лев.

— Молодець, паря.

— Ех, товариші,— обтрушуючи пил, що густим шаром лежав на його одязі, зворушено проказав Барило.— Ви ще мене не знаєте.— І діловито ступивши до Губенка, який весь час ішов за ними, наче був приставлений для порядку.

— Петю, вже мабуть підводи приїхали?

— Пон-я-ятно,— наче якусь недоречність, відповів Губенко.

— Ну, а тепер, товариші, гайда перевозити каміння. Ясно.

Селянські вози, з гуркотом перекочуючись через каміння лінивими колесами, вкрили майже весь Горішний Кут.

— Р-р-раз!— І брили сірого граніту важко вмощуються на возах, зрушені силою могутніх спрацьованих рук.

До роботи беруться навіть дівчата. Та поважні селяни безнадійно ставляться до сили бабських рук. Шефи теж працюють і заохочують. Ось вже повернулись підводи, зробивши першу ходку. Коні підтюпцем завертають, колеса гарчать і борсаються.

Буде на місток, буде й на школу. Повільно з села підходять нові свіжі сили. Розпитують і сразу беруться до роботи.

— Воно хоч і неділя, та робити ніколи не гріх,— розправля якийсь дядько обкуреним тютюновим димом свою рідку руденьку борідку. Ледве помітно шкандиба, схилившись на костур, старенька бабуса. Ступа, як маленька дитина, що ледве зіп'ялась на ноги й шупа перед себе дорогу сукуватим ціпком, наче вона може провалитись під нею, як тоненький лід. Підходить до юрби й, шамкаючи старечими губами, розпитує, що сталося в Горішньому Куті.

Дівчата охоче пояснюють і бабуся, похитуючи головою, підтверджує слова, що ледве доходять до її свідомости.

— Бухка щось, сама чула,— ділиться своїми вражіннями бабуса.

— Старий мій глухий, як пень, а розшолопав, що стріляють,— щиро пояснила вона дівчатам несподіванку, що виявив її глухий дід.

Після роботи на вигоні, де мала будуватись школа, влаштували коротенький мітинг.

Присадкуватий голова сільради, соромлячись своєї невинності в ораторському мистецтві, гідно представникові браїлівської громади, почав говорити перший від імені сільради.

Двоє завзятих гармоністів загонистими варіаціями промчали перший куплет Інтернаціоналу, завзято перебираючи голосники своїх нескладних інструментів.

Натовп підбадьорився. Промовець починав стримано скромним гаслом — учитись. Потім розійшовся, збився, неможливо затягнувши свою промову.

Потім виступив Петя Губенко од комнезаму й об'єднаного комсомольського осередку кількох околиць сіл. Спочатку скидалось все це на перший лист до батьків приголомшенного салдатським побутом новобранця. Але далі слова вишикувались, як добірна шерега салдат... — Совецька власть бореться із темрявою й з опійом для народу. Збудована школа в нашому селі — ще один постріл в спину капіталові та їхніх прибічників — попів і всякого дурману.

Дякуємо шехвам за допомогу. Хай живе змичка!

— Браво, Петя! — не вгавала молодь. Мовляв, він у нас такий, що скаже за всіх. З коротеньким вітанням і побажанням виступив од шефів Степан. До його промови селяни поставились з уважною серйозністю. Лише спітнілі гармоністи, спокушені настійними проханнями браїлівських красунь, під кінець мітингу вдарили рвучної польки.

Вирушали до потягу надвечір. Село, облизане вечірніми тінями, залишалось позаду. Вже попрощались з молоддю, що проводила їх, стомлених дорогим обов'язком... Барило, тримаючись в авангарді, хвалився, що він зараз міг би знищити кілька порцій обіду в нархарчівській їдальні. Факт, підтримував його думку Шипко. Степан згадував нотатки, записані на маленьких аркушиках бльокноту про стан сільбудівської книгозбірні. Перед очима стояла молоденька вчителька, запальна активна робітниця, що якось між іншим, скаржилась на сільську нудоту, мріяла про шумливе місто. Галя вже нічого не казала, коли Лев підтримував її під руку. Вона стомилась од різноманітних вражень і пригод сьогоднішнього дня.

— Підтягнись, товариші, — квавився Шипко. — Ви мені нагадуєте артистів пересувного театру.

— Больше жизни, — гукав Барило. — А то й на потяг не встигнемо.

Але Левові не хотілось поспішати, приємно було йти з Гаєю, навмання, пахучими житями в синю безодню вечора. Серед такої стихії просторів, небезпек розгубив він на коні свою першу молодість і синь лівого ока, лише раз обцілюваного від незабутньої юначки.

Ой, гай - мати, ой, гай - мати,
Ой, гай зелененький

Летять м'якою темрявою парашюти хвильної пісні, затихають й знов летять, підіймаючи груди в надземну височину туги.

Десь поїхав козаченько,
Коза - а - а - к молоденький.

Мудро шелестить стиглий колос. Левові здається, що він шепотить, розказуючи тугу, переспівану дівочим серцем. Тихо. Лише виразно чути, як через Галину руку перебивається йому в груди криштальний струмок. Степова станційка стала перед ними несподівано, наче хтось могутньою рукою відхилив завісу темряви, бризнувши на рейки зелене світло сигнальних ліхтарів, таких милих і хороших, як забавки в незабутньому дитинстві. Бо лише тоді особлива вражливність починала вирізьблювати дорогий рубін понять.

— Ось і станція, — з полегкістю зідхнула Галя, не одриваючись од Лева.

— Та не може бути? — засміявся Степан, вдвиглюючись як у степову безвість грайливо підходили зелені ліхтарики. Звідки вже доносився приглушений шум, надрджуючи невиразний профіль гарячого потягу.

— От ще, — вередливо проказала Галя, смикнувши легенько Степана за вухо. Потім якось одразу застигла від споглядання величної картини наближення нічного потягу.

5. Літо дожидало другу половину своїх довгих днів. А Мартинові здавалося, що він занадто довго тупцюється на одному місці. — Знов не встигну все засвоїти до початку іспитів, — думав він, нахилиючись над столом. Дивчався, що почував таку втому, наче забув, що сьогодні працював 8 годин, заливаючись їдким солоним потом. Він поклав попрацювати кілька годин коло математичного завдання. Розгорнув Кисильова на тому місці, де зупинився кілька день тому й почав читати. Але голова тупо працю-

вала, кілька раз повторював одні й ті ж рядки. Доводилось силувати стомлене тіло — рівно триматись над столом. Докурені цигарки вже не вміщались в маленькій попільниці, роняючи брудну золу на завалений книжками й паперами стіл. В його маленькій кімнатці, здавалось, не вміщався цигарковий дим, сивим пасмом облизуючи давно не мите шкло закуреної лампи. Знов забув вікно відчинити. Розчиняючи вікно, кинув оком довкола себе, почувуючи огиду до набридлих речей в кімнаті. Два стільці, кілька засиджених мухами портретів, стіл, над яким до втоми ночами згинав свою спину. Брудне ліжко, бо часто спав не роздягаючись. Словом, цілковите вражіння гідкої нори; почував себе загнаним сюди жорстокою чисюсь примхою, одрізаним од всього світу.

— Хоча б не забути зачинити вікно. Бо знов буде, як минулого разу. Це тоді, як заснув й забув зачинити. Вночі зчинилась буря й обірвала рями, побивши шибки. Довелося платити господині, щоб повставляла нові. А крику скільки було! Через це рідко відчиняв, користуючись застоєним повітрям, що панувало в накурений, непровітрений кімнати Мартина.

Довго сидів за напруженою роботою... Прокинувся від різкого болю в м'язах.

— Оце я так працюю? — Глянув на годинника: пів на першу. Значить проспав над столом три години. Тіло боляче нило від сну в неприродній позі. Здригнув од вогкості. У вікно залітав нічний вітер, пустував, шелестячи папером на столі, ніби розповідав, що зараз робиться за вікном, у темних кущах. Там, мабуть, весело гуляють товариші? А чого собі з ними не погуляти? Закликали ж. Так, він завтра піде з ними, плюне на все й гайда. Може грошей не вистачить? Чорта пухлого. Візьме й не заплатить репетиторів, хіба це вперше? Мартин ненавидів тих шкуротравів, що беруть два карбованці за лекцію з його скромного бюджету. Бувало так: домовориться, походить кілька тижнів й поминай як звали...

Боляче якось ставало за себе. Ну, на біса я себе мучу? Чим я краший од тих, що змирилися з нужденним життям чорнороба? Одружуються й живуть собі.

Ні, громадяни, Мартин не такий. Помиляєтесь, він — син тієї класи, що має за сучасного ладу осягнути творчі високости. Ніщо не спинить його бажання опанувати складні закони науки. Це не авантюристський кар'єризм, ні! Це право, завойоване його батьками, що підклали підвалини нового світу.

Мартин впав на ліжко, погасивши лампу. В скронях гупало від драгливих думок, що роєм обсідали його стомлену голову, одні з шумом зітали, даючи місце другим.

— Принаймні, перед істипами мені треба місяць часу. Один місяць не знати вічної праці у заводі. Звільнитись я, звісно, не можу. Місячна плата хоч і мала, але без неї не проживеш. — От треба щось зробити, знайти якісь шляхи, — думав, нервуючись, Мартин. Сльота самотності простягала в п'ятому над його ліжком холодну лапу.

— Порадитись навіть ні з ким. Здавалось, якось було б легше, коли б він розповів комусь крик, до болю здряпаной поривами душі.

Вже було далеко за північ, але Мартин не міг заснути, охоплений припадком хоробливого безсоння. Ворочавсь на скрипучому ліжку, що жалібно скитлило в нічній тиші. І од цієї виразности скрипу його огортав нерозважний розпач. Десь, наче в п'ятому, народжувалось ніжне почуття потягу до дівчини. Хотілося мати такого друга, щоб разом проходили тяжкий життєвий шлях. Але як це зробити? В нього немає навіть пристойного костюма. Взагалі він був ізольований від навколишнього світу. У декого з товаришів була родина, коханка. Це прив'язувало їх до місця і гуркотливого заводу. В Мартина не було ні того, ні другого. Він, як стомлений тяжкою подорожжю самотній мандрівник, зупинився на кілька років у цьому місті, забувши в гуркоті щоденної праці про мандливі обрії безкрайної землі.

Вже на світанку, коли заспокоїлось гаряче від думок чоло, заснув, як убитий...

Ранком, по гудку, до нього в кімнату заходила господиня, щоб розбуркати його міцний сон.

Це була немолода, але дебела, свіжа жінка. Її не торкнула старість неблаганного рукоу людської руїнації. І, ставши на поріг цієї неминучости, в ній цвіла остання молодість жагуче й дико, щоб зсохнутись й розвіятись сухим цвітом чортополоху й будяків; і вже ніколи — ніколи не повертатись.

Ось вона застигла уважним спогляданням. Сильне юнацьке тіло лежить перед нею в слясному сні. Широкі груди високо здіймаються ритмом дихання, зрушують пекучу уяву. Пора вже будити, але вона навмисно розтягує короткі хвилини. Ось Мартин засопів, потягується уві сні. По цьому ясно можна вгадати, що йому сняться жінки. Але вона вже згубила голову, не знаючи, як збудити потрібне почуття. Він вперто таїть його буйність під хисткою запоною неспіливості.

Нахилиється, затримуючи дихання, нечутно ставить біля ліжка міцну, добре збудовану ногу.

— Мартине, пора вставати. І рука несміло, наче першого мужа, торкає сильне, оголене плече.

Мартин зразу розплющує сонні очі. Брови, як дві чорні гусені здивовано підносяться догори, вражені несподіваним доторком жінки. Здається, він зовсім не соромиться, що його в такому стані застала жінка. Прокидається щось більше за соромливість. Адже і в неї видно крізь помережене декольте високі, ще молоді груди.

Він виразно чує, як у нього по спині пробігають хвилею вогню її повні руки й міцно стискаються десь поза шиєю...

Руки, як дротяні троси, міцно прив'язують їхні тіла. Кров спалахує й несамовито рветься в дикому вихорі.

Потім враз все затихає. Вона впивається в його груди вдячним поцілунком й, сховавши в гушавину вій великі кричущі очі, хутко зникає з кімнати. Мартинові чути десь за стіною стомлений стогін саміці, здається потріскують міцно, самозадовільно, закинуті над головою її повні гарячі руки.

Мартин схоплюється з ліжка й похапливо почина вдягатись. За вікном, у ранковій величчї міста, вирують гудки. Звуки, як камінні брили, бовтаються в густому повітрі, розлітаючись на безліч дрібних скалок і тонів. Сонце високо над головою гріє запашний ранок. Настояне в нічній прохолоді повітря п'янить, як стоїтнє вино.

— І як воно чудно все складається в житті? — дуже вимахуючи руками, думає Мартин. Десь глибоко в мріях напівсвідомо спалахував витончений образ тієї юнки, що минулої осені зазнався з нею на іспитах. Він тут, серед щоденного грубого життя, виточував до неї багатогранне, ніжне, почуття, додаючи з кожним днем вишукану незабутню рису, до її прекрасного образу. І раптом все зступила брутальна реальність, вибивши його молодість зі знайомих дорогих стежок.

— Інакше й бути не може, — повторював заучений вислів, наче нічого особливого не сталося...

Робітний день зустрів його новою неприємністю. Бригадир перекинув його на другу роботу розвантажувати з платформ величезні швелерні бруси. Це були важкі, коробкової форми, довгі шматки заліза, що ледве вміщалися на двох платформах. Робота важка, а головне це те, що платились за неї за гіршими, ніж були в нього попередні, ставками.

Він разом з колишнім партизаном, що захлинався в вибухах брудної лайки, помчав до директора й коротко виклав йому своє обурення.

Директор скипів. Його червоне лице залилась злістю.

— Так ви що? — одмовляється од роботи?

— Не од роботи, а від таких ставок — чемно поправив його Мартин.

— Зараз же йдіть відвантажуйте, а то в два щота викину з заводу за ворота.

Партизан задрижав і зблід. Його великі спрацьовані пальці повільно підгинались в кулаки.

— Ти кого будеш викидати з заводу? — наближаючись до директора, прохрипів партизан.

— Тебе, — трохі розгубившись, гукнув директор. — Мені виробництво дорожче за тебе! — Головний інженер, що стояв біля телефону, хутко поповз під стінкою й зник з кабінету.

— А ти знаєш, брюхата галяуко, що я своє здоров'я поклав під Перекопом? — Потім з розмаху шарпнув на грудях сорочку. — Мої груди — це решето з ран!

Мороз гострими голками шугнув Мартинові поза спиною. Він завмер від жахливого сліду боротьби, на синіх зрубцьованих грудях партизана. Його кулаки рвонувались до директорського лица, але він спритно одскочив у бік. З шумом грюкнули двері й два

дебелі сторожі міцно тримали партизана під руки.

— Звідки це мені знати? — виправдувався директор, гарячково хапаючи блиску-чу рурку автомата.

— Майстер механічного цеху. Доброго здоров'я. Послати негайно на легку роботу такого - то. Про виконання наказу доповісти.

— Сволоч брюхата, — не в силах стримати люті, гукав • у дверях партизан. — Сам піди погрузи швалера. Викидає він мене за ворота!

Директорове лице нервово шарпалось од образи.

— А ти чого стоїш? — уздрівши лютим поглядом Мартина, гукнув він.

— Ти ж не нюхав пороху?

— У мене грижа, — з боєм у голосі вимовив Мартин.

— Що це справді! А робити хто буде? Я подзвоню, щоб вам вираховували за старим заробітком. А коли грижа, можеш переводитись на страхкасу. Завтра йди на лікарську комісію, хай визначить відсоток працездатності.

— Я ще молодий переходить на страхкасу, — гукнув Мартин, почувуючи, як щось боляче гарячим залізом стискує горло.

— Звільнить кабінет...

Мартин зціпив зуби й, хитаючись, вийшов з кабінету.

— О, країна ледарів й симулянтів, — бурчав під ніс директор. — Будуй з таким народом соціалізм. — І, мабуть зарахувавши сам себе, до відданих праці людей, поринув у купу паперу, що як збоїни соломи на току поганого господаря, валялись перед ним на столі й заваджали зробити дороге зерно.

— Гех, пр - аз! — стогне, скокуючись по реях важке залізо. Сунеться по козлах, до вогню — блискавки автогенних апаратів, струмом вогню, що миттю може змінити форму й ознаку кожного твердого тіла. Борсається під свердлами невтомних станків.

Людські робучі руки. Вам проспівано безліч прекрасних поем. Одвічна земля покірно виконає ваші примхи. Людські руки — це геній. Розум — це сонце. Праця — це визволення людини із злиднів і голоду. Хай вона хуткіше сягне за цю мету, до визволення максимуму. Тут, по соняшних цехах, чути її переможну ходу — радість прийдешніх комун. Тут знайдуться нові митці, що ставлять всім сонцям семестри «у голу-бому молоці».

Довгий день сновивав Мартин між залізом, захлинаючись важкою працею.

Але Мартин даремно намагавсь, поринувши в роботу, забути образу директора.

— Завтра на комісію.

Він добре пам'ята, коли надірвав своє здоров'я тут же, в цьому заводі. Власне, ще ніякої грижі нема, а лише поширення пахових кілець. Завтра його оглянуть лікарі, глузуватимуть з інваліда в 20 років.

Ні. Ні на яку комісію він не з'явиться. Але й далі вже нема сили терпіти. Він надумав не одну річ. Прекрасну річ, він її свідомо обґрунтував. Вона спершу може скинутись на злочин. Але ж він хоче вчитись, він мусить лишити помітний слід свого важкого життя.

Дуже просто. Зараз будуть кантувати з плятформи шевелерний брус. Він підкладе під рейку палець і все. Буде хворіти місяць з бюлетенем і матиме змогу готуватись до іспитів.

— І чого я раніш до цього не додумався?

Робітники з ломами розташувались на плятформі, біля бруса.

— Команда, — дуже гупнуло. — Що таке? — Всі поторопіли. Потім один догадався, відкинув з рук лом, і одірвавши од свого піджака шматок брудної ганчірки, кинувсь перев'язувати. Блідий Мартин стояв, схилившись на козли. Різкий біль судорогою змикав й перекошував обличчя. А Мартин дивився просто на залізо. Там, десь на споді, лишивсь його палець. Дивно якось, наче на морозі вода, гускла на підлозі його червона кров.

6. Завтра перший день полювання. Хлопці хвилюються — завтра дебют на далеких озерах мисливської ідилії. Утомлене спекою, дрижить післяполуденне повітря, а над рікою летить дзвінкий легіт. Нечутно в глибоку безвість відходять холодні хвилі,

кудись далеко, в загоризонтну даль. Над безкраїми плавнями пахтить молоде сіно, го стро, як міцне вино. Мостом гримить бистрий потяг. Звуки зливаються в дзвінку залізної масу й потяг борсається, глибоко загрузнувши в її обіймах.

Шипко запалив папіроску й довго говорив, натягуючи ремінь рушниць про бекасів, чирят. Згадував очерети, грузькі болота, крижнів, куличків. Його кругле безтурботне обличчя набирало захопленого вигляду. Якось дивно запалювались очі, наче він зустрічав вечірній переліт.

Лев мружив одне око й теж захоплювався. На кілька кроків уперед ішов Степан Бистров і Васюк, вщерть навантажені поживним вантажем. Сонце застигло мутної масою високо над головою. Місто вихопилось фабричним надбережжям, а під ним пленталися, коливаючись, сині димки.

Мисливцями вважалися Лев і Шипко. Степан, як початківець цього прекрасного спорту, нахвалився настріляти дичини.

— Звісно, все буде залежати від Шипкового сестера. Від того, як він буде працювати.

Бистров і Васюк їхали не більш, як любителі природи і веселої компанії.

Добру годину довелося вкладатись в човна. Нарешті всі порозбувались, всадили мокрого, як хлющ, сестера, що допіру виплив з води. Шипко сів на правок і тоном до свідченого капітана гукнув: — Повний.

Човен захитавсь віддаляючись од берега, густо всіяного знайомими робітниками мисливцями. Весла дуже вперлись в блискучу поверхню. Пливти треба було проти води і «капітан» тримався пляжу, засипаного як маком навалою людських тіл. Безжурний вереск і крик вібує в повітрі, вода цілющою прохолодою облизує муснянкові тіла різних форм і розмірів. Хлопців опановує радісний настрій. Окрилені безкраїм простором груди рвуться в дзеркально блискучу далечинь. Ось дві юнки мало не торкаються стрункими ногами човна. Прозора вода не в силі схвати чарівності їхніх форм від проникливих юначих очей.

— Обережніше, золотко. Не перекиньте нашого корабля, — вправно володіючи веслом, люб'язно гука до них Шипко.

Дівчата засоромлено поринають у хвилі.

— Кажіть дужче, не чую, — гука сміливіша.

— Ой, не дивіться так на мене, бо закохаюсь, — зриваючи одіжку, гука їй навздогін Шипко.

— Факт, — раптом вирішує Бистров і, як каменюка, шугає у воду. За ним стрибають Шипко й Степан. Човен без керманіча закручує течія.

— От, гади. Я ж правити не вмію, — розгублено вигукує Васюк. Але — «гади» вже легко поринають навздогін дівчатам.

— Пароплав, пароплав іде, дзвінко гукають купальники. Білий, як лебідь, двоповерховий пароплав з шумом виходить з-за острова. На палубу висипали пасажирів слідкуючи за плаванням відважних юнаків майже під крилами пароплаву.

— Лев, хватай весло, бо тут нам каюк, — суєтиться Васюк, подаючи товаришеві весло. — Можемо попасти під пароплав.

Лев дуже натискує на правок, а хвилі гострим кутом біжать од пароплава, бурлять, піняться, розхитуючи човен.

Васюк заспокоюється лише тоді, коли човен тимчасово пристає до берага. — «Комунар», — голосно прочитує чітку назву пароплава. Пасажирки махають з палуби біленькими хустками. Васюк і собі для чогось почина вимахувати рукою. Лев посміхається.

— Це, брат Левчику, солідарність, язви його муху, от воно що, — завзято продовжує вимахувати Васюк.

Пливли далі. Сонце падає нижче й нижче. У хвилях похитується безліч човнів, навантажених компаніями, випивкою й смачною закускою. Налітає вітер. По лінії приємно б'є його м'яке шовкове простирадло. Похитуються свіжо пофарбовані куги, що вночі спалахують прекрасними сигнальними ліхтариками.

Білі крички спіралять над головами. Хлопці після купання дужче налягають на весла. Їх вабить чарівний красвид крутих, зарослих верболозом берегів. Якесь величчя

мудрість і спокій в цій широчині. Десь далеко, далеко зривається пісня і котить плавко - повільно.

Не слухає сонце,
За гору сідає.

Ніжно, ніжно бринять струни благання.

Гай, сонечко, ясне.
Невже ти погаснеш?

А сонце все нижче й нижче, падає за полосатий чорнобілий стовп на високому березі. Шипко направляє човен в затоку. Там прекрасне місце для ночівлі. Спати можна в копицях сіна, риби на кашу теж є де повудити.

Темрява спадає на землю, як чорний сніг. В повітрі гудуть сміливі комарики і хлопці ближче присовуються до вогню. Від смачного запаху свіжої каші в Степана розгорається вовчий апетит.

Починаючи співати. Одну пісню змінює друга або кілька разом. Близькі зорі всіяли небо, здається литять, наближаються до землі, все нижче й нижче.

Прокинувся Степан під копицею сіна. Сонце безжалісно палило потилицю й на лобі густо виступив піт. Шипко розпачливо стискав рушницю, жалівсь, беручись за голову:

— Ох, і чардак тріщить. Хіба можна що вистрелити в такому стані?

Над озерами густо лунали постріли. Табуни крижнів зі свистом і лопотінням пролетали над головами.

— Тома, Тома, — гукав Шипко собаку. Потім побіг у лозові зарослі.

Степан здивувався, що нема нікого з товаришів. Його рушниця блищала проти сонця на купі одежі й торбинко.

— Де ж вони?

Йому нестерпно схотілося пити й він попрямував до річища. На поверхні води він впізнав кілька голів.

Хлопці лежали на мідкому дні й від задоволення дригали ногами.

— Стопо, ти ще там живий? Йди приймати цілющі ванни.

Порожній бутиль наповняли водою й поливали на голову Васюка. Він здається, згубив ознаки життя, мовчки сопів у воді, як нільський крокодил.

Степан ліг у воду, простягнувши за течією ноги. Вода приємно пестила розчервонілі від спеки м'язи, наливаючи їх терпкою міццю. Так приємно було лежати проти сонця й слухати безкінцеві оповідання в піскових берегах широкого річища. Дід рибалка з закоченими калашами, перетягує через мілину старенький трухлявий човен. Побачивши у воді хлопців, широко відкриває здивовані очі. Трохи постояв, нахилився над човном і знову продовжує свій шлях.

Ось щільно до них під'їхала весела компанія, двоє чоловіків з жінками й струнка дівчина. Зі сміхом сперечаються кому вставати, перетягнути човна. Нарешті, рішають це робити колективом. Дами, обтягнуті купальними костюмами, з вереском ступають у холодну воду. Чоловіки пускають соромицькі дотепи, дівча червоніє й забігає поперед хлопців, що лежать у воді, і ніхто їх не помітив.

Дівчина, що брела мідиною, вередливо розбризкуючи струнками ногами іскристу воду, вийнула на Степана чимсь дорогим й знайомим. Маленький баульчик на плечах заважав їй ганятись за блискучими рибками.

— Ляль, іди тяги човна, — гукнула до неї якась дама. Але Ляль так захопилась рибками, що мало не наступила на голови хлопцям. Степан відчув, що йому стало важко дихати. Це ж та юнка, що через неї він не має вночі спокою. Скільки часу він мріяв побачитись з нею. І от раптом зустрів її тут ранком, серед річища, в купальному костюмі.

Ляль, помітивши хлопців, застигла, здивовано відкривши віясті очі, почервоніла й кинулась тікати.

Хлопці, як по команді, підвелись з води. Дами, що наближались, тягнучи човна, соромливо зойкнули. Четверо голих, здорових юнаків були для них несподіванкою.

— Ах ти ж німба чортова,— протирав забризкані водою очі Васюк.— І де воно вродилось отаке?

Бистров від захоплення роззявив рота. А Ляль, розчервонівшись, легко стрибала біля дам, очевидно, розповідаючи їм про свій переляк. Степан безсоромно вдиявся на її ноги, груди й не міг одірвати очей. Йому чогось захотілось реготатись, дуже й дико, як колись реготала в цих преріях первісна сильна людина.

Треба обов'язково познайомитись, але як? Йому мотнулась в голові думка, що зараз для цього найпрекрасніша обставина й він напружено починав шукати приводу. Вони, очевидно, перебираються на трав'яну косу. Це ж такий прекрасний куточок. Треба вирушити туди на полювання.

Потім, не втримавшись, зірвався з місця й помчав, розбиваючи гонами воду, в напрямі човна. Пірнув з головою в холодну воду. Але це не допомогло й ще більше драгувало. Тримавшись на поверхні, він тут виразно міг бачити прекрасне тіло Ляль.

Вона нахилилась, допомагаючи тягнути човна, драгуюче викиляла свій стан.

— Прошу не первантажувати роботою Ляль,— захлинаючись водою, голосно гукнув Степан.

Дами зі сміхом повернули до нього голови.

— Хай вас це не обходить,— гукнула одна, бризнувши на Степана водою.

— Ляль, можеш пишатись. Ти сьогодні хутко знайша собі покровителя, весело проказала друга, нахилиючи над засоромленою дівчиною свій буйний торс. Мужчини тримались неутралітету, значно підморгуючи до Ляль. Це, очевидно, вивело її з рівноваги й вона, рвонувшись, хутко помчала вперед. Сівши в безпечному місці на пісок, почала бавитись камінцями й погукувати на дам, щоб скоріше перетягали човна.

Через кілька хвилин незнайома компанія на чолі з Ляль зникла з Степанових очей в берегових зворотах.

— От чорнооке чортеня,— значно проказав Васюк, потім з розгону пірнув у хвилі.

— Ну, Стьопо, тепер за тобою слово,— вдарив по плечам Степана Бистров.

— Да - а,— протягнув Лев.— Дівчинка на ять...

А на кручі стояв сяючий Шипко й вимахував здоровенним крижнем. Його забрьхані до пояса штани стікали болот'яним багном. Але він не звертав уваги й гукав на всю горлянку.

— Ну, гади! дайш дивитись якого я звіря вбив!..

Хлопці, на поспішаючи, подерлись на кручу.

Степан перекинув через плече рушницю, затагнув патройташ і, гукнувши на Тома, подався на зелену косу. Стигла висока трава міцним дротом путала ноги. Доводилось кілька разів підстрибувати на одному місці, щоб виплутатись. Припалені сонцем головки квітів поскилялись під спеком неблаганного сонця. Обережно переходив багністі озерця. Перед очима трави, лози, очерет, а вгорі шматок блакитного неба. Глушина диких зарослів нагадувала цілинний простір, якого ще ніколи не торкалась нога людини. Сонце дрібненькими плямками ледве пробивається в цю вохку гушину.

Ось зірвався птах. Груди мисливський інстинкт хвилює. Він грайливою хвилею оживає в крові й вражає так, як вражав його доісторичного предка. Тома, втягуючи повітря, кружляв у всіх напрямках, вишукуючи розгублений слід.

Раптом Тома рвонувся вперед. Степан приклав до плеча рушницю. Око намагає крапку мушки. Тома гавкнув. На галявинку вискочила дівчина, злякано розгубивши синенькі квітки.

— Ляль, це ви?— радісно гукнув Степан, кидаючи на траву рушницю.

— Прошу до мене не балакати,— поважно й строго промовила Ляль.

— Чому?

— А тому, що я не хочу мати таких знайомих, що наставляють на мене дуло рушниці.

— Пробачте, це — злий випадок. В цьому більше за мене винен Тома.

— Ясно, що Тома. Але той, що наводив на мене рушницю.—

Степан зніяковів.

— Ви просто не хочете визнати, що в цьому нема ні крихти моєї вини.

— Ну, я не суддя й не хочу на себе брати такої поважної місії. Краще покажіть,

що ви застрелили.

— Та я, власне, лише оце зараз вийшов на полювання й нічого не застрелив.

— Ах, ви ж мисливець. Вам більше личить ваятися отам у воді й соромити дівчат, ніж ходити з рушницею на полювання... До речі, ви ж і нахаба,— значно протягла вона, посварившись на Степана.

Ляль невимушено стає навколішки й починає збирати розгублені квітки.

— Ну, допомагайте,— строго звертається вона до Степана. Мовляв, через тебе це сталося.

Степан нахиляється й собі починає збирати. Слідкував за її легкими, милими рухами. Здавалось бачив її чарівні форми, крізь блискучу синеньку сукню. Ляль поважно одбирає в нього квітки й діловито починає складати з них розкішний букет. Інколи нюха, облюбовуючи їх здаля.

— Це нічого, що вони не пахнуть. Вони ж прекрасні, правда? — протягує букет до Степана, щоб він переконався.

— Ясно, хороші,— підтримує її думку Степан. — Такі у вас хороші й очі,— раптом несміливо зривається з його уст. Ляль сидить у профіль до нього й йому можна дивитись на неї скільки він хоче. Вона йому нічого на це не відповідає, лише якось мило зворушливо хмуриться.

Губи ніжно загнуті посередині, кінчаються маленьким ніжним куточком. Блискучі сині очі з цікавістю обдивляються кожен квітку.

Нарешті справу з букетом кінчено. Ляль підводиться, мовчки наказує робити теж саме й Степанові й ліниво рушає густою травою.

— Що зі мною, як я гупо поведжусь? — думає Стаепан. Нема сили вимовити кілька слів, щоб затримати дороге побачення.

— Ану, дайте мені вашу рушницю. Чи я вмію стріляти? — рішає Ляль, ніби хоче перевірити якусь важливу річ.

Степан радий, що вона забалакала. В голосі не чути ні досади, ні тривоги.

— Я зараз,— біжить він по рушницю й хапливо наचाє Ляль тримати її міцно в руках.

— Ви знаєте бере острах,— червоніючи признається вона.— Але я не боюсь,— для чогось переконує вона Степана, міцно притискуючи до плеча рушницю.

— Що, правильно? Можна тиснути курок? — хвилюючись звертається вона до Степана.

— Можна, випаляє той, не нерестаючи уважно слідкувати за нею.

Раптом лунає гучний вибух. Ляль лише трохи похитнулася і впевнено поставила приклад до ноги.

— Ой, здорово,— захоплено вигукує вона. Тома рвонувсь на постріл в густу траву. Вмить за кущами залунали злякані голоси.

— Ляль, що ти тут робиш? — похоловло запитала дама.

— Стріляю,— легко кинула відповідь.— Що, здорово?

— Наздвичайно,— захоплено гукнув, протираючи очі, заспаний мужчина — З тебе прекрасний кавалерист.

— Рад стараться,— по-військомову вигукує Ляль, приставляючи до ноги рушницю й вправно козиряє до мужчины.

— А тепер наказую всім розійтись,— наставляє вона на дам рушницю. — Я йду ось з цим на полювання. — Підозріло при цьому зиркає на Степана й руша понад бо-лотом.

— Ну й дівчина,— верещить дама. — Вона могла нас тут постріляти,— поважно повіщає всіх заспаний мужчина.

— Ви нічого не маєте, що я забрала вашу рушницю?

— О, дуже прошу, дуже прошу, Ляль.

Ляль зиркає допитливо на Степана, усміхається самими очима й легко та весело іде вперед.

— Тома, Тома,— тихо гукає вона собаку, що забігає далеко в очерет.

Коли вона сторожко вдивляється вперед себе, лице її різко міняється. В ньому трогість, а в очах якась дозріла скорботність. Коли ж посміхається, насуپлені брови

вирівнюються в ніжну лінійку, уста рожевіють кричущою радістю.

— Що ви дивитесь на мене, як на дику качку? — владно звертається вона до Степана. Він ніяковіє, одводить очі в бік, потім неміло знов почина дивитись, як на заборонену річ.

Ляль погрозово похитує головою, потім спалахує рішучістю й дуплетом випалює понад озером. В очереті зриваються крижні. Степан, хвилюючись, заклада набої, але Ляль знову промазала.

— Мені сьогодні не ведеться, я вже мушу повертатись до своїх, — безапеляційним тоном заявляє вона, подаючи Степанові рушницю.

— Що ви, що ви? Не можна розчаровуватись. Ви сьогодні повинні настріляти дичини. Ляль - Даль, ви моя хороша.

— Що, — допитливо зиркає вона на Степана.

— Так, нічого, — червоніє він. — Ваше ймення Ляль так схоже на асоціації на даль. Хочете, я буду називати вас Даллю?

— Це мене ані скільки не цікавить. А все таки, скажіть, як же тоді ви називаєтесь?

— Степан.

— Тільки й всього? Яке трафаратне ім'я. Ну, на все добре, я пішла.

— Куди ж ви?

Степан вдивляється, як вона пробира зелені кущі лози, простягаючи в'юнкі руки, немов для обіймів. Раптом метнулася у голові думка: догнати й впитись в уста цій чарівній істоті. Але, замість цього, стояв, як загипнотизований, слідкуючи як зникала в густих зарослях трав, прекрасна Даль.

— До побачення, Даль, — гукнув навмання, склавши рупором руки.

— До побачення, Степ... — ледве розібрав її відповідь.

І збурений якоюсь унутрішньою радістю, перекинув на плечі рушницю, гукнув на Тома й поспішив до товаришів.

Широкі простори бились у бузкову масу обрію, синіли довгі смуги води, як очі. Даль. Даль - Даль, чогось голосно хотілося вигукувати, щоб було далеко чути навкруги.

(Далі буде)

СТ. КРИЖАНІВСЬКИЙ

ПОЖЕЖА НА КОКСОБЕНЗОЛЬНОМУ

1

Ми радіо - виступ спішно кінчали,
Одинадцята ніч
 лежала безмовно...
і раптом
 влетіла дзвінком телефона
Звістка жахлива
 від чорних копалинь:
Пожежа!
На коксобензолнім пожежа!
Звідкіль? Центральна?
— Шахта «Ілліч»?
... Рвонулися зойки гудків
 в безбережя,
В темряву — в безвість,
 в ніч!

Тривога, тривога!
На повну горлянку —
Ревіла з темряви «Брянка».
Десь! Там! Різко!
Відгукувалася «Криворізька».
Алчевське, Ірміно, Паркомунa
Заходились гуком гудків на взаводи
І слухали їхні надірвані луни
Станції, шахти, заводи.

II

Одинадцятьу ночі прорвало безумство
Суворих, нічних катастроф Донбасу
І всюди шахти викликали відразу
Десь на простори його безвольні:
Кадіївка.

— Спасайте коксобензолний!

III

В чорнім цеху,
де навіть земля
Наскрізь пройнялась
горючим бензолом,

Гугоніла стихія,
 стиналась,
 росла
Пекучим, безжалним
 вогневим колом.
Язиками лизала
 стіни, станки,
Кам'яні споруди бензоольного цеху,
Та вже десь дзвеніли
 гірко, здалека
Стрімголов бігли
 з шипінням шин
Валки пожежних дружин.

IV

Жовтий вогник від сірника...
Дикі очі у шкідника...

V

І вже завод поранено смертно
Страшним вогнем — пожаром хемічним,
і от уже даль гудками роздерта,
Але оборона стає героїчна.
Вогнегасники.
Піску вантажі.
Оточили цех
з вогнем боролись,—
Не дати завод,
не пустити червону проріть
До боків бензолу (C_6H_6)
Робітники, шахтарі — плечем до плеча
Перемогли стихію відразу
В задусі диму,
отруті газу
— коксобензолійний
Червонозіркову — шахту «Ілліча».
Завод відбили,
Завод спасли
Ціною життя і самопожертви.
Ніч небувала
глуха і мертва
Відходила
в другий кінець землі...

IV

Чорних днів твоїх розмірені строфи
Перерізують катастрофи
— пожежі, обвали, вибухи газу.

— Індустріальний Донбасе,
вугільний Донбасе.

Та вже ти яснієш,
ти нам запорука,
здолаєш нещадно шкідницькі руки,
Що десь в твоїх нетрах
принишкли міллю...

Бий їх мільйонами тонн вугілля!
Будь завжди

— на сторожі, на варті
Із пролетарським, клясовим гартом.
В топок країни

голодні роти.

— Донецький басейн.

— Індустрійні fronti.

Серце Республіки

— бийся хутчіш:

Більше нам коксу,
Вугілля більш!

Березень 1931 р.

Л. КВІТКО

ІЗ КНИГИ „ТРАКТОРНИЙ ЦЕХ“

1

«Розкажіть нам, як іде ваша робота
в ударній бригаді, Бідайло Мотре».

«— Десять років служила
в полтавській губернії.

А чотири в Зміївці, у панськім
дворі та в інших ворогів. Батрачка.
Здебільшого в свинарниках. Позаторік
я сюди прибула:

ні годинки прогулу,
боролася з браком, нема більше браку,
перевищила плян.

У змаганні виграла; ліквідувала своє
неуцтво і живу в комуні.

Тепер відрядили мене на вечірній робфак.
Хочу бути інженером.

2

Під кінець нічної зміни мені серце
болить:

— сорок сьомим свердлом свердлив я
розпечену сталь.

Всім пруженням тіла, всією вагою:

не мав часу піт стерти,
що лоскоче під вухами:

я— питався у майстра,
десять разів питав:

чи не вискочить шпіндель з гнізда,
чи не досить свердлити.

Не відповів, сказав далі крутити.

Тепер вискочив шпіндель,
а майстер дивиться скоса на мене.

Два токарі порпаються,
щоб його назад поставити,

на цьому втративши
золотих три чверті години.

Як би був не питав кілька раз я у майстра,
моя б досада не була така велика.

3

До всіх верстатів приносять сві-
женьку газету цеху.

Хапають її, читають і плям заста-
ється на свіжому папері.

Вже шостий день погано,

Вже шостий день коле в вічі:
завдання: виконано.
коробки швидкостей 5 : 2
диференціали 5 : 4
мотори на кабестані 5 : 2
трактори у відправку 5 : 1

4

По всіх довгих столах цехової
ідальні стоять високі вази
із свіжими жоржинами. Посеред
столів якраз їх розставлено, на
головних вулицях немов ліхтарі.
Швидко сідають за довгі лави,
перед кожним біла, іще вогкувата тарілка.
Швидко з'являються вази з борщем,
швидко переходить посуд
з рук до рук.
Я сиджу посередині;
все чужі круг мене: презираємось:
хто перший почне?
Погляди всіх на дівчині тоненькій
у червоно - гарячій хустині.
Підводиться та і рукою дбайливою
наспає всім від широкого серця.
Навпроти на стіні висить плякат:
«Кращих жінок на делегатські збори».

5

Тієї ночі я обточував та гемблював
тендітні конуси.
Вивчав показники з середини й зовні.
Без упину мучив сталеві вимірники
до сотої частки міліметра.
Сон дошкуляє і мучить:
— ворог будівництва та сущого,
бо сон знесилив мене так невчасно,
опанував все тіло: і ставить
раз - у - раз мене похило, немов
я конус в руках сну.
Коли потому з роботи вертав:
пекарська артіль вивозила
свіженькі бублики, — не хочу бубликів —
я хочу спати.
М'ясо свіже на рундуках — не хочу
м'яса — спати.
Привезли подушки до розподільника
для ударників —
от, на подушку я охотник.

6

Парубки й дівчата із зіл та
містечок прийшли попрацювати
на будівництво тижнів скільки —
на роботі на чорній.

а потім і до верстатів їх ставлять.
Місяцями вчаться мистецтва
і ось уже сами керують машинами
виконують те, що захочуть,
виконують волю господаря всесвіту,
творця цінностей.
Молодь сіл та містечок,—
перетоплена в шумливих казанах,
цехів — несуть смак від праці розкутої
на червоно - гарячих губах.
М'язні, гартовані сміливістю
ходять легко, з новим змістом,
вступають в життя
більшовицькі покоління.
повнокровними світаннями

7

Мені на власні руки доручено машину.
Оцим ручним грифом приборкую я
першу в світі силу - електричний вогонь.
Тією кнопкою — другу світову силу - воду.
Накладаю найважчу брилу:
з чавуну чи з сталі —
аби тільки патрон її взяв на зуби
і спускаю обережно та вміло —
ці дві дивовижні сили.
Створюю з брили
тіло, постать,
потрібне творіння.
Тримаю в руках і керую: — сили
найбільші в світі: вогонь, вода.

8

Усіх це обурило.
За серце взяло:
ми ж знаємо куди нас веде наша партія,
ми напружуємо всі сили,
і чимраз дужче,
отак, по — більшовицькому, —
виводимо країну з лешат, —
отож, коли така людина,
як товариш Гальперін
до того ще й комсомолец —
коли такий да такеє каже,
то пояснить йому
і покажіть йому його місце:
йому ж наказали свердлити дірки,
а він каже: не хочу я свердлити
за п'ять копійок штуку.

9

Береться партійний осередок розкопувати
заводські завали.
Брак там і брукх, і плутані гори
заржавілої завали:

в боях роботи понівечені вироби
і побиті тіла.
Шукає партійний осередок, копається
в брукхті, витягає
частини токарських, фрезерних,
і строгальних верстатів.
Негайно в ремонт і ось
нові шикуються вулички в цехах,
новознайдені машини.
Весела молодь, що допіру з шкіл,
стає і починає учбу:
— смілива борня з важким металем,
нові вироюються бригади.

10

Вийшов із шуму фрезерних і слюсар-
ських верстатів, що сповнюють по-
вітря прінням та смажінням і масним
металевим пилом.
Увійшов у тишу збірного цеху.
Нема тут нічної зміни, людини нема.
Легенький шерх завдає тон усій
цій тиші.
У тихому гомоні залі, що
видається немов після пологів
між розкиданими частинами—свідками
сили і болів:—велетенські
близнята, стоять
новонароджені трактори.
Перевірені, випробувані,
розкриті, заголені - готові вони
від перевірки рясний піт укрив велетнів;
капають з них у тишу,
падають краплі:
«Щойно закінчені — завтра в дорогу вже.
«Завтра на роботу, на далекі відстані.

З єврейської Є. Р.

І. ДУБИНСЬКИЙ

КРИВАВИЙ ЯР*)

В слободі мало бути днювання. У великій залі місцевого багатія розташувались комполка Парусов, віськом Дьомін і адьютант. Поруч, в Ідальні — писарі і телефоністи.

Увечері почали приходити до штабу командири, політкоми по накази й новини. Справді, у людей так мало було часу для живої інтимної бесіди, так усіх їх роз'єднували безнастанні походи, погоня за ворогом, робота денебудь на відшибі, що вони користалися з усякого випадку, аби зібратися разом докупити і відчутти людське тепло.

На великому глибокому дивані розсівся Гайцев із своїм комісаром. В кріслі-гойдалці похитувався Диндик. Він усе промовляв:

— Як у нас, в кают - кампанії.

Дьомін і Парусов сиділи за столом. На слободу тихо безшумно насувалися при- смерки.

За вікнами, до половини затягнутими напівпрозорими крижаними плівками, згусав морок. Людські обличчя вкрилися синіми тінями. На вулиці грали на гармо- нії. Надсаджувались голоси бійців, слобожан і слободянок:

„Ой, казала мені мати,
Ще й наказувала“...

За дверима тоненько пищав польовий телефон.

В кімнату увійшов Тропов — командир ескадрону «бен - штабістів». Широкий жест рукою, і, відразу ж:

— Честь маю кланятись.

Його фігура з чорною борідкою затулила собою всі двері. Він здавався велетнем. Очі Тропова трохи звузились і блищали лезами кинджалів.

Лише Диндик стрів Тропова голосним вигуком, решта стримано кивнула головою. Тропов моментально зщулився, знітився. І відразу він перестав здаватися за такого велетня як тоді, коли увійшов.

Він скинув папаху. Довго м'яв її в руках, потім поклав на лутку. Постоявши якийсь момент замислившись, він узяв папаху і поклав її догори дном. Але, як видно, і це було не так.

— Що ти там возишся, Тропов, — крикнув йому Диндик.

— Та я так, нічого — сторожко стрепенувся Тропов.

Махнувши непомітно рукою, він знову узяв папаху і повісив її на вішалці біля дверей. Підійшов до Диндика:

— Цигарку — або вмру.

Довго заглядаючи в цигарницю, Тропов повис над нею правою рукою. Великий палець танцював по решті пальців руки; а губи безперечно шепотіли: раз - два - три - чотири, чотири - три - два - один.

Кінець - кінець він різко опустив руку, вхопив цигарку і закусив її зубами.

Дьомін мовчки стежив за всіма рухами, жестами, за рукою цієї величезної отама- ноподібної людини.

*) З роману „Конгр - удар“.

Тропов крізь напівпримружені повіки обводив кімнату погаслими очима. Раптом вони у нього загорілись. В кутку стояла стара, облуплена, пущата фісгармонія.

Він підійшов до інструмента. Зігнувшись над ним, він підняв накришку. Спробував пальцем одну, другу, третю ноту. Не сідаючи, заходив руками по чорно - білих клявішах.

Политись м'які, наче димчасті звуки. Вони не тривожили слуха і начебто навіть не билися об стіни великої кімнати. Вони тихо лилися просто у свідомість, у серце. Здавалось, що десь далеко - далеко співає хор ніжних малят про мир, спокій, щасливе життя. Перед очима мигали часті, дзеркальні, з блакитними шпалерами стіни, чисто зачесані кучерявчиками блідні зграйки дітей, а біля них ніжні, у білому русаві няні.

Парусов сидів, випроставшись на стільці і повільно - повільно гладив вуса. Очі йому виблискували багатокольоровими вогниками і своїми думками він був десь далеко - далеко.

Політком Іткінс втопив свій зажурений погляд у вікно. Тьмяне нічне світло жевріло діамантами на віконних сніжинках і наливало, немов дьогтем, вогкі Іткінсові очі.

Диндик перестав гойдатись. Він довго слухав близькі і разом далекі звуки. Нарешті не витримав, стукнув по поруччях гойдалки.

— От гад. На нутро мозолі намулює.

Його зупинили серйозними голосами:

— Кинь, голова, чудити. Дай пісню дослухати. Давно не доводилось так спочити.

Тропов нічого не чув. Він продовжував витягати з невеликої облупленої скрині нечувані своєю молодією звуки. Він грав усе тихше й тихше.

Здавалось, з останнім звуком виходять останні сили в цієї величезної людини, що застигла в темнім кутку.

Звуки падали, падали і нараз здалося, що вони звучать відкільсясь здалеку, із - за покинутого десь далеко позаду дрімучого лісу.

Зненацька рикнули струни і з грудей Тропова, як з великої гармати, загриміло:

„Будет буря, мы поспорим
И поборемся мы с ней...”

Диндик зіскочив на рівні ноги, Гайцев розплющив очі, Іткінс засовався на місці, а Парусов, завмерши з щіточкою в руці, перестав гладити вуса.

На дворі була цілковита темрява. В кімнаті вирізнялись лише темносині людські тіні.

Тропов відійшов від фісгармонії і, боязко посміхаючись, сів до столу. Пальці його беззастанно плігали, а губи ворушились, нашіптуючи, — раз - два - три - чотири, чотири - три - два один.

— Хочеш, щоб ще заспівав, Диндик, — сказав Тропов, винувато дивлячись на комісара. — От, — при цьому він цокнув собі під комір — маленьку, лише для того, щоб кров зрушити з місця.

Диндик пішов до хазяйки. За декілька хвилин він уже ніс величезну карафу чистого спірту. Розвели його водою. Потроху всі випили. Тропов сів до фісгармонії. Він скинув бекешу. Під нею була підперезана чорним шнурком простора кармазинова сорочка.

Тропов ударив по клявішах і бадьоро, дзвінко заспівав:

„Жило двенадцать разбойников
Жил Кудеяр гетман...”

З перших звуків тілом пройшли холодні струмки. Дьомін відчув себе, як тоді, в бурю, коли вона вривалася через комір холодними жменями снігу за плечі й спину. Останній звук «атаман» зазвучав, як металевий гонг.

Боязко розчинилися двері ідальні. В кімнату з роззявленими ротами увійшли телефоністи, писарі, ординарці.

Пісня вільно ввалася з широких грудей співця, надхненного горілкою і музикою. Здавалось, що в нього під руками багатолюдна оркестра, і пісню співає не одна людина, а десятки співців.

Трусилась на голові співця кучері, владно бігали по інструменту руки, переливались під кармазиною сорочкою широкі плечі. Здавалось, що біля фісгармонії сидів і співав розбійницьких пісень сам Кудеяр.

За телефоністом виріс обпарений морозом блискучий багнет.

— Що, донесення? — спитав притишено Дьомін.

— Та ні. На пісню зайшов. Дуже гарно грають наш командир, — сказав молодий кубанець. — Треба послухати і хлопцям про них похвалитись.

Тропов закінчив співати. Встав увесь спітнілий, руки тремтіли.

— Куди?

— Куди ти?

— Не можу, товариші. — Обійнявши серце обома руками, він видавив: — Давно не співав. Всю душу вичавив. Більш не можу.

Він сів на диван і косо подивився на буфет, на якому стояла кришталева карафа.

Потроху стали розходитися. Заля спустіла. Вікна ще більше затяглись блискучими тонкими плівками. На вулиці було тихо. Чути було лише жалібний писк 'снігу під чобітьми патруля.

В залі залишилися Дьомін і Тропов.

Тропов підійшов до буфета, повернув скуйовджену голову до комісара і спитав:

— Можна?

Військом мовчав.

Тропов, винувато переступаючи на товстих ногах, випив ще. Знову розширились і запалили його очі. Помахи рук ставали сміливіші. Налилися відвагою груди під кармазиною сорочкою.

— Заспівати? — спитав він, наближаючись до інструмента.

— Ні, — відповів Дьомін. Краще сідайте біля мене на дивані.

Тропов сів. Очі його бігали. Руки чогось шукали. Дьомін простягнув йому цигарницю. Твердим жестом Тропов узяв цигарку.

— Товаришу Тропов, — почав обережно Дьомін. — Чому ви буваєте такий, як би це сказати, ну... млявий, безвільний?

Тропов злякався, насторожився. В очах промайнув страх. Раптом він усміхнувся і невимушено сказав:

— Пусте, товаришу комісаре.

— А все ж, отже якась причина є, тов. Тропов.

— Пусте, кажу, тов. комісаре, — повторив Тропов, розвалившись на дивані й обволікаючи себе хмарами тютюнового диму: — Просто характером не вийшов. Характеру нема — це я й сам відчуваю. Та й відкіля тому характерові взятись, — продовжував занепалим голосом командир. — З малих років ріс я на жіночих руках. Батько покинув матінку. Навколо все тітки. Зідхання, охкання. Матінка постійно в сльозах, а тітки всі марновірні. На все в них прикмети. Тут не сідай. Там не стій. Так не повертайся. З тієї ноги не вставай. Панчоку вдягай тільки з правої ноги. Ну й мене, хлопчиська, привчили... А виріс, віддали мене до магазину в хлопчики. Всі підганяють, всі посиляють. А там у мене і голос об'явився. Пішов по театрах шалатись. Скрізь залежність. Усіх слухай. Всім годи. Під усіх підроблюйся. Ну, де тут у чортової матері, завзятости, характеру взятись? Витравили з мене, випекли характер до щенту. От мокрою куркою, протоплазмою, медузою так і живу. Не живу, а мучусь. Ні своїх переконань, ні власної думки, ні власної волі — нічого немає в мене.

— Отже, товаришу Тропов, це ніби біла пляшка. Яким кольором наллєм, таким і світитиме.

— Цілком 'правильно, товаришу комісаре. Цілком правильно. Пляшка біла. Пляшка — і хто хоче, той у ню й лле. А дай мені самому до моїх рук діло.

— А от зи все це усвідомляете, розумієте. Чому ж вам не взяти себе до рук? — перебив Тропов Дьоміна.

— У тім то й біда, що усвідомляю. Чим більш усвідомляю, тим більш мучусь. Чим більше хочу взяти себе до рук, чим більше хочу здихатись усіх забобонів, цього чортівниня, тим настирливіше воно в голову лізе.

От візьмемо хоча б сьогодні. Я куточком ока бачив, що ви стежите за мною. Ви бачили, як я крутив свою шапку, все не знав, куди її покласти. То мені здається — покладу я її догори дном — обов'язково трапиться якесь нещастя. Покладу додолу дном — також щось страється. Переверну — не годиться, бо так уже обов'язково жди важкої біди. І так стоїш і крутиш ту чортову шапку і не знаєш, де її подіти. А розумом от розумію, що нісенітниця, позбутися ж цієї нісенітниці не можу. І так у всьому. Нерішучість, млявість, і ходжу я все своє життя повний усяких сумнівів, вагань, дурниць.

— А ви спробуйте примусити себе не робити цього.

— Пробував, тов. комісаре, цілий день пробував. І тоді ще гірше. Ходжу порожній. Ви розумієте, тов. політкоме, геть чисто порожній. Чогось мені бракує. Я тільки починаю відчувати, що я живу лише тоді, коли я зайнятий цією чортівнею, коли я повний сумнівів. — Ну, а все таки, бувають у вас хвилини полегшення.

— Так, тов. комісаре, трапляються, але не часто. От, коли виконую якусь дуже цікаву роботу або коли вип'ю, або коли співаю. Але не можна ж усе життя тільки те й робити, що співати. Та мене з моєю піснею вистигає на один-два рази, не більше. Я вже думаю, хоч би командиром як слід бути.

Тропов підвівся, налив собі ще склянку, випив і, вже хитаючись, підійшов до дивану, плюхнувся і почав засипати.

Дьомін ліг на приготоване йому ліжко.

Тьмяне світло прикрученої лампи освітлювало величезну, заставлену всякими меблями, залу. Жовтою плямою вирізнялося на подушці обличчя Тропова. Кров'ю розлилася по дивану його отаманська сорочка. На підлозі звисав важкий чобіт. На ліжкові, підклавши руки під голову, лежав Дьомін. В кутку, на канапці, вмовився полковий ад'ютант.

За вікнами стогнав з натуги мороз. Вкриті білими голками морозу ходили туди й туди вартові.

* * *

На ранок комполка Парусов спішно від'їхав до міста на три дні. За командира полку, як найбільше тактично письменний з усіх командирів, залишився Тропов. З важкою головою після вчорашньої ночі, він пройшов до штабу, широко розмахуючи руками й трясучи кучерями. В очах горів вогник. Він сміливо й рішуче підійшов до комісара і почав із ним розмовляти про полкові справи.

Потім викликав до себе командирів. Давав накази, інструкції. Одне слово, він відразу вступив у хазайські справи.

Дьомін з приємністю помічав, як на його очах відмінювся Тропов.

Перед ним зростала фігура «батька - отамана». Він радів і сам собі ставив питання: «Невже полк одержить хоча на кілька днів того хазяїна, на якого він заслугував».

Опівдні Тропов зайшов до штабу з вигуком:

— Тов. комісаре. Буде діло. Я зв'язався з піхотним командиром полка. Він дав мені повну картину розташування білих. Треба вчинити раптовий напад.

Дьомин знав, що настрий бійців досить підвищений. Особливо після тієї зустрічі, яку тут, у свободі, було зроблено їм. Звідусюди йшли радісні звістки про перемоги. Червоноармійці першого і третього ескадронів рвалися до бою зокрема «чорти» третього ескадрону. Вони вже більше як півроку покинули з сім'ями рідні місця і не діджались того моменту, коли вони знову зможуть дати своїм сім'ям спокій.

Люди й коні підкріпились і спочили. Можна було рушити в похід.

— Добре, — погодився Дьомін, вважаючи, що може, з сьогоднішнього дня полк у цілому, як такий, розгорне всі ті невичерпані сили, які таїлися в ньому.

Тропов погнав ординарців в ескадрон і сів до столу вивчати наступного маршрута

* * *

Село Яруга глибоким яром поділялось на дві половини: північну займала червона піхота, а в південній стояв офіцерський марковський полк.

Кавполк ристю втягся у голе, одкрите з усіх боків село. З півдня докотились короткі, уривисті звуки гвинтівок. З кожним кроком полку звуки ці ставали частішими.

Полк різко зупинився. Над колоною заклубочився, піднімаючись угору, теплий сірий димок. Парували люди й коні.

Тропов якось пришепелувато посміхаючись раптом вихопив клинок, блиснув ним у повітрі, обернувся і струснув бородою.

— В атаку, марш — марш.

Величезний важкий, шоколядного кольору кінь Тропова вирвався галопом і помчав. Кінь Дьоміна пішов із ним побіч.

Ззаду гули ескадрони ударами копитів, брязкотом заліза і сотнями горлянок, що надсадно кричали:

— Ура.

— Ура.

— Ура.

— Ура. Ура. Ура — ревла піхота, зірвавшись на рівні ноги і підкидаючи вгору хвостаті сибірські шапки.

Сніг летів із-підкопитів і бив в обличчя, заліплюючи очі. По боках миготіли розриті брили зораної і непокритої снігом землі. Крутим схилом спускалась дорога в вибалок. Обіруч од дороги, як мільйони багнетів, стирчали гострі гілки молодняка. Його густі кущі забили дно й схили яру.

— Ура - а - а — вдерлося в яр і, шиплячи, плуталося між кущами.

Дьомін скавав поруч Тропова. Там далеко, по той бік яру, на величезному пляцу південної Яруги, підвелась сіра розстріляна і пустилася на південь бігом.

Радісно забилося серце Дьоміну. Ось ще одна коротка і разом з тим така довга хвилина — і спини білих почнуть лопатись під ударами червоноармійських клинків.

Коні падали униз, поковзом, чіпляючись за найменші приступки. Уже зникли з очей фігури денікінців. Спереду виростала дорога, що йшла вгору.

Нарешті оні рванули і почали, наче пантери, видиратись дужими стрибками на протилежний узвіз. Ще два - три стрибки і спереду рівний пляц Яруги. Коні, що даремно скакали чвалом уже довгий час — вибивались з останніх сил. Несподівано, нахилившись ліворуч униз, в той бік, де були затиснуті гвинтівки, Дьомін побачив, як стрибками до яру понеслися сірі тіні. Їх було декільки шерэг. Сотня, дві, може — цілий батальйон. Білі, наплаті кров'ю обличчя, з чорними зловісними биндами по плечах.

Тропов з піднятою шаблею все ще дерся вперед. Дьомін обернувся. На краю яру, як вкопані, стояли бійці. Задні ескадрони, не знаючи, що робиться тут, угорі, спинилися. Вони забили дорогу і круті схили вибалки. Коні, вибиваючись із сил, якось тримались на слизькій поверхні яру. Обриваючись, вони сповзали все нижче, сповзали на дно.

Політком ескадрона Іткінс з револьвером у руках повернувся до свого ескадрону:

— Чого ж ви зупинились. Вперед.

— Вперед, вперед — репетував Гайцев.

Ескадрон залишався на місці, як вкопаний, із місця кричали — ура.

Кінь Іткінса, зляканий свистом кулі, винувся до краю яру. Не витримавши напруження, кінь перегнувся назад. Іткінс обійняв його за шию. Але кінь уже котився вниз на спині.

Ескадрон обірвав «ура». Він уже не стояв на місці. Тиснувши одне одного, сповзала вниз тісна маса людей і тварин.

«Ура» ударило згори і вдерлося до балки. Ще швидше покотилась охоплена паникою маса на дно. Коні осідали на заді і з стогоном сповзали по стрімкій стінці яру.

В яру було тихо. Шаруділа лише мерзла земля під ногами і трупами коней. Коні стогнали, мучились муками застуканих в яру, як у пастці людей.

Брязчало залізо, ламалися з тріском клинки і гвинтівки. Люди пішки й на конях бігли в куці.

Тропов зупинився.

— Назад — крикнув Дьомін Тропову.

Командир під'їхав до яру, глянув на те, що робиться внизу і заплющив очі. З лютьстю шпурнув клинок у куці. На своїй шоколадній туші він теж поповз униз.

Раптом на краю яру з'явилися сірі, з чорними погонами постаті. Вони пожадливо зазирали в яр, на його дно, і, ніби чекаючи на нову команду, причаїлись... Обірвалось офіцерське «ура» і за хвилину затріщали постріли.

Дьомін ізнизу, зі споду яру, підвів очі вгору. Над ним висіло декілька десятків вищирених пац. Офіцери спокійно цілились, вибираючи на споді яру першу - ліпшу мішень.

Вгорі полетіли постріли. Навколо тріщали сухі мерзлі куці. По схилах яру лежали вбиті коні, на дні бігали обезвершені коні і безкінні бійці.

На самому дні, скинувши папаху, йшов уже пішки замислений, наче це було далеко від бою, Тропов.

Дьомін дав остроги коневі. Спереду був чагарник. Кінь ставши напівставма, ударив грудьми куці. Чагарник тріщав, розступаючись під натиском коня. Розумна тварина ще раз сп'ялась, ще ударила грудьми і ще глибше поринула з вершником у гушавину.

Над балкою тріснула величезна бочка і з чорного дна над головою захлюпало краплистим частим дощем.

— Ще жми, ще голубе, — почув ззаду голос Дьомін. Він оглянувся. Вхопившись за довгий хвіст коня, біг за ним Диндик. Остроги впиналися все глибше й глибше в коневе тіло. Кінь, зрозумівши чого від нього вимагають, робив стрибок за стрибком, прокладаючи в хащі новий, невиданий ще тут, шлях.

Дьомін, вирвавшись на простір, спинився. Диндик скочив на зад коня.

Спереду, осторонь, плентався ступою на коні Гайцев. Дьомін під'їхав до нього.

— «Чикулашка», — перший раз звернувся до нього так Дьомін. — Чому ж ти не зупинив ескадрона, так твою так.

Гайцев повернув до нього зав'язану башликом голову і, тримаючись за живіт, простогнав:

— Вмираю...товаришу політкоме... Так і не доїхав... до Чорного моря.... Ба-рахло відшліть... синочку і без нікотерих...

Голова Гайцева упала на коневу гриву. Кінь продовжував іти ступою, несучи мертву ношу. Старі кавалерійські ноги не зрадили свого хазяїна. Вони його міцно держали в сідлі.

Полк манівцями прийшов до слободи. Як після важкої ганебної поразки, повертали бійці.

В штаб внести тіло Іткінса. Він був без чобіт і шинелі. Ноги, взуті в сірі, товсті вовняні панчохи, скарлючилися. Стебнована тілогрійка вся в чорній крові.

Його поклали на диван. Чорна, давно нестрижена кучерява голова провалилася в подушку. Великі широкі губи засмагнули кривавою шкуркою.

В грудях стирчало держално фінського ножа. Коли витягали ніж, Іткінс скрикнув, підвівся і знову упав на подушки знепритомнівши.

Його перев'язали, обмили, дали ковтнуть спирту.

— Де я, де я? — схопився він раптом і знову упав. За чверть години помалу розплющили очі. Він уздрів знайомі обличчя. Роблячи над собою колосальне зусилля, усміхнувся. Йому не давали балакати, але він усеж видавлював із себе слово за словом:

— Надо мною... двоє... Один — «заколи»... «Ні»... Гострий довгий... Чоботом...

Світанок гнітючий, мертвий, безрадісний світанок прийшов у кімнату. Іткінс стрічав його каламутними, ледве блимаючими щілинками очей. Щілинки все більш і більше звужувались... Вони зовсім не зімкнулись. Залишилась ледве помітна вогка смужка очей. Іткінс був мертвий.

* * *

Дьоміну принесли телеграму:

«Негайно посланцем що трапилось. Де полк. Вищі прибіг ад'ютант Кнафт повідомив полк знищено. Живим залишився він один.

Начдив політком».

Дьомін поклав на стіл телеграму. Він писав політзведення:

«Полк у невдалому нападі мав великі втрати. Вридкомполку Тропов повів полк в атаку наосліп, не підготувавши її. Тропов був напідпитку. Моя провина — згода на цей напад. Але я вважав... А проте виправдуватись не буду. Повернення Парусова не бажане. Він не в змозі вдихнути душу в полк, з'єднати його в єдиний міцний бойовий організм. З ескадронних командирів, хоча й є бойові товариші, нікого висунути на цю роботу. Всі вони недосить тактично письменні, не підготовані до цієї ролі. Настрій полку...

Раптом з тріском двері відчинились. У залу ввалилося декілька вершників. На чолі їх був партизан Слива. Його сухе, бліде лице ще більше висохло і побіліло. Воно було обтягнуте шкірою, наче пергаментом. Сірі очі спалахували недобрим вогником. В руках з одведеним курком потертий наган.

— Де Тропов. Де командир? — кинув нетерпляче Слива.

Дьомін підвівся.

— Навіщо вам командир?

— Ось навіщо, — злобливо крикнув Слива, трясучи правою рукою.

— Правильно, — спокійно бубонів за ним другий, — правильно.

— Як так — пополотнів Дьомін, — що це за новини?

— Командира давай, от тобі й новини.

Дьомін зірвавшись, як з гарячого, кинувся до сусідньої кімнати, де був Тропов. За ним із револьверами й шаблями в руках, посунула купка бійців.

— Командира давай...

— Тропова, шельму його мать...

По дерев'яній підлозі, як барабанні дрібушки, стукало декілька десятків важких чобіт. Задріжало вікно. На столі застрибала лялпа.

Дьомін заступив червоноармійцям дорогу. Слива зупинився. Спинилась і решта.

— Без лиха пусти... підніс Слива ліву руку, буцім для того, щоб відсунути нею комісара.

Дьомін уп'явся поглядом в розлютованого шахтаря. Слива зустрів його впертим вогнем сірих металевих очей. З півхвилини стояли мовчки. Дьомін відчував, що в нього втупилося ще декілька десятків пар очей. Йому стало важко дивитись. Щось стягло повіки. Він сказав: «Не пусти тебе, Сливо».

— Командира...

— Тропова давай.

— Тропова — билося в істеричі по величезній кімнаті й ударялось об високі гладенькі стіни.

— Товаришів знищити...

— За Парусова такого не було, щоб людей полками за один раз стреляти.

— Раз п'яний, то дома вилежуйся, а не веди полк в атаку.

— І ти гарний комісар, — напосів Слива на Дьоміна, — не бачив, що командир напідпитку.

— Отже, я винний, визнаю свою провину, — відповів Дьомін. — Але тут справа не в п'яності. Тут хоча п'яний, хоча не п'яний, а у Тропова краще не вийшло б. А що я винний, то винний... Не заперечую і заперечувати не можу.

Дьомін свідомо брав на себе вину не тому, що він цим послабляв атаку напосідалих на нього бійців. Він себе обвинувачував тому, що такі почував себе винуватим. Але разом з тим, не в порядку самозахисту, а для правдивого, об'єктивного з'ясування обстановки, йому хотілось сказати:

«А скільки надій я покладав на цю атаку. Адже боляче було дивитись, як сотні бойових червоноармійців, не маючи справжнього поводири, не маючи путящого командира, не дають того, що вже дали десятки і сотні робітничо-селянських полків. Адже

для кращого я погодився на цю атаку. Для вас. Щоб ваше ім'я гриміло по всій XIII армії».

При одній думці, що він може це зробити — в нього тихо защеміло в грудях, але я ась нерозумна упертість, як контр - реакція на натиск бійців, що дерлися в двері, не дозволила йому зробити найсердешніше, найлюдяніше...

Пересилиючи цю непотрібну, несвоечасну впертість, що йшла не від нутра, не від чуття й розуму, він промовив:

— Але скажи, Сливо, і ви всі, товариші, чи ховався я колинебудь і чи не був я з вами завжди, в найнебезпечніших місцях.

— Ну не ховався, ну був із нами, — насупився Слива. Спустивши очі, він роздратований кинув: — Якби інакше, так хіба стояли б ми тут з тобою... при цьому він красномовно підніс догори наган.

Під цю годину хтось відчинив двері в їдальню. Натовп штовхнув Сливу в спину. Дьомін одскочив і став на відчинених дверях, вчепившись обома руками за одвірки:

Бійці напірали.

— Валяй.

— Давай Тропова — репетував дужче за всіх Чміль.

— При далі...

— Не дивись на нього..

Слива, що його підштовхувала юрба, тісно підійшов до Дьоміна. Гаряче, часте дихання облікало Дьоміну обличчя. Комісар спалахнув. Він схопив Сливу за плече.

— Сливо, шахтарю, так твою так. Ти чого вступав до партії. Отже, закоперщиком бути, чи слухатись партдисципліни?

Слива помітно пом'якшав, але не піддавався.

— А що командир Тропов по правильній лінії все робить... огризався він.

— Ні, неправильно, твердо відповів Дьомін, — він п'яний повів полк у бій, і я винний, що не спинив його. Але на це є вищі інстанції, які усе розберуть і покарають кожного по заслугі.

— То - то, — сказав піддаючись Слива. — Тебе поставила партія, щоб усе йшло правильно, щоб ти був хазяїном, оком робітничим, а ти що? Га?

— Ну, кинь, кинь, Сливо, погомонів і годі. Все розбереться.

Слива підвівся і почав тиснути спиною на бійців. Він сховав у кобуру наган. У кімнату вскочив Диндик. Він кричнув:

— По конях.

Звичні до команди люди стрепенулися. Розпорошилась купка біля дверей. Бійці, випереджаючи один одного, чіпляючись запихви, тупаючи чобітьми, кинулися до виходу

* * *

Диндик шикував і вирівнював ескадрон.

Чekali на вихід командира полку. Відчинились двері. На ганку появилася Тропов. Шереги припинили. Слобожани, повернувши голови до ганку, перестали гомоніти. Біля дверей, з шапкою в руці, без зброї, в розстебнутій бекеші, мов побитий, він зупинився на порозі. Жовте лице Тропова було бліде, як сніг. Борода закуйовджена. Він зробив крок. Стало ще тихше.

Біля ганку підкидав осідланий кінь. Він пройшов повз нього. Нетвердою ходою попрямував до саней. Біля перших же саней упав, як підкошений. Головою зарився в ноги мертвяків. Вершники, витягаючи шиї, з насупленими обличчями дивилися через голови слобожан на полкового командира. Тихо заходила спина Тропова. Голова, ніби в корчах билась об ноги мертвих бійців. Тропов ридав.

Спочатку тихо - тихо, а потім все гучніш і гучніше рвалися від саней і стелилися по талому повітрю дикі звуки.

Бійці, спустивши голови, насупились. Із затуманених очей капали важкі краплі, і не розбиваючись котилися вниз, по кінських шнях.

Процесія рушила.

ДМ. НАДІЙН

ПЕРША ВПРАВА

Ст. Крижанієському

В порожніх коридорах лунко.
Стояв диевальним
Вчора я зо дня.
Півмісяця вже
За наказом:
— Струнко!
Випростуюся струнко,
Як струна.

Я не найшов
В касарні протилежність.
Вогкі й туманні
Терпнуть вечори,
І морок їх
Глибокий, чи безмежний,
Пропечений зірками ліхтарів.

А день сьогодні
Був такий чудовий!
Немов кавчук
Пружавила нога.
Повз стрелбище
Проходили корови
Й виблискувало
Сонце на рогах.

Міцніше стискувалася
Жилава
Рука.
Дихнуло холодком згори...
Чота стріляла
Тільки першу вправу —
Із чотирьох
У ціль влучити три.

Звичок стрільця
Ще придбано замало,
Та ми не кліпаючи
Дивимось вперед.
Замість пів яблука
Ввесь час мені здавалось
Зверх мушки
Лице Пуанкаре.

Нехай не першим,
Певно, другим, третім,
Товариші!
Влучу,
Кінець - кінцем...

Пролетареві
Я служив поетом,—
Тепер поетом і бійцем!

ТОВАРИШ ЙОГАН

До трибуни гуртками й поодинокі підходили шахтарі. Широкий майдан за робітничими кварталами, коло шахти, заповнювався людьми, ставав тісним. Одні з тих, що підходили, вливалися в гущу, ділилися на гуртки, гомоніли, сперечалися, доводили. А дехто мовчазно стояв і слухав. Чекали всі. Скоро розпочнуться збори. Сьогодні свято. Сьогодні шахта святкує перемогу на фронті боротьби за вугілля. До сьогодні от уже декада, як шахта досягла перелому у видобутку. Шахтарі сповна виконують вугільне завдання. Сьогодні збори, свято досягнень, перемоги.

Йоган Безге, машиніст — електрик, щойно виліз із шахти і попрямував на майдан до трибуни на збори. Він уважно придивлявся до всіх. Для нього, шахтаря з далекого Руру, ці сотні шахтарів, що тут скупчилися на майдані, були рідні, як робітники, але незнайомі як люди. І товариш Йоган Безге ходив поволі, самотою серед сотень, незнайомих йому людей. Йому хотілося про все довідатися, почути про що говорили. Але він не знав як слід мови цих людей, бо тільки півроку як прибув він сюди, на батьківщину шахтарів пролетарів усього світу і тільки три дні як прибув на цю шахту для ремонту електромашин. А там, на шахті «Центральна» і на інших шахтах Донбасу залишилися його, з далекого Руру, з Німеччини товариші. А тут він один і хотілося так несподівано зустріти кого, хоч одного знайомого, поговорити з ним, розповісти про свої спостереження, свої думки.

Йоган Безге підійшов до гурту шахтарів, що гостро сперечалися між собою. Серед гурту стояв старий дідусь, він поривчисто розмахував руками, тупцював на місці й хрипким, пошкодженим голосом розповідав. Серед гуртової різноголосиці, виразно вчувалися слова — звертання шахтарів до старого: — Іване Пилиповичу. — Йоган — усміхаючись подумав товариш Безге і підійшов ближче до гурту.

Іван Пилипович розповідав, вимахуючи руками, неначе хотів ними всіх обійняти, рухався на місці й вигукував: — Хто винен?! Хто, я вас питаю? — І тут же поспішав давати відповідь. — Усі ми винні! Як стоїмо усі! Бо не доглядаємо як слід за шахтою. Контролі нема, от що, — і закашлявся.

Та ви ж не винні, Іване Пилиповичу, ви ж у колгоспі коло овець — хтось вигукнув з гурту.

— Ну, щож, що я коло овець, але я винен, що не повчав тебе ледацюгу, драпана працювати як слід, ну от і сновигаєш, аби день до вечора та мабуть куняєш у шурфі — з удаваним обуренням відповів Іван Пилипович.

Йоган Безге з балачок старого та в гурті довідався, що Іван Пилипович тридцять п'ять років працював у шахті. Був довго бригадиром артілі забійників, а зараз на собезі. І оце надумав піти до колгоспу, що отут недалеко від шахти, і став там за пастуха. Іван Пилипович часто приходив із колгоспу на шахту, бо сумно в полі без забюю, без знайомого паху вугілля, бо старий за тридцять років звик до глибин під землею і рідне йому шахтарське життя. Сьогодні він прийшов на шахту на збори, на свято. Довідусться що нового і розпікає за недбайливість у роботі, повчає молодих.

Йоган Безге побачив, як з гурту вийшов високий, худорлявий, з гострим зором шахтар. Він підійшов до Івана Пилиповича, потрусив його за плече й промовив: — Не дорікайте, Іване Пилиповичу. Непорядків у нас, знаємо, багато, але ми їх перемогемо. От бачите, спромоглися, і як булька луснув прорив. А з вас хоч і порошнява

вже силється, а ви ще дивитесь бадьоро та й коло овець там мабуть теж по - бойовому — як бригадир — дружно пошуткував високий шахтар.

З гурту засміялися.

Іван Пилипович обурився. Він затягся недокурком цигарки, закашляв, і відпльовуючись на всі боки, підскачив до високого шахтаря й кинув:

— Так кажеш порохня! овечий бригадир! Та я ще пережену тебе й кращого твого ударника. Я ще, як стій по 5 тонн видам на - гора. Ого, що держуся!

З гурту розсміявшись вигукнули: так, так не піддавайся, не піддавайся, Пилиповичу! Доведи йому, де шурфом лазять. Затисни його в розкоску...

Вигуки шахтарів піддали бадьорости Іванові Пилиповичеві. Він, згорблений, невеликий на зріст, у цю мить неначе випростався, підріс. Похапцем підтяг на чуба свого, роками пошарпаного шахтарського капелюха й вигукнув: — Від завтра змагаюся з кращим вашим ударником. Кидаю до біса овець. Годі! Де ж ваш ударник?! Ну! Дайош!

І він пильно пробіг старим, але ще гострим зором по обличчях шахтарів. Поглядаючи зупинився на Йоганові Безге. Ну, ось хоча б з тобою. І він підіршов близько до нього придивляючись, наче б пізнав хто він, але Йоган Безге одягнений у шахтарське вбрання, з великим молотом в руках був для нього невідомий. Іван Пилипович не знав, що він з далекого Руру, з Німеччини.

Ну, так що ж, дайош!

— Ganz gut — крикнув Йоган Безге, забувши, що навколо нього не знають німецької мови.

Так. «Гут» і собі крикнув Іван Пилипович. І вони міцно стиснули один одному руки.

Ви що, десь не наші? Запитав Іван Пилипович і поглянув допитливо в вічі Безге.

— Ваш. Ми тут 6 місяц. Уже відповідав по — українському Йоган Безге. — Ми приїхали. Вас з Германія. Шахт Руру. Їх десять лаят шахтар».

Їх оточили непролазним колом сотні шахтарів і Йоган Безге коротко розповідав про себе, про свій приїзд, про роботу тут і там, у буржуазно - фашистській Німеччині. Розказував мало, плував мову, бо він не знав її добре, а вони, ці сотні, що товпилися навколо нього, не знали також його рідної мови. Але його всі розуміли і він знав, що розуміють, бо всіма мовами ганебною примарою, гостро, ненависно звучать слова: Буржуа, експлуатація, безробіття, голод, терор. І радісно широко, і гучно, переможно звучать слова СРСР, соціалізм, комунізм.

Йоган Безге вже був не один. Він почував себе рідним у великій, робітничій шахтарській сім'ї, бо він шахтар з далекого шахтарського Руру.

* * *

Промови говорили коротко та вперто, немов видавлювали із грудей не слова, а обрубки розпечених чавунних брил. І одну за одною кидали ці брили в натовп.

Слова жорсткі, кострубаті й набряклі впевнено падали вдарями, то глухо й тривожно. Слова — факти про непорядки, прогули, про занепад дисципліни на шахті. Слова ці різкою гнітили, в'їдалися гостро й викликали в натовпі бурхливий гомін — протест. Густим передзвоним досягнень, упевнених кроків уперед: слова знаменували про радість нових перемог, завершення виконання завдань і закликали до надхненної героїчності величних соціалістичних буднів, до героїчності праці, чести й слави, до нових перемог та досягнень. Закликали напружити нерви і м'язи, використати вміння, досвід людей, використати всю силу, міць машин і стерти назавжди ненависне слово — прорив. Щоб повноцінною була шахтарська праця і щоб завжди, цілком був завершений вугільний плян.

Тисячні збори людей від вугілля, що ось зібралися на мітинг, на збори шахтарські до шахти, щільніше змикали рухливе півколо і слали промовців під прапор червоний, туди — на трибуну. Бо вірили в слово шахтарське, бо вірили в певність нових перемог й хотіли, як завжди, і сьогодні сказати про все.

Йоган Безге стояв серед натовпу рядом з Іваном Пилиповичем і слухав промови. Він захоплювався. І тоді, коли промовці вперед за темпами звали, йому вже

не раз хотілося, щоб крикнули разом, а з ними і він поривно й могутньо — дайш! — Це слово, що почув він сьогодні, як заклик із уст Івана Филиповича. Хотілося, щоб словом міцним і широким завершити шахтарську упертість, підкреслити ентузіазм його і тих, що прийшли від вугілля, ось шойно з землі. Що сьогодні і завтра, і далі підуть знову в шахту до чорних блискучих шарів, щоб їх руйнувати і гнати потоком конвеєрів, зворів до сонця, наверх, на - гора. Багато хотів сказати Йоган Безге, але він ще добре не знав мови, не знав багато слів. А думки повіддю хлинули, нестримно рвалися, щоб одягтися у міць згуків — слів і змішатися, приєднатися до думок, слів промовців на трибуні. І над усе йому хотілося крикнути вподобане слово — дайш!

Йоган Безге мовчав. Слухав інших, міцно стискував ручку великого молота, що з ним він прийшов сюди із шахти. Слухав і палав з тими, що промовляли за нього, за себе, за всіх.

Ось промовець, камеронщик, комсомолец ударник Олекса Підгірний. Без кепки, чубатий, чомусь занадто урочисто грізний, стрибнув на трибуну, подався ледве-ледве вперед, неначе збирався з розгону знову стрибати. Потім випростався, звикло й упевнено кинув: «Товариші! за останні дні, уперше за довгий час прориву вугільного, що затягнувся місяцями на нашій шахті, учора, сьогодні на - гора видаємо понад тисячу тонн! І так і далі. Ми певні, клянемося! що будемо й далі давати. Ми повинні, повинні збільшувати числа уперто. І план перевищити. Давати країні вугілля. Товариші, прапор соцзмагання піднести ще вище. Товариші, розгонистих темпів не здати і їх не здадуть шахтарі!»

«Товариші! братва!» — кричав схвильований і зчервонілий коногон, ударник Сашко — Тримай дисципліну залізу! І кожен шахтар, щоб відповідь ніс за роботу, за ту, що йому доручають. А головне, у нас, коногонів, трапляється часто, що коней у шахті калічать. Недогляд, зневага. Невдавно, на днях був факт: скалічили коней та уваги не звернув ніхто на цей факт».

Вибійник Захаров розмахисто кидав руками. І думалося, що, сповнений міці він спустить свій на когось величезний кулак. — Так, так. Правильно Саша! Тримай дисципліну залізу. І додати ще треба, щоб кожен машину беріг і любив. Машина в шахті потрібна. А ми, буває, що часто нехтуємо нею і не вміємо як слід використати. А то й псуємо. Ось факт: учора зіпсовано мотор у шахті і дві години простою в конвеєрі без праці. А хто зіпсував? Ми знайдемо. Здогадки є, що хлопці з касарні тридцять шість. До відповідальності їх треба! І гнати із шахти всіх тих, що зривають нам пляни. Роботу і темпів ударних не здати, ні за що. Товариші!!!

За кілька хвилин на трибуні вибіяника змінив забійник Косатих Микола. Він кинув жорсткою скупих шойно витягнених із забою фактів і кидав розмірно, неначе довго вибирав ціль, а тоді мітко упевнено: — Що мить, то ми ростемо, йдемо вперед нестримно. Уперед шляхами соціалізму. І кожен крок в борні беремо з бою і знаємо, що вже не відбере від нас ніхто перемог, досягнень героїчних. Знаємо, що кожний крок тяжкий, що гальм у роботі в нас багато, але ми їх перемогаємо і переможемо. Тепер, от про роботу в забоях: кріплення кепське і лави сідають. Або ж порожняку не дають своєчасно до забойів. Буває, що господарники кепсько плянують завдання, не так як слід розставляють робітників у шахті. А тут технічний недогляд у нас. Від цього й псуються машини і маємо знову ж простій щодня. Іще запевняю вас, усіх товаришів, що лава 12 східня, на якій я за бригадира, завдання сповна до кожного граму видасть на - гора.

Йоган Безге захоплено слухав і мовчки в думках та плеском долонь у мозолях залізних, вітав промовців. Уважно слухав, а вони один за одним, поспішали на трибуну, квапилися поговорити про кожну деталь з роботи шахти, кожний факт, і кожну мить шахтарського життя.

Аж ось на трибуну вийшов зав. шахти. Під гучний оплеск вітання тисяч шахтарських долонь, він мовчки постояв хвилину, неначе зважав на щось чи роздумував із його почати. Тоді із натовпу хтось крикнув по-дружньому: «Давай! говори товариш Фролов! бо сонце вже заходить, — давай Кузьмич!» — І Фролов розмірно і тихо: — Товариші, хлопці — це слово інтимно звучало із уст старого Кузьмича, бо усмішки грали на

тисячах чорних шахтарських облич. — Хлопці! — Півколо рухливе стиснулося щільніше, зіжмало трибуну й здавалось, що сотні в мозолях порепаних рук здіймуться і кинуть трибуну під хмари над шахту, підкинуть у вітанні зав. шахти Фролова, шахтаря з 23 річним шахтарським стажем, шахтаря, що виріс у шахті й збирається у шахті вмерти. Зав. шахти Фролова, що як ніхто знає шахту, шахтарів і впевнено веде їх до перемог на фронті вугілля, а колись водив їх, він, старий партизан, на фронті проти білих.

— Хлопці! — Так само тихо сказав старий Фролов. — Сьогодні, свято перемоги. Ми домоглися перелому в нашій роботі, залізом і м'язами, напруженнями волі, стерли, вигризли ганебну пляму — прорив, що іржею в'їлася в нас. Це тавро ми змили, як бруд із нашої шахти. Слава шахтарям! Слава! Хай живе комуністична партія, проводир переможного пролетаріату, що успішно буде соціалізм! Хай живе проводир партії тов. Сталін! Слава! — Слава! — дружно вигукнули тисячні збори і переможне міцне слово «слава» викинули під хмари, у простір.

— Хлопці! — Нашу перемогу, наші досягнення треба закріпити. Ні кроку, жодної тонни вугілля назад. Ми повинні збільшити видобуток на багато тонн понад завдання. Ми повинні наздогнати прогаєне і закріпляти по-шахтарському наш крок уперед.

— Закріпляти! — Вигукнули. — Будь певний Кузьмич! Не підкачасмо, закріпляти!!!

— Тепер, хлопці! Маленька, одна маленька, неприємність. Сьогодні мені передали що на 20 бремсберзі, вздовж схилу, де котять вагонетки, розсунулося, підгнило кріплення. Якщо не закріпити сьогодні абож завтра, може бути обвал. Так, можливий обвал. Це знову загроза прориву, даремна затрата коштів і робочої сили.

— Остановити конвеєра на цьому схилі ми не можемо ні на годину, бо тоді затримається шахта, потік вугілля із шахти на — гора й порожняк не дамо до заботів.

Фролов зупинився неначе набирався сили і знову, відрубуючи кожне своє слово: — Переставити кріплення треба підчас роботи конвеєра, обережно маневруючи між рухом вагонів.

— Цеж надто небезпечно! Не вгледиш, буває, і смерть!

— Проходка занадто вузька там! небезпечно! — кричали із натовпу.

— Так — продовжував Фролов — це дуже небезпечно, але коли за цю роботу візьмуться досвідчені люди... а зробити це треба сьогодні, бож знову загроза... хлопці?!

Натовп стих. В цю мить в тисячах шахтарських голів майнула лише одна думка: — Хто візьметься, хто? — Здавалось ця мить тягнулася довго, як вічність. В напруженім чеканні пильно вдивлявся, неначе когось шукав знайомого, серед тисячі знайомих, гострий зір старого шахтаря Фролова. І цього погляду, здавалось, уникають знайомі йому ще з дитинства, ці сотні шахтарських облич — хто? Хто піде? Невже ніхто не візьметься? — тягуча мить мовчання над грізним запитанням прорвалася. Сотні голосів уривчастих, густих, як клекіт, зразу загули і щомить гудіння, слова наростали в шукані того, хто піде і ждали всі.

Майдан поділився на групи і з деяких чулося: — Хай сам лізе!

— Спинити роботу конвеєра! Ніхто не полізе в шахту ремонтувати! — Раптом із натовпу з правого боку півкола залунав хрипкий і впевнений голос. — Я! — за ним майже разом, — дайш!

Натовп знову затих. І тисячі голів, як замагнечені, повернулися в той бік і застигли. А в очах горіла цікавість і здивовання. З півкола вийшли маленький, згорблений Іван Пилипович і кремезний, весь чорний, у засмальцованім шахтарським вбранні, із молотом в руках, Йоган Безте. За ними позаду хтось крикнув глухо і тривожно: — Куди?

Але вони розсунули натовп і вже були на трибуні.

Йоган Безте, чогось здивовано і грізно оглянув тисячі голів, підняв над головою під прапором величезний свій молот і крикнув на все горло громоздке — Дайш! І слово «дайш» підхопили тисячі уст і розкотили лунку над шахтою, в степ, за колонії.

— Записуй у бригаду, Фролов! Пиши й мене, пиши.

— Я! І я, — крикнуло з десятків голосів.

Гомін голосів трипотів у повітрі. Рухливе живе півколо ставало ще ширшим, дробилося на групи маленькі. До краю заповнювало широкий майдан біля шахти. І здавалось гомінкий цей клепіт запрудив хтось у вузькі береги і от-от він прорветься, розіллється повіддю нестримних розливів.

Фролов мовчав, неначе застиг над морем у хвилях бурхливих прибою. Мовчав Дивився на прапор, що трипотів на високому копрі, а в голові переливом знайомим дзвеніло одне лише слово «дайш!» І на мить, як радість, пробіг спогад з минулих, далеких днів на фронтах, у боях за волю, за шахту, спогад: — він кіннотчик, буденівець Фролов, кричав із своїми це слово «дайш!» Й вони перемогли.

— Фролов, Кузьмич, чого ж стоїш! пиши, набирай бригаду!

Фролов захитався, зробив крок на трибуні, повернувся до Івана Пилиповича і Безге і міцно стиснув їм руки. Потім підняв руку над натовпом — просив слова.

— Товариші, хлопці! на 20 розсунувся креп і там грозить обвал, але це не так - то й загрозило, як вам я говорив. Це маленька, незначна загроза. Ми її сьогодні ж ліквідуємо. А от спад дисципліни, прогули, недбальство в роботі — це гірше. Їх треба вивести, бо це знову провал, прорив. Я вношу пропозицію прикріпити до кожної машини окремо кожного з товаришів, що працюють з цією машиною. Прикріпити твердо до лав, заборів, щоб кожний відповідав за себе і за інших, за роботу, Так, хлопці? На майдані пролунав гомін, а потім вигукнуло сотні голосів: — Треба щоб кожний знав свою роботу Давай, Фролов!

Фролов підніс руку щоб говорити, але його попередив Йоган Безге. Він вийшов наперед і крикнув: — Товариші, на Ваш шахті ich arbiete... на мить він запнувся на словах і мов шукав їх, щоб були зрозуміліші, і продовжував: — Вугіль wir, ми комуна, дайш! І посміхаючись радісно в тисячі шахтарських очей намірився зісходити з трибуни, але зупинився.

— Так, правильно — сказав товариш Йоган — Дайш вугілля!

— Так, зробимо. — І Фролов знову підніс руку. І крикнув як колись, у минулому, командир партизанів, буденівець грізно — дайш!..

Рухливе півколо зімкнулося. Сотні рук потягнулись до трибуни. І за хвилину старий шахтар Фролов Іван Пилипович і Йоган Безге колихалися в повітрі на руках під вигуки буйно - широкі й рвучкі — дайш!!!

МИХАЙЛО ПРОНЧЕНКО

(Кривий Ріг)

ШАХТАР - УДАРНИК

Иду на зміну першим до забою
День цвіте сутінки поборовши.
Пахне круг залізом і снагою,
В рудяній, овітреній пороші.
Мить одна... й поземина остання,
В штреки ллються шахтарі юрбою.
За руду напружене повстання
Охопило шгольні і забої.
В думках — дати норму в півтора ста...
До роботи враз шугаю сміло.
Перфоратор в руки заграбастав,
І штурмую надра задубілі.
На держак ударами долоні,
І шматую скелю що є сили,
Не встигають хлопці коногони,
Підбирає руди залізні брили.
Висне мряка сизою габою,
Та в цих надрах ясно мені добу,
Часто, часто скелі у забої
Нагадають мури Перекопу.
Нагадають бурок дужі громи,
Гул гармат і залпи білих дальні.
Окунулися тоді сіроми
В Сиваші глибокім і печальнім...
Рву завзято злежену породу,
Все здається білим — дикий камінь,
Тільки часом ниють на негоду
Рук кістки карбовані клинками.
Ще буйніш довбаю родовище,
Хлюпаю струмись на гарячу спину.
Перфоратор гримає і свище.
І рипіжить в скелі свердловину.
Кайло б'є... Нема в роботі змори...
Я плекаю більшовицьку гадку:
Кожна брила видана на гору
Б'є набоем ворога й нестатки.
Хай гудок... та відпочить не хочу,
За залізо і змагатися залізною.
Зійде піт й кривавиця робоча
«На — гора» ясним соціалізмом....

Л. РУВИНСЬКИЙ

(Херсон, Ф.З.У).

ДО НОВИХ РЕЙДІВ І БОЇВ

(ТРАВНЕВЕ)

Хочу я тепер
 промовить слово,
Розповісти про
 нестримний гуд...
З кожним днем
 міцнішає будова,
Виростають
 велетні споруд.
Ми сьогодні
 радістю багаті,—
Хай дзвенять
 рядки моїх поем!
Біля книг,
 моторів і верстатів —
Беремо
 бар'єри теорем...
Кожен — м'язи
 і думки розпростав.
В жилах б'є,
 пульсує наша кров...
Ми святкуєм
 42-й травень
В гуркоті
 металю і промов.
Щоб хвилини
 не пройшло в нас марно,
(Вдарник розливатися
 не звик!),—
Стаємо в шерги
 вдарних армій,
І працюєм там —
 як більшовик.
Нам псували
 Рамзіні і Шери;
Скажемо тепер
 без зайвих слів:
— Ми дамо
 червоних інженерів,
Агрономів,
 техніків,
 майстрів!

Хай летять у височінь
 слова ці....
На з найомі
 хитрощі рушниць.
Брехнями про
 «Примусову працю»
Не розкласти вам
 порив і міць!
Ми взяли тепер
 високі темпи:
Цифрі «5» —
 життя і почуття!
Божевільний наговір
 про «демпінг»
Не зірве
 наш переможний стяг.
Ходить трактор
 з гін у гони трактом,
На ріллях жене
 зимовий сон.
Переоре межі
 старі трактор —
Наш міцний
 Путилівський «фордзон»
І колося як
 ба нети стануть...
Перемножуй
 більшовицький крок!
Крізь хребет
 повсталих промфінплянів —
До нових,
 величних перемог!
Привітай нас, працю,
 поле, трави;
Хай гудуть ізнов
 слова мої....
Впертіше веде
 батьборий травню,
До героїських
 клясових боїв.

ОЛЕКСАНДЕР МАР'ЯМОВ

ТАЙВАН

(Нарис)

(РОЗДІЛ З КНИГИ „БЕРЕГИ ДВАНАДЦЯТИ ВОД”)

В і н: Ятсукі - сан, дружино моя, вишне, чи наготувала вечерю ти для Ватакусі, для чоловіка свого, для мене?

В о н а: Я працювала, Ватакусі - сан, чоловіче мій, я забарилася, я вечері тобі не наготувала.

До високого везу запряглися люди; вони тягнуть веза вулицею і над ними шамотять у повітрі білі прапори з чорними гієрогліфами.

В і н: Ятсукі - сан, дружино моя, вишне. Сонце, сходячи на небі, було червоним гіроном, коли почав я жебрати біля пагоди; сонце знову опинилося червоним гіроном по той бік обрію, заходячи, коли пішов я. Я працював і натовмився, й хочу їсти. Я голодний і знайду бамбука й я битиму тебе, Ятсукі - сан.

В о н а: Ватакусі - сан, чоловіче мій, жебраче ретельний, скільки грошей додому ти приніс?

В і н: Я приніс мало дуже, бо народ неуважний став і скупий.

В о н а: Ватакусі - сан, чоловіче мій, ледарю невиправний. Твій бамбук гулятиме по твоїй спині.

Віз поволі суне вулицею, розтинаючи потік рікш; прапори віють над головами, чорний і червоний лак плякатів і літер виблискують; сонце стоїть достиглим, золотим гіроном. Тоді люди на возі, вдягнені в пишні кімоно, промовляють до перехожих, запрошуючи їх бути сьогодні в театрі, прийти до Кіірун - Дза, щоб побачити сповна комедію цю про Ятсукі - сан, хоробру дружину й про Ватакусі - сан, ледаря-чоловіка й ще багато інших веселих і добрих комедій.

І форте фанфар ринає в повітря і рветься до лаку фанерних реклям.

Червоний лак, ніби відбиває музику, прапори, й шовкові літери, нашиті на них, шарудять у нечутному вітрі.

Автомобільний сигнал починає з басової партії, відразу зриваючись на пронизливий дискант.

Дзвінки вельосипеда й рікши змагаються у високому тремолі.

Продавець кавунів, солодко зводячись на верхи, веде тенорову партію першого любовника.

Барабанне дріботіння дерев'яних черевиків творить і трощить музичне тло.

Т е а т р. Вулиця виступила ясно й зафіксувалася чітко: це була Йошішігешу-род. Ми йшли нею, розтинаючи натовп. У натовпі цьому були тайванці й тайванки, японці й японки, хінці та хінки, корейці та корейки. Тайванців було найбільше і їх легко було пізнати відразу з їхнього бідного одягу, з незмінних цехових ознак на їхніх спинах. Отже, перше відкриття з'ясувало нам, що ми зовсім не на Формозі. Кіірун розташовано на острові Тайвані й називати цей острів Формозою однаково, що висівши на платформі київського вокзалу, записати до блокноту, що от: «прибув до одного з великих малоросійських або хахлацьких міст». Острів Тайван-колонізували японці 1895 року, відібравши його по війні від Хіні й тоді таки відразу назвали його Формозою, запроваджуючи японізацію.

— Японізуйтеся, будь ласка. Та, кажу ж вам — я - па - ні - зуй - те - ся! — сказав зовсім не оперетковий, не з безрельсового «Мікада», японський міністер. І на Тай-ван прибули живі японські поліцаї, насаджуючи нову назву, що мала прозгучати там

як «Малоросія», або «Малопольська». «Культурному ж світові було негайно оголошено, що японці взялися ретельно насаджувати цивілізацію на дикому, ганнібальському острові. Це все ж не завадило невдячним «людоджерам» обороняти свою землю. Вони повставали проти чужих чиновників, чужої мови, чужої зброї, проти наелектризованого дроту круг урядових нових селищ. Але, втративши чимало своєї крові, тайванці скорялися зброї й схилилися примітивні свої мечі й палі, поступово сприймаючи принади опіуму й горілки, завезених дбайливими цивілізаторами. Повстання вибухали все рідше. За рік по нашому від'їзді, в час тридцятирічного ювілею японської колонізації, «людоджери» повстали ще раз, попаливши тринадцять з усіх сімнадцяти поліційних ділянок, організувавши повстанський центр у місті Муша, в центрі Тайвану. Але з Островів Хризантем і Вишневих Квітів приплили, не гаючись чотири роти інфантерії, 650 поліцаїв, чота кулеметників, гірська й польова артилерія. Чотири аероплани - бомбовози почали бити з повітря тайванські тубільні села і все було покінчено. Але дивно, що «людоджери - дикуни» розпочали повстання з району цукроварень і цукрових тростникових плянтацій, де на той час поменшили заробітну плату...

Отже, ми йдучи до театру, стрівали цих людоджерів і дикунів на камені бруку Йошішігешу - род. Вони йшли зігнуті, під гострими пальчовими капелюхами з широкими крисами. Тайванці швидко проминали Йошішігешу, щоб перейти нешироким кам'яним мостом вузьку брудну річку. Там, у Заріччі, вони й жили плутаним, тісним і брудним селищем. Пахоці покидів та гнилизни встають там стіною; за малою річкою, за білим мостом — починається буйне середовище пахоців теплих і хатніх, що їх завжди вилучають полумиски з рибною юшкою, з тільки не звареним рижем і тарілки з шматками сирої риби. Солом'яні брилі, величезні, круглі й гострі, оточують всі ці необорні принади для шлунку. І от, в облозі цієї обжорки, брилів і дрібного гуркоту дерев'яних японських черевичків, постає тайванський храм, зовсім не подібний до свого японського колеги, — плутана, складна будівля з дерев'яними везерунками. Стіна смороду поділяє місто на японський селъмент та на тайванські оселі. З селъменту тайванці квапляться, вигинаючи свої спини в широких і коротких ситцевих синіх куртках з нашитими знаками цеху рикш, цеху кравців, цеху гірників бо за Кірун розташовано вугільні шахти. На шахтах працюють найбільше — хінці. Вони ж — найчастіше й портові вантажники. Хінці створюють у Кіруні третє місце — житла на воді. Хінські непорушні баржі стоять застигли в смороді річки чи в гнилих випарах рибальської гавані. На баржах живуть цілі родини; на щоглах розвішено білі, линялі прапорці з гієрогліфами й драконами, всуміш з нужденним дряттям випраної в брудній воді білизни. На цій воді, ніби з якоїсь жаб'ячої ікри, з огидного жабуриння, народжується невмируще, знівечене покоління, що росте з випеченим, готовим цеховим значком на послужливо зігнутий спині.

Людність японського селъменту ходить зовсім інакше. Ці м'язисті, невеличкі тіла швидко виготовлених імперіялістів, кваплячись, перетинають квартали крамниць свого міста.

Іхні дерев'яні «гета» ступонять чітко й певно. За крамницями вони встигли поприроблювати кімнати з дерев'яними, розсувними стінами, а за цими стінами розвести малі японські садки. За місяць, спочатку червня, вони тікатимуть од спеки до своїх дач, на північні острови японської метрополії.

Старші японці вдягнені в темні кімоно, з європейськими капелюхами на голові; молодші ходять у європейських костюмах; юнаки показують з-під коротких спортсменських штанців мускулясті треновані ноги. Частіше вони приїзять вельосипедами.

Ми йшли в цей час до Кірун - дза. Нас переслідувала нудна, суха травнева спека. Для порятунку від неї, всі будинки японського селъменту зроблено так, що другий поверх перекидає весь пішохід; ці другі поверхи будинків, обіперто на колони, поставлені там, де пішоходи межують з бруком. Перехожі весь час ідуть в затінку будинків, потрапляючи під сонце тільки на перехрестях. Над перехожими тяжить лише вага розігрітого каменю. Перші поверхи будинків — це самі лише двері й вітрини, — крамниці, контори, склепи. Вітрини мануфактурних крамниць квітнуть

хризантемами, кімоно та обі*). Фарби чоловічих кімоно — темні та суворі, на жіночих спалахують зблідлі фарби годин заходу сонця, гра обрію — схрещення неба, дерев, квітів, моря й останніх променів сонця. Крамниці кімоно пояснюють усе коріння тих книжок, що їх написали європейці про японців; коли зазирнути за скло такої вітрини й побачити зім'яту піну широких обі й кремово-рожеві тони прозорих малюнків на легких матеріалах, — одразу вистигне сюжет якоїсь «мадам Кризантем». Пухнастий вітер намальованих вишневих квітів викличе готову історію місцевої Чіо - Сан, спокушеної якимсь Расмусом Квістгором. Та біля дверей лишився вельосипед покупець й за хвилину цей покупець винесе з крамниці запашних і тонких сюжетів, тільки не куплені тут, картаті чи смугнасті штани. Він діловито прив'яже пакунки до вельосипедної рами й поїде додому. Кімоно ж скоро ніхто не буде купувати, хіба що люди з кораблів, що стали на широкому Кірунському рейді, прийшовши з Марселя чи з Гамбургу, з Ліверпуля або з Гельсінґбору. І приятель спокушеної Чіо - Сан, скажімо, чиновник кірунської пошти, за всіма правилами боксу, чи, може, рідного джю - джитсу, розбиває квістгорові щелепи рукою натренованою на тайванських «ганібалах».

Вельосипед з штанами й господарем од'їхав од крамниці. Ми перейшли до посудної вітрини, — ми, цебто шпиг і я. Полумиски, кухлі, тарілки, чашки, палички для їжі блиснули відразу чорним і червоним лаком. Ввесь блиск цього лаку і бліді фарби гілок та драконів, вирисуваних на дереві й на склі різко контрастували з жирною й нахабною нужденністю базарних випарів. Япанка винесла з крамниці пакунок і я встиг помітити, що з паперу визирали виделки й ложки.

— Пане шпиг! — оглянувся я.

— Ікемі - сан, ваша моєць — поправив «іну».

— Пане Ікемі - сан, — протяг я. — Мушу вам сказати, що я тільки не побачив декорації театру.

— О, ні — спокійно відказав Ікемі. — До театру ще два квартали.

І ми пішли далі, до театру, до Кірун - дза.

Мені не довелося доказати фрази про театральні декорації, що я їх угледів у мануфактурній і посудній вітрині на Йошішіґешу - род.

Обіч нас, по брукові, бігли рікші. Японці, англійці, французи сиділи в легких колясочках. І найстрашніше було те, що у рікші, коли вони пробігали повз, чути було те саме хлюпання й покрехтування в животі, що й у коней, коли ті йдуть ристю.

Автомобілі рвали сиренами їхні й наші вуха.

Вельосипеди дзвонили.

Продавець кавунів розтагав на високих нотах невідоме слово.

Ми наближались до театру.

Нарешті — про театр. Вистава йшла вже п'ять годин, бо її розпочали ще опівдні. Ікемі - сан узяв два квитки й провів мене високим і плутаним коридором.

— Прошу! — сказав він, спинившись перед шафою, поділеною на малі квадрати полиць.

— Що саме? — довелося мені перепитати, не розуміючи.

— Ваші черевики.

Я зняв черевики.

— А капелюха? — спитався тоді я.

У відповідь Ікемі - сан розвів руками: — Капелюха візьміть із собою.

І м'яко ступаючи ногами в шкарпетках по бамбукових матах, ми звелися нагору. Невелика, трохи похила галерея поділялася на якісь невеликі квадратики з малими бамбуковими бортами. У квадратиках сиділи, підгорнувши ноги, по чотири чоловіка. Підстаркувата япанка провела нас до нашого місця й ми сіли, оглядаючись довкола. А довкола сусіди пили чай, їли цукерки й палили сигарети.

— Чому ж нагорі? — спитався я. — Можна б у партері.

— Що ви? — в інтонації Ікемі прозвучало щире здивування й нерозуміння. — Хіба ви не бачите — хто там сидить!

Правду кажучи, я ще не бачив, не розрізняв. Я просто бачив японців і внизу,

*) обі — широка бинда — пояс для кімоно.

нагорі. Тільки згодом, я примітив, що внизу було більше матроських костюмів, спин тайванців із значками на бляхах та стареньких, потасканих уже, кімоно; нагорі ж переважали костюми. Ікеми - сан був спантелечений і приголомшений моїм жажливим демократизмом: в японському театрі — партер править за гальорку; балъкон вважають за кращі місця. І на балъконі сиділи поважні японці з мішаниною сивого й гарячого чорного волосся. Вони поволі ковтали чай, поволі оповивали себе складними струмками тютюнового диму й дивилися на сцену. Сцена ж була залита електрикою, як кіноательє. Це була невелика коробка, двома артеріями сполучена з глядачем. Два блискучі, лаковані дерев'яні шляхи йшли від сцени через усю залу, розтинаючи квадратичні місця нарівні бамбукових їхніх бортів: ширший із цих шляхів був «ханаміці» — дорога квітів; вузкий «хасігакарі» — міст.

Сьогодні й дорого квітів, і хасігакарі — були безпритульні. Ці шляхетні ознаки старого, традиційного «кабукі - дза» стояли порожні. Тільки одна чиясь дівчинка сновигала весь час із залі до сцени і назад, аж поки її не впіймав батько та не посадовив на місце. Справа в тому, що у «Кірун - дза» грала звичайна фарсова, напів-естрадна група, залишивши від старого, традиційного японського театру саму форму порядку вистави. Вони починали гру з полудня, кінчаючи виставу майже опівночі; за цей час проходило безліч номерів, один за одним і всі були різні. Частина акторів грала на сцені театру, частина ж їздила по місту, рекламуючи програму. На той час, коли ми прийшли, актор грав на сямісені, наспівуючи якісь куплети; потім погасло світло, визначаючи кінець нумера, короткий, хвилинний антракт, бо більших у японському театрі не буває. Світло запалилося, сцена обернулася, — таку сцену, щоб обергалася, японці вигадали на півтори сотні літ давніше від європейців — сцена обернулася, з'явилися нові, дуже нескладні, декорації й чоловік грав на гітарі - гавайяні; жінка ж розмовляла з ним — спершу сердито, потім лагідно.

— Що це? — спитався я в Ікемі.

— Це — п'еса. П'еса про жінку, що хотіла б любови чоловіка...

— Ага... — сказав я і засумував, бо ця коротка фраза навернула на мене думки про стандарти. Але на той час ще раз устигла обернутися сцена. Знову згасло світло, запалившись, викрило нову декорацію й нових актора й акторку.

Актор обернувся до жінки й сказав:

— Ятсукі - сан, дружино моя, вишне, чи наготувала вечерю ти для Ватакусі, для чоловіка свого, для мене?

Акторка відповіла:

— Я працювала, Ватакусі - сан, чоловіче мій, я забарилася, я вечері тобі не наготувала.

Так запліталися стрижні рекламованої вдень «комедії» про Ятсукі - сан, хоробру дружину й Ватакусі - сан, ледаря - чоловіка. Я почав роздивлятися публіку, запаливши сигарету з пачки, що принесла капельдинерка й ковтнувши чаю, що його поставила перед мене вона ж.

Струмочки чаю надхненню дзюрчали довкола з великих капельдинерських чайників до спорожнених чашечок; цілі родини в тісних квадратах своїх місць замислено чмокали, знищуючи цукерки; тонкі кільця, ланцюги, тумани диму зводилися над залею. Паперові стіни стояли напіврозсунуті. Неясна тьмяна сутінь просякала до театру; вечір стримів, як тютюновий дим, і його розпливчаста, тонка, мелодія снувалася окремо, рівнобіжно від ударів сямісену, барабанів і кування сопілок на сцені. У залі плуталися голоси акторів з гудками автомобільних сирен, з двінками рікш і з настирливо - одноманітними нотами продавця овочів, що вихваляв свій солов'ячий і соковитий крам, стоячи перед театром.

Поруч нашої льожі солідна, поважна родина головну свою увагу приділяє шклянці чаю, натомлена вже, очевидно; довгою виставою. Довготілесий англієць провадить голосну розмову з морським офіцером, не чуючи шикання довкола. Далі фліртують молодий японець в рогових окулярах і смугнастому літньому піджаку з гладкою дівчиною в розквітчаному кімоно.

На кону ж триває розмова Ятсукі з Ватакусі й Ятсукі раз - по - раз б'є свого чоловіка.

Заля вибухає залпами реготу, дружнього й одностайного, так само, як це буває десь на гастроях зайджого куплетиста в Черкасах, Золотоноші, Очакові, Ровеньках. Але найбільше нагадував у той день Кіірун - дза, малий севастопільський театрик з його рясою матроської «роби» та «безкозирок». Такі самі безкозирки з золотими гієрогліфами на чорних стрічках сповнюють партер, а офіцерські мундири — балькон, бо до Кііруну зайшов велетенський япанський дредновт святкувати ювілей цусимської перемоги.

Публіка все ще увіходила до залі, театр сповнювався, естрадні, короткі нумери на сцені змінювалися на довші, сямісен бринів, сопілка гукала, гасло світло й оберталися сцена.

Ми звелися навшпиньки й вийшли.

Плутанина сходів і коридорів, позбавлених стилю, затишку й доцільности, немов у цирку, знов привела нас до шафи із взуттям. По незчисленних клітинах стояли легкі та найрізноманітніші гета й важким і стоптаним дисонансом увіходили до шафи наші запорошені черевики, — мої та моїх товаришів з корабля, що таки надійшли до театру згодом.

На вулиці охоплює нас перший япанський вечір. Тайван дихає, як море, ми йдемо легко, як корабель у затишній затоці; черевики навколо стукотять дрібно і япанці, вертаючи додому, награвють на сопілках пронизливих і різких мотивів. Під мостом хилитаються житла - баржі з непевними вогниками каганців. Електрика на стовпах горить жовто й збоку Тейшаба - род доходить відгомін паротягового гудка. Поїзд одходить до Тайгоко, головного міста на Тайвані. З Кііруну туди їздять дивитися кіно.

Вулиця все ще вражає незрівняною гамою своїх музичних тонів; вдодачу до денних, тепер тільки прилучилися ноти людей з сопілками. Люди йдуть і грають нескладних, тонких мотивів. Рикші надвечір поменшало; автомобілі частіше розрізали сутінь різким світлом сильних фар. Це світло правило у пізній той час за дирижерську паличку у вуличному оркестрі.

Раптом у все це втрутився патефон.

Гавайяна тремтіла.

Її ноти розтягалися, бриніли, вщухали, народжувалися нові. Потім зазгучав голос. Цей голос був носовий і надірваний, але мотив у всій своїй патефонній деформованості, лишався знайомий.

Я спинився. Це була «Дубинушка».

Патефонні згуки долинали з вікон другого поверху, перемішані з людськими голосами.

Над дверима будинку висіли паперові ліхтарики і в їхнім світлі вимальовувалися літери слова «Restaurant». Треба було вечеряти і ми ввійшли.

За столиками було багато матросів і кочергарів з нашого корабля. Вони тяжко плавали по просторах незнайомого меню, раз - по - раз натрапляючи на незвичні япанські страви, широко витрищаючи очі перед шматками сирі риби обілятої червоним соєвим соусом або перед якимись, уже зовсім незрозумілими потворами з моря, вилвленими десь поміж кіірунських скель. Після цього доводилося вже з радістю відпочивати, ковтаючи звичайну яєшню.

— Це — росіяни — ви? — спитався у їх господар ресторану, гладкий і кругленький чоловічок.

— Так, — відповіли коротко хлопці, уминаючи яєшню.

— Я дуже радий — сказав господар і побіг до патефону.

От, тоді саме, гавайяна й почала деформувати «Дубинушку», затягнувши нас з Ікемі до ресторану. Але на час нашого приходу патефон видихнувся, платівка обернулася скільки могла, пружина розкрутилася й стала, тітара ущухла. Людські голоси заступили її й дійшли до найвищих нот, що могли вже визначати лайку.

Лайка виникла в групі французьких та данських моряків, що сиділи за столиками.

— Ти дурень, бо всі данці дурні! — сказав француз.

— А ти наволох! І наволохі — всі твої земляки! — незагаїв відповіді данець.

І враз закричали всі французи й усі данці. Прогримів, як «чамайдан» з крупівської гармати, стілець, перетинаючи кімнату від столика до столика й бахнувся на

землю посуд, гуркочучи одним великим вибухом і сходячи на тихші й вищі ноти, коли задзвеніли уламки. У високого данця, ми підгледіли професійний рух: його п'яна, дезорієнтовна рука, шукала горілчаної пляшки. Але горілчаних пляшок не було, бо тут подавали лише підігріту, японську «саке», жовту рижову горілку.

Галло! — гукнув тоді данець, намацавши на сусідньому столику повну пляшку пива. — Гало - о! Го - о! — повторив він свій бойовий крик, поціляючи пляшкою в гурт французів і данців. Гурт розступився, пляшка брязнула долі, пиво «Kirin Brewery Company» розлілялося чорним скаженим струменем у пухнастій піні, як дикий огир на наличчі, приліпленій до пляшки.

Увійшли два поліцаї.

— Що тут таке? — спитався один.

— Вони всі дурні, ці данці! — пояснив француз.

— Всі французи — навалоч! — доповнив данець.

І ввесь гурт вирушив до поліції.

Ми сиділи в кутку й гуторячи спостерігали. Тепер ми лишилися самі в ресторані й тому до нас підійшов господар, по - агнлійському спокійно питаючи:

— А ви?

— Що, господарю?

— Я думав, що й ви битиметесь. Я ще не бачив матросів, які б не встрявали до чужої бійки, коли не розпочинали своєї.

Двоє жінок прибирали ресторан. Столики ставили на місце. Скалки посуду під мітлою спершу бряжчали, потім закачалися в порошок і тільки шерхотіли по долівці. Потім на столи лягли скатертини й з'явилися нові квіти.

— Ви ще сидітимете тут? — спитав Ікемі.

— Так, — відказали ми.

— Ну, а потім — ви підете на свій корабель?

— Звісно!

— До Йошивари ви сьогодні не підете?

— Куди?

— До Йошивари, у квартал «ойран».

— Ні, ми туди й не збиралися.

— О тоді я піду додому — сказав Ікемі.

— А ваша служба?

— Погана служба, недобра служба. Але ж ви мовчатимете?

І ми пообіцяли мовчати.

Господар ресторану підійшов ще раз до нас і ми зазнайомилися: його звали Кайоші Кішіда - сан. Тоді, в кутку ресторану, ми зав'язали розмову. Кайоші Кішіда - сан, роззувши американські черевики з розпущеними шнурками, — розпущеними завжди, аме для того, щоб легше було роззуватися, — вийшов до своїх кімнат і приніс великого барвистого альбому, видрукованого у Токіо. Там були репродукції з Кустодієва, копії картин АХРР'івців і увесь цей альбом присвячено новому радянському малярству. Кайоші Кішіда - сан перегортав сторінки, показуючи репродукції і називав художників, але на одній сторінці, він зупинився, урочисто підніс пальця й по павзі проказав:

— Самовар.

Справді, там був намальований самовар і Кайоші Кішіда - сан не помилився у своїй обізнаності. Він тільки надто вже зловживав цим словом, демонструючи його, як нову краватку. Але це не завадило йому перейти й на серйозні теми. Він перейшов до театру.

Розіклавши на столі кілька фотографій акторів і акторок, він указав на один портрет. То була японка з пишним бантом у високій зачісці, з смугами, вишнями й ризантемами на своєму кімоно.

— Мусутані Іаско, — пояснив Кішіда - сан, — Торісито — Катюша - Масирова.

Кайоші Кішіда — сан говорив, як кожен японець, вимовляючи «р» замість «л» не припускаючи двох приголосних без голосної між ними. Отже, його фраза мусіла означати: «Толстой. Катюша Маслова», бо Місутані Іаско вславився саме в цій ролі «Воскресінні» Толстого.

Потім Кайоші показав іще фотографію сцени з «Вишневого Саду» в постановці режисера Осанаї-сан, у Токіо. На цій фотографії була каплиця з хрестом і копа сіна, і японці, загримовані під руських, з гітарами в руках.

Тоді до ресторану увійшов матрос - англієць. Він замовив:

— Саке!

Замовивши сів до столика в кутку й заспівав:

An' exile front, home splendour dazzles in vain;
Oh, give me my lovely thatched cottage again;
The birds singing gaily that came at my call:
Give me these, and the peace of mind,
dearer than all.
Home! Sweet, sweet home!
There's no place like home!

Слова пісні, що її закінчував матрос, увійшовши до ресторану, визначали:

— На вигнанні з дому, весь сліпучий блиск
— є даремний.
О, дай мені знову солом'яну стріху моєї
любії хати.
Пташка, прилітаючи до мене співає це
весело:
Дай мені це й спокій духу, над усе
дорожчий.
Дім! Солодкий, солодкий дім!
Ніде нема місця кращого за дім!

Англієць доспівав гімна й глянув на чашку з принесеною, теплою «саке». Він ковтнув і сплюнув долі: горілка вже не вміщувалася у ньому. Тоді він оглянув ресторан важкими очима й спинився на нашому столику.

Господар, сидючи поруч, говорив про «Торісито» Толстого про Горіки, (Горького), про Чехов і, навіть, про Біруняку, — Пільняка, що подорожував по метрополії. Він знав досить багато, цей дрібний портовий шинкар, і я думав про те, — які розмови про чужоземні культури можна б вести, скажімо, з завідувачем маріупільської портової пивниці? Потім я почервонів зовсім, згадавши, що й я з усіх своїх знань про Япанію, про її минулу й сучасну культуру, можу вставляти тільки окремі слова про театр Кабукі або про п'ятирядкові вірші - танки, або про своєрідність стилю японських художників. Я сидів під вагою тисячолітньої культури й під каламутним поглядом англійця.

Нарешті, англієць встав і промовив:

— Ви норвезці? Норвезці всі — боягузи й наволоч! — і почав шукати пляшки. Ми зрозуміли, що це значить і пішли до виходу.